

Gunnar Ryge Petersen

AGTRUP DANSKE SKOLE 1946-1981

Studieafdelingen ved
Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

AGTRUP DANSKE SKOLE
1946-1981

Tei 78

GUNNAR RYGE PETERSEN

X

AGTRUP DANSKE SKOLE
1946-1981

Studieafdelingen
ved
Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

FLENSBORG
1995

Gunnar Ryge Petersen, f. 25. jan. 1914, der i efterkrigstiden virkede som skoleleder i Agtrup i det nordvestlige Sydslesvig, har gravet erindringsstof og en del historisk materiale frem. Det blev til historien om en lille mindretalsskole ude på landet fra skolens optimistiske start - til den måtte give op. Historien ligner mange andre små skolers skæbne til forveksling.

Og det blev historien om den lille skole som hjemsted og udgangspunkt for mange danske kulturelle aktiviteter samt fortællingen om skolen som et almindeligt dansk hjem i et tysk domineret samfund.

Aut.

Gunnar Ryge Petersen: Agtrup danske Skole 1946-1981

© Studiefdelingen ved Dansk Centralbibliotek
for Sydslesvig, Flensborg 1995

Sats og tryk: Winds Bogtrykkeri ApS, Haderslev
Bogbind: J. P. Møller Bogbinderi, Haderslev

I kommission hos: Padborg Boghandel, DK-6330 Padborg

ISBN 87-89178-21-1

Redaktion: Johann Runge

Indholdsfortegnelse

Indledning	7
Jeg bliver lærer i Agtrup	15
Et land uden fremtidshåb	17
Lidt om Agtrup kommune i 1946	21
Vi boede først i en lille aftægtslejlighed	23
Dansk skole i den tyske kommuneskole 1946-1948	26
Baraktiden 1949-1956	34
Forspildte muligheder	38
Skolens historie 1949-1956	39
Lejrskoleophold	43
Weekendture	47
De årlige børnefester	48
Et forsøg	49
Ferieophold i Danmark	49
Dansk sundhedstjeneste	50
Fnat, lus og lopper	51
Det nationale sindelag	52
Nedgang i elevtallet. Den lille skoles eksistens trues	53
Seksten års kamp for selvstændighed 1956-1972	57
Landsbysamfundets udvikling	57
Bornholmerture	59
Strøttanker om skolelivet og småglimt	60
25 års jubilæet den 30. april 1971	62
Samarbejdsperioden med Læk 1972-1981	64
Skolebarakken som centrum for de danske aktiviteter i Agtrup	68
Sydslesvigsk Forening (SSF)	68
Sydslesvigsk Vælgerforening (SSV)	70
Den danske Landboforening	70
Kvindeforeningen	71
Dansk Lærerforening Sydslesvig	72
Den danske Kirke	73
Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger (SdU)	76

Danske institutioner, der betød noget for vort arbejde i Agtrup og nogle særlige tiltag.....	84
Flensborg Avis	84
Det danske biblioteksvæsen.....	85
Sangkor i Agtrup	86
Elverhøj.....	86
Bylderup	87
Privatlivet i vort hjem i Agtrup skolebarak.....	89
Årene med småbørn.....	89
Vore børns skoletid i Agtrup	90
Børnene forlader hjemmet.....	91
Børnebørnenes periode	92
Forbindelsen med den øvrige familie og med egnens folk ..	92
Motorisering	95
Lidt om sproget i Agtrup	97
Midtjyde bliver sønderjyde	99
Afslutning.....	108
Personregister	112

Indledning

Et tilfældigt samvær, et tilfældigt sted i Sydtønder amt i 1992 og et tilfældigt spørgsmål fra tidligere skoleleder Ernst Meyer satte mine tanker i gang. Ernst Meyer spurgte: "Skriver du noget om Agtrup danske skole?" – "Nej, det har jeg ikke tænkt at gøre," svarede jeg.

Tanker har det som frø. De kan spire. Agtrup danske skole fik en kort levetid, og den havde kun én skoleleder. Når der skulle skrives om denne lille danske dråbe i det store historiske hav, så skulle det gøres af mig.

I Agtrup kommune boede ca. 900 hjemmehørende samt næsten lige så mange flygtninge, da vi slog vore teltpæle op der i april 1946. Hovedparten af befolkningen levede af landbrug – indtil den moderne tekniske tidsalder sendte de fleste af dem til andre erhverv. Som i det øvrige Sydslesvig var administrationssproget, også kaldet skrift- eller kultursproget, tysk i så mange hundrede år, at folk siger "altid". Der var godt nok et årti med dansk kultursprog mellem de slesvigske krige. Så kort en periode tæller imidlertid ikke, når det gælder de sproglige forhold. Men på trods af tysk administrations-, kirke- og skolesprog holdt agrupperne fast ved deres gamle folkemål: ved begyndelsen af vort århundrede talte over 75% af Agtrups befolkning stadig sønderjysk, de omtr. 23%, der talte plattysk, var tilvandrede familier. På trods af bestandig tysk påvirkning i mange hundrede år havde det tyske som hverdagssprog endnu ikke gjort overvældende fremskridt i disse nordvestlige egne af Sydslesvig. Først i vort århundrede vandt det plattyske sprog stærkere frem. I 1932 var kun 26% af kommunens familier dansk/sønderjysktalende. Mens endnu over 43% af forældrene talte sønderjysk indbyrdes, talte kun omtrent 23% af forældrene i Agtrup sønderjysk med deres børn. Nye massemedier, især radioen, fremmede det tyske sprogs fremgang. I 1946 udgjorde de familier, hvor der alene taltes dansk, kun 14,6%. Næsten 33% af forældrene talte stadig sønderjysk indbyrdes. Derimod var der kun 8%, hvor forældrene talte sønderjysk med deres børn. Og hvorfor talte forældrene tysk med deres børn? Skolesproget var tysk! Man ville hjælpe børnene. Agtrups sønderjysktalende befolkningen blev altså først i første halvdel af vort århundrede mere og mere tysktalende.

Mens det i begyndelsen af århundredet var nødvendigt, at man kunne tale sønderjysk for at klare sig i hverdagen, så var dette ikke længere påkrævet i 1946. Dog kunne næsten alle hjemmehørende over 20-30 års alderen stadig tale dansk, og de fleste lidt større børn forstod sproget. Men udviklingen gik imod det danske sprog. Og vi danskere spurgte os selv: "Hvorledes kan man lære den danske kultur at kende, når man ikke har haft lejlighed til at lære nøglen til den? Når man ikke har lært det danske skrift- eller kultursprog?"

De fleste af dem i Danmark, der kendte til udviklingen, blev efterhånden overbevist om, at denne befolkning slet ikke kendte og slet ikke ønskede at kende det danske skriftsprog.

Møllen er blevet Agtrups vartegn. Den havde i årene efter krigen kun to vinger, men malede stadig korn

Jeg har prøvet at grave lidt mere lokalt baggrundsstof frem ved at støve bibliotekerne i Flensborg og Tønder igennem. Resultatet blev magert. Der findes masser af stof om sydslesvigske byer, godser, slotte, øer, marsken og kendte personligheder. Men den lille landsbykommune Agtrup har ikke efterladt meget skriftligt.

Agtrupbønderne har haft nogle stridigheder om hovpligt. Men ellers, skulle man tro, har de passet sig selv. Landsbyen hørte under Læk kirkesogn. Der har ikke engang boet præster på stedet. Måske det er en af grundene til, at danske folkemindesamlere har fundet nogle eksempler på overtro om hekse og kloge mænd netop i Agtrup. Selv i vor første tid på stedet mødte vi lidt af denne overtro.

Sandsynligvis ville jeg kunne have fundet meget, hvis jeg havde ledt efter de tyske påvirkninger. Men det var de danske rødder, jeg gravede efter.

Jeg fandt følgende om det så forsvindende korte tidsrum "Mellem de slesvigske krige": en skoleprotokol fra Agtrup skole 1852-64 ført på dansk og en artikel skrevet af Aage Bonde i Sønderjydsk Maanedsskrift (1946) om lærer Knud Iver Knudsen (født i Frørup ved Christiansfeld i 1837), der havde undervist i Agtrup kommuneskole i 1857 og i Stadum 1858-1863. Da han søgte væk fra Stadum skrev han bl . a.: "I nogen materiel interesse attraar jeg ingen forflyttelse. .. Grunden er ligefrem det kedelige og spændte forhold, hvori man maa staa til den herboende befolkning. Evindeligen maa man høre paa deres "Wühlerier", bestandig er man udsat for deres drillerier. .. Det er, som om hadet aldrig skulde udslukkes, der brænder i disse forvildede folks hjerter – ikke så meget mod den danske sag som mod de danskfødte lærere. Derfor er de fleste af dem ogsaa tyede til kongeriget og har givet plads for seminarister, som er født og opdraget i disse egne. Med dem bliver befolkningen snart fortrolig, da de kan tale deres plattanske eller frisiske sprog med den rette betoning og i det hele taget kender alle deres mange gamle skikke og ejendommeligheder. ... Intet under, at befolkningen holder deres modersmaal saa helligt, det eneste sprog, de for tiden forstaa, thi højtysk forstaa kun enkelte tilfulde, og det danske skriftsprog, som i saa mange aar har været udskældt og lyst i band, vil de ikke forstaa. Heraf forklarer man sig ogsaa det fjendskab mod andre danske sprogdialekter end den her brugelige. Læreren maa som altid høre til folket, kunne tale folkets sprog. Til de højere embedsmænd gøres slig fordring ikke; thi dem har folket jo aldrig rigtig forstaaet. Er den opvoksende ungdom først blevne mænd, vil forholdene blive ganske anderledes; thi med lethed lærer bør-

nene dansk og med fornøjelse lytter de til nordiske sagn og sange. Børnene er ved det danske sprogs indførelse blevet lykkelige, kun deres danskfødte lærer er ulykkelig”.

Fra tiden før De slesvigske krige har jeg ikke kunnet finde skriftlige kilder, der bare antyder dansk påvirkning. Der har selvfølgelig været enkelte personer fra Agtrup kommune, der har været i tjeneste eller uddannelse nordpå. Og de har altid taget noget dansk med hjem. Påvirkning af tilflyttere nordfra kan imidlertid ikke påvises.

I de 56 år under preussisk-tysk herredømme efter ulykkesåret 1864 har enkelte sikkert søgt kontakt med den forbudte danskhed nordpå. En mere planmæssig beskæftigelse med dansk kultur begyndte imidlertid først efter 1920.

Mange dansksindede sydslesvigere har skrevet erindringsbøger. Boy Jessen, født i 1891, der efter 1920 udvandrede til Amerika, er mig bekendt den eneste, der har givet en levende beskrivelse af barndom og skolegang netop fra Agtrupegnen. Han voksede op, hvor de tre sogne Ladelund, Medelby og Læk mødtes. Jeg citerer fra hans bog “Fra Slesvig til Nebraska” (1952): “Min skolegang i Lille Horn skole var meget interessant. Lille Horn var et godsdistrikt under Læk sogn. Den første dag jeg var i skole 1897, stillede jeg i række med de andre drenge til militær eksercits. Men læreren smilte venligt og mente, jeg måtte helle-re vente lidt. Det fortalte naboens børn hjemme. Jeg forstod ikke et muk tysk, men det lærte jeg snart, især da det var strengt forbudt at tale dansk på skolepladsen. Hvor mange gange har jeg ikke fået klaps for det! End-også så slemt, at min kæbe næsten var slået af led, og jeg kun under store smerter kunne spise. ...

Den tyske lærer havde luner. Han kunne være flink og omsorgsfuld, men også brutal, og da kom reserveofficeren i ham til syne. Når han om morgenen kom ind med rynkede bryn, skulle vi passe på, ellers kunne han godt mishandle nogen. Der var omkring 100 børn i skolen, og han var eneste lærer. Men han tog sig det ikke så nær; når posten var kommet midt på formiddagen, læste han rolig avisen et stykke tid. Hans religionsundervisning var særdeles god; han forstod at fortælle bibelhistorien for os børn så levende og spændende, at jeg hjemme og på skolevejen kunne gengive historien næsten ordret for andre børn. ...

På hjemvejen fra skolen og når jeg var ene, spekulerede jeg ofte på den sprogforskel, der var i skolen og hjemmet. Svaret plukkede jeg så lidt efter lidt selv ud af “Flensborg Avis”.

Ja, hvorfor talte vi altid dansk hjemme, endogså holdt dansk avis,

medens det i skolen af læreren blev stemplet som noget nedværdigende, noget så absurd, at folk her på egnen kunne tillade sig at "plapre" dette sprog, som de troede var dansk. Det var jo dog kun noget "kaudervælsk", noget dumt "kartoffeldansk", som ingen steder havde hjemme, og som en rigsdansker jo slet ikke kunne forstå.

Om vor hjemstavn Slesvig og dets historie hørte vi kun meget lidt. Hovedtrækkene var, at danskerne altid havde forsøgt at få hertugdømmet Slesvig revet fra Holsten og lagt ind under Danmark. Men den danske erobringslyst havde man grundigt fået båndlagt ved Ribemødet 1460, hvor den danske konge måtte forpligte sig til ikke at skille de to hertugdømmer Slesvig og Holsten fra hinanden. Og så alligevel prøvede kong Christian IX på at lægge Slesvig ind under den danske krone i 1863. Men da vågnede heldigvis hele det tyske folk i harme; og efter den sejrige krig i 1864 blev Slesvig-Holsten et tysk land igen og befriet fra det danske åg!"

Det var nogle linjer fra Boy Jessens erindringer. De afslører, hvordan den preussiske skole systematisk fremmedgjorde det gamle Kær herreds skoleungdom over for sit modersmål og sin hjemstavns historie. Skolen var et vigtigt led i fortyskningsprocessen i tiden før Tysklands nederlag i 1918.

Om tiden efter 1920 fik jeg engang en lang snak med vandelærer Niels Kjems (født i Hygum sogn 1888, død i Harreslev 1975), der mellem 1922 og 1945 blev kendt som "handelsrejsende i dansk kultur" i egnene vest for Flensborg. Han havde ikke nogen sproglige problemer, fortalte han, det var bare at snakke det hjemlige sønderjysk fra Hygum-egnen. Ildeset var han naturligvis af det tyske flertal.

Mindretallet kunne nemt have fået en dansk skole i Agtrup lige efter den første verdenskrig, mente han. Der var forældre nok, der ønskede deres børn i dansk skole. Folk var blevet trætte af al den tyske militær- dyrkelse. Men de tyske myndigheder gav først grønt lys for danske skoler i Sydtønder amt i 1926 – og da var det for sent. Den danske Skoleforening måtte nøjes med frivillig danskundervisning uden for skoletiden. Skoleplanerne kunne først virkeliggøres i 1936: Ladelund fik skolen, og det var i begyndelsen overvejende børn fra Agtrup og Karlum, der besøgte den. Undervisningen startede altså under Hitlers storhedstid og holdt de frygtelige krigsår igennem.

Da Ladelund fra 1. november til 16. december 1944 oplevede den frygtelige tid med en afdeling af Neuengamme-koncentrationslejren, skrev sognets dybt rystede tyske pastor Johannes Meyer anonyme pro-

testskrivelser til Himmler og Hitler. Han kritiserede den elendige behandling af fangerne, der ofte medførte deres død. Efter hans eget udsagn fra 1961 var et af hans argumenter, at hvis forholdene i lejren ikke blev bedre, ville stedets befolkning blive dansksindet og således gå tabt for fædrelandet.

Flensborg havde allerede før 1945 en lille, men ret stærk danskhed. At der eksisterede en nævneværdig danskhed uden for Flensborg troede ikke mange på, hverken i den tyske flertalsbefolkning i Sydslesvig eller i det danske flertal nord for grænsen. Nok spirede der danske skoler frem rundt om Flensborg og sågar i Slesvig og Tønning. Men ingen troede rigtigt på skolernes livskraft. Mange mente, at presset fra den fjendtlige tyske omverden var for stærk. Men så kom Nazi-Tysklands kapitulation i maj 1945. Skoleønskerne strømmede til Dansk Skoleforening i Flensborg i et omfang, ingen havde ventet.

Fra tre sider blev disse ønsker bekæmpet indædt. Fra tysk side selvfølgelig. Jeg har haft mange indgående drøftelser med tysksindede om netop rimeligheden af sydslesvigernes danske skoleønsker. Jeg holdt på den historiske ret, og at grænseflytningen i 1864 var rent og skær røveri. Min modpart troede lige så fast på, at krigen i 1864 var en "befrielseskrig", og at enhver sydslesviger, der under de nuværende forhold, d.v.s. i årene lige efter 1945, sendte sine børn i dansk skole eller måske ønskede, at grænsen blev flyttet mod syd, var en landsforræder.

I Danmark var det store flertal ligeledes mod grænseflytningen. Man stolede ikke på sydslesvigernes sindelagsskifte. De sidste års mange bitre erfaringer med tysk dominans talte for et "grænsen ligger fast".

Den tredje modstander var englænderne, der sad på magten i de første år efter krigen. For dem var den vældige danskhedsbølge et konjunkturfænomen, som var fremkaldt af flygtningebyrden og efterkrigstidens materielle nød. De ønskede fred ved grænsen og bremsede kraftigt op for det danske arbejde. I ni måneder måtte jeg vente på deres tilladelse til indrejse. Det var ikke kun mig, der måtte vente så længe.

Jeg bliver lærer i Agtrup

Skolen i Agtrup i Sydtønder amt blev godkendt den 10. januar 1946 af den engelske militærregering i Kiel. Den startede den 28. april samme år i et klasseværelse i den tyske kommuneskole. Før den tid blev 14 danske børn fra Agtrup undervist i det lille danske forsamlingshus hos landmand Hans Albert Christiansen i Tætvang, der ligger i Agtrup kommune.

Jeg blev ansat i juli 1945. Men det tog ni måneder, inden jeg kunne tiltræde stillingen den 1. april 1946.

I juli 1945 var der nogle opslag om stillinger til nye danske skoler i Sydslesvig. Om det var i bladet "Folkeskolen" eller i Flensborg Avis husker jeg ikke. Jeg søgte.

Men hvorfor søge om en stilling, der var så uoplyst og usikker? Man kendte intet til boligforhold, ja ikke engang til skoleforhold eller til lønnen. Man kunne ikke rejse hen for at se på sagerne. Man vidste blot, at alt var langt dårligere end i Danmark. Alligevel meldte mange lærere m/k sig til dette ukendte. Nogle vel for at opleve noget spændende. Andre grunde kunne være forudgående kendskab til det danske mindretal og de sønderjyske problemer. For vort vedkommende, som det efterhånden vil fremgå af denne beretning, var det ikke mindst det sidste.

Anne lå netop på fødeafdelingen i Gram, da vi fik besked fra Bernhard Hansen, førstemanden ved mindretallets skolevæsen, at vi hurtigst muligt skulle sende vore pas, for at få den engelske indrejsetilladelse og godkendelse som lærer ved det danske skolevæsen. Jeg cyklede fra Skodborg, hvor vi den sommerferie boede hos min svoger, til Toftlund politi. Vi skulle have nye pas. Derfra videre til Gram Sygehus, hvor Anne skulle give sin underskrift overvåget af en politimand. Fart på!

Jeg husker ikke, om jeg selv søgte Agtrup, som jeg ikke kendte noget til, eller om Bernhard Hansen bare fordelte os, der søgte lærerstillinger over den helt lukkede grænse.

Bernhard Hansen stammede fra Thurø, som han ofte omtalte og skrev en bog om. Han havde sejlet. Det man lagde mest mærke til var hans

blomstrede sprog. Han var en poetisk sjæl, der mestrede versedigtning og lyriske omskrivninger.

Han fik rigtig brug for al sin store arbejdskraft og sin aldrig svigtede ildsjæl for det danske mindretal. Og hans fantastiske indsats med og mod engelske og tyske myndigheder og mod efterkrigstidens elendige forhold i Sydslesvig var vel en væsentlig grund til, at den efterhånden store flok af lærere under hans ledelse fandt sig i meget. Han mente: "Ved fronten findes der ingen demokrati!" Han lignede meget kaptejnen på et skib: "Sådan havde jeg tænkt mig det. Du har vel ikke noget at indvende? Godt". Men han led med den lærer, der havde problemer. Det kunne være boligforhold, vanskeligheder med at få det nødvendige over grænsen. Selv konerne måtte ofte vente urimeligt længe.

Han sled sig selv op på en opgave, ingen kunne takle bedre. Så lærerstaben, der ellers ikke fandt sig i ret meget, respekterede mesteren stort set. Og når vi først var i fuld sving, havde vi meget frie hænder.

Et land uden fremtidshåb

Som allerede nævnt, ventede vi i ni måneder på briternes indrejsetilladelse. I april 1946 kom så endelig passene med visum. Jeg kunne nu cykle over grænsen med et for mig ukendt Agtrup som mål. Et trist indtryk af et forsømt land har jeg stadig i erindring fra denne cykeltur over Flensborg og vestpå. Det var dog ikke et sønderbombet Flensborg, jeg så. Byer lagt i ruiner oplevede jeg senere på ture sydpå. Men det var dog tydeligt, at landet havde lidt under krigen.

Min baggrundsviden om Sydslesvig var ikke dårlig. Et år hos Jens Lund på Skovlund mark i 1936-37 havde givet den unge, videbegærlige landmand, som jeg dengang var, en masse oplevelser om mindretallets trange kår under nazismen. Røde hagekorsflag alle vegne og en evig råben "Heil Hitler". Valsbølhus, Kirkevang og mange andre steder lærte jeg at kende. Man kunne dengang overkomme at besøge næsten alle danske samlingssteder. Der fandtes ikke så mange. Og mindretallets fremtid tegnede meget dystert.

Rønshoved højskole med Aage Møller i spidsen og Claus Eskildsens "Dansk Grænselære" fra 1936 og mange andre havde præget mit billede af det tabte stykke land ved Jyllands fod. Men der var mange nye, ukendte ting jeg mødte. Grænsen var efter 1945 så lukket, at man næsten ikke kunne få oplysninger om andet, end hvad den af briterne censurerede Flensborg Avis fik lov til at skrive. Jeg anede ikke noget om skolelokalet i Agtrup, om børnetal, om boligforhold eller om de sproglige forhold på stedet.

Sprogforholdene overraskede mig ikke: Næsten alle ældre hjemmehørende talte godt sønderjysk, mens så godt som alle børn var tysktalende. Med undtagelse af de få, der i 1920'erne og 1930'erne havde tilsluttet sig mindretallets organisationer, forstod man ikke rigsdansk. Desuden var der tilflyttere og mange flygtninge, de var naturligvis udelukkende tysktalende.

Gårdejer Jens Andresen, Kalleshave, var den mand, jeg var blevet henvist til af vandre lærer Gustav Lindstrøm (1896-1965). Og dér mødte jeg en personlighed og et hjem, der nok kunne give anledning til efter-

Jens og Frida Andresen, Kalleshave. De ville noget, de kunne noget, og de efterlod sig dybe spor.

tanke. Jens Andresen og hans kone Frida var opvokset under det tyske kejserriges storhedstid. Han havde måttet tage hele militærturen med – og også den morderiske første verdenskrig. Det talte han ikke gerne om. De havde selvfølgelig ikke haft mange muligheder for at møde dansk kultur. De havde fået indprentet, at tysk skole, tysk kultur og tysk væsen var det bedste i verden, mens det danske og nordiske var noget fattigt og småt, som helst skulle undgås. Men den lære fængede ikke. Jens Andresen lærte sig selv at skrive fejlfrit dansk. Han havde endda – og det er meget vanskeligt – foretaget et skifte fra plattysk til sønderjysk hjemmesprog. Han havde en poetisk åre og skrev bl. a. en smuk hjemstavns-sang om sin fødeegn Kalleshave på sønderjysk. At Frida og Jens Andresen som så mange andre tyske statsborgere havde måttet sende deres store drenge ud i en meningsløs krig, og at de fire sønner var så heldige at slippe levende fra dette ragnarok skal heller ikke glemmes. De havde arvet faderens forkærlighed for det sønderjyske sprog og blev meget aktive medlemmer af det danske mindretal i Sydslesvig.

Men lad mig prøve at beskrive forholdene i årene efter 1945. Fra at være verdens måske stærkeste og mest aggressive militærmagt var Tysk-

land sunket ned til et besejret, besat og firedelt land. Nazisternes barbariske indenrigs- og udenrigspolitik havde medført, at den engang respekterede store tyske kulturation var foragtet og ildeset af næsten alle ikke-tyskere. Jeg kom fra et samfund med mange mangler på flere områder: ingen kaffe, tobak og sydfrugter, for lidt energi og dårligt tøj, elendige, slidte biler og cykler. Men alt er relativt. Det opdagede vi, da vi flyttede sydpå. Set fra den anden side af grænsen var Danmark et land, hvor der flød mælk og honning. Et paradis. De store tyske byer lå i ruiner. De offentlige transportmidler var i en elendig forfatning. Der manglede både mad, brændsel og elektricitet. Vejene var dårlige og husene forsømte. Fem års krig havde slidt det hele ned – også menneskene. Næsten hver eneste familie havde mistet en søn eller flere sønner og mange børns deres fader og koner deres ægtefælle på fjerne slagmarker. Mange hundretusinder fristede en ussel tilværelse især i russiske krigsfangelejre.

Menneskene havde mistet alt håb: Det tyske rige eksisterede ikke mere. Hvordan kunne der nogensinde opstå et nyt Tyskland? Man kunne ikke se nogen fremtid. Hjemstavnene blev oversvømmet af flygtninge fra de russisk og polsk besatte østtyske områder. De fremmede flyttede ind i de forsømte huse. Hvor der før havde boet én familie, boede der nu to eller endda flere familier.

Hvorledes var det muligt, under denne vedvarende boligmangel, at finde lokaler til de mange nye danske skoler? Der var for få hjemmehørende danske lærere til disse nye skoler. Lærerne måtte hentes nordfra. Men hvordan kunne man finde boliger til dem? Problemer og flere problemer! Årene efter 1945 blev et utrolig spændende afsnit i den sydslesvigske danskheds historie.

I den del af det gamle Tønder amt, som efter 1920 forblev hos Tyskland og fik det besynderlige navn Sydtønder amt (Kreis Südtondern), skønt der ikke findes noget sted, der hedder Sydtønder, blev der efter 1945 åbnet danske skoler på en tysk højskole i Læk, i en krostue, i private hjem og i dele af tyske kommuneskoler. Derefter kom baraktiden. Lærerne boede under de mest mærkelige forhold: I et klasseværelse i kommuneskolen; køkken, soveværelse og opholdstue var i hvert sit hjørne af klasseværelset. Et andet sted måtte læreren tage til takke med et hønseshus. De heldige fandt en soveplads i private hjem.

Børnetallet pressede på til de danske skoler. Nogle steder måtte man sige stop. Der kunne ikke skaffes plads eller lærere. Mange steder kom man slet ikke i gang – og er aldrig kommet det.

Manden, der skulle ordne dette rod, lede det voksende elevtal i det ret-

te leje og skaffe lærere, var -som før nævnt- Bernhard Hansen. Han tro-
nede på Duborg skolen, de danske mindretalsskolers højborg i Flens-
borg. Hvad han udrettede ved at overvinde engelsk vrangvilje og indædt
tysk modstand var ikke småting. Han var en stor personlighed, som ikke
alle danske lærere nordfra elskede alt for højt. Han kostede rundt med os
uden at spørge alt for meget.

Lidt om Agtrup kommune i 1946

Hvordan var dette lille landbosamfund Agtrup kommune, jeg dumpede ned til i april 1946?

Der fandtes ingen store gårde eller godser. Spredt ud over kommunen lå familiebrug, hvor man kunne leve mere eller mindre godt af jordens grøde og husdyrenes afkast. Nogle gårde kunne endog give føde og løn til tjenestefolk.

En lang række håndværkere i landsbyen Agtrup levede af at betjene dette bondesamfund. Desuden var der to købmænd, en jordemoder, en gartner og fire landsbykroer samt en landbetjent.

Der var en gammel kommuneskole med stråtag og med plads til to klasseværelser og en bolig samt en lidt nyere bygning med et klasserum og en bolig. Det var dette nyeste lokale, vi fik til rådighed de første par år. De af briterne afsatte lærere boede stadig i byen, men kom aldrig til at undervise mere.

Agtrup havde også et brandværnshus med tilbehør og et frivilligt brandværn med uniformer o.s.v, som man gjorde meget ud af, mens det nationale ikke spillede nogen rolle i denne sammenhæng. Alt hvad der havde med kirke og kirkegård at gøre hørte ind under Læk, sådan havde det altid været.

Det var ikke noget ukendt samfund for mig, hvad erhverv angik. Men ellers var dette samfund utrolig anderledes end et tilsvarende kommunesamfund nord for grænsen.

Først og fremmest hang skyggerne fra krigen usynligt, men tungt over alt. Man havde allerede fået indrettet en mindelund over de godt 50 faldne fra landsbyen. Deres grave lå, såvidt de var kendte, rundt på fjerne slagmarker. Mange mænd var endnu i krigsfangelejr både i Rusland, Fankrig, England eller Amerika. Nogle var savnede, ingen vidste, om de levede endnu.

Huse og veje, alt var utrolig forsømt. Krigen havde slugt de sidste reserver, både de materielle og de åndelige. Og til dette forsømte og udslidte samfund kom så de store mængder endnu mere forsømte og udslidte flygtninge østfra.

Kommunen var stadig midt i det førmtalte sprogskifte fra sønderjysk til tysk, som for os betød, at vi et godt stykke kunne klare os med at snakke et lidt tillempet dansk. Vi fandt hurtigt ud af, at der var en gruppe, som var åben for det danske. Det var folk, der ikke bare ville lære rigsdansk, men også høre om dansk kultur og samfundsforhold, om livet i Danmark. Og så var der den store gruppe, der var ligeglad med hensyn til dansk eller tysk. Og der fandtes den lille gruppe, der vendte ryggen til alt, der blot lugtede dansk.

Selvom de sociale standsforskelle ikke var store i Agtrup og omegn, fandtes der dog en slags overklasse. Den bestod af storkøbmand Lauritz Lorenzen, vagmesteren (d.v.s. landbetjenten), lærerne (der dog var sat fra bestillingen, da vi kom) og enkelte ejere af de større gårde samt måske et par håndværkere. Borgmesteren blev oftest valgt blandt disse mere velstillede. Smeden Johannes Petersen var en af dem. Han talte et fejlfrit sønderjysk og elskede at drøfte landets historie med mig. Han var tysk til fingerspidserne. Den anden smed i landsbyen, Hinrich Ott, stammede fra Holsten. Han talte ikke dansk. Men hans drenge kom i dansk skole. Måske skyldtes det moderen.

Vi boede først i en lille aftægtslejlighed

Jeg var kommet til Agtrup i april 1946 og skulle finde et sted at bo, således at også min kone og vor lille nyfødte kunne flytte til Agtrup. Det så imidlertid ikke særlig lovende ud. Landsbyen var overbelagt med flygtninge. Heldet ville dog, at der lige var rejst en flygtningefamilie fra gården Holm. På gården så man gerne en dansk lærerfamilie flytte ind.

Det var kun en lille aftægtslejlighed i den vestlige ende af gårdens stuehus. Et loftsværelse uden varme og med en bræddevæg ud til resten af loftet skulle fungere som soveværelse, kontor og dagligstue. Nedenunder mod nord var der et lille køkken med komfur. Det blev stedet, der gav os varme – og trøst for mangt og meget.

Da min kone Anne så de skjoldede vægge første gang, sank modet lidt. Men hun har siden fortalt, at Sönke Oechsle trøstede hende med nogle bemærkninger om, at når der kom gardiner op og lidt maling på væggene, så ville det hjælpe. Og det hjalp! Vi befandt os udmærket i det par år på gården Holm.

Man lavede selv alt muligt: Smør, ost, sirup o.s.v. Man slagtede sort, som den ulovlige slagtningshed. Der sad altid nogle bønder i fængsel for sortslagtning. I nattens mulm og mørke fik man aflivet grisen, ordnet det hele og gemt af vejen. Men slagtningen skulle selvfølgelig fejres med et festligt måltid. Vi blev indbudt til det hemmelige gilde. En gang så man "vagtmasteren" nærme sig. Alt ud i en fart. Han gik ind i aftægtslejligheden. Jeg skyndte mig hjem for at opholde ham. Mange af disse embedsmænd var i disse trange efterkrigsår ikke uimodtagelige for lidt slagtervarer – mod til gengæld ikke at være alt for ivrige i tjenesten.

Vi holdt mange møder og hyggelige sammenkomster i vort lille køkken. Så drak vi mange kopper erstatningskaffe og drømte om de mange ægte udenlandske herligheder, som vi huskede fra tiden før krigen og som stadig lod vente på sig. Hvorledes vi fik brændsel til de kolde vintre 1947 og 1948, husker jeg ikke. Anne samlede nok lidt pinde, når hun

var ude med barnevognen. Vi kunne også samle granris i Karlum skov. Men så skulle der organiseres hestevogn og nogle hjælpende hænder. Det lykkedes et par gange.

En gang havde vi et stort håndboldstævne på en græsmark lige uden for vor dør. Det nye og spændende lille spil trak mange unge til. Det var godt nok en noget ujævn bane, der først måtte renses for køernes efterladenskaber. Vort lille køkken var fyldt op af dommere og andre tørstige sjæle hele dagen.

En anden gang vågnede jeg midt om natten. Det var Heinrich Christensen, gårdejeren, der med hviskende stemme sagde: "De løffe derue" (de løber derude). Da jeg endelig fattede, at det var tyve på loftet lige uden for vor dør til høloftet, kom jeg ud af sengen i en fart. Vi bevæbnede os med et par stokke og så i det svage måneskin et par mænd forsvinde over marken. Vi forsøgte at indhente dem, men fandt bare et par saltede skinker, som de havde lettet sig for under flugten. Min kones gode støvler var væk og nogle andre småting. Vi meldte det til vor gode ven "vagtmeisteren". Men der skete ikke noget i denne sag før to år efter.

Agrtrup danske forening skulle på besøg til en vennekreds i Danmark. På Padborg station blev jeg pludselig kaldt til kontoret. Jeg havde et par dage i forvejen fået en tilsigelse til den engelske militærret i Flensborg. Nu havde de ad mystiske veje fundet ud af, at jeg rejste ud af landet. Da jeg forsikrede, at jeg nok skulle være på pletten mandag morgen, kunne jeg rejse videre.

Mandag var jeg på pletten – og vi sad hele dagen uden at komme for. Næste dag måtte vi også vente forgæves i det lille værelse uden for rets-salen. Først tredie dag kom vi ind for at deltage som vidner i dette skuespil, hvis hovedpersoner var en engelsk dommer med paryk og en polsk tyveknægt, man havde snuppet. Alle vidneudsagn skulle oversættes til engelsk, polsk, tysk og dansk. Ikke så sært, at det var noget tidskrævende. Skønt vi intet fik ud af det, var det alligevel en særpræget oplevelse.

Vort forhold til den ret store familie på Holm blev fint, ja til en vis grad præget af hengivenhed. Manden og konen lærte næsten at tale dansk, d.v.s. sønderjysk. Den gamle tante Anna, som før havde været husmoder på gården, var sønderjysktalende. Og så var der tre mindre børn, der elskede at passe vore unger. Også efter at vi var flyttet om i skolebarakken, besøgte vi hinanden en del. Man kunne udmærket have de bedste personlige forhold på tværs af de nationale skel i dette forunderlige dansk-tyske grænseland. Og alligevel: forbindelsen svandt langsomt ind. Familien på Holm ønskede aldrig at vide noget om danske for-

hold. De kunne ikke drømme om at deltage i noget, der havde med det danske mindretal at gøre. Det var hos dem, som hos det store flertal i Sydslesvig, den nedarvede modvilje mod alt dansk, der var vejviser for familien.

Et andet lille spørgsmål var vort distancerede forhold til alkohol. I hele Europa, ja over det meste af verden er alkohol et problem for mange. Og hvordan var det så i Agtrup?

Både Anne og jeg kom fra hjem, hvor alkohol ikke spillede nogen rolle overhovedet. Vi kendte ikke vin. Vi havde højst lidt juleøl i huset. Stærke drikke var helt ukendte i vore hjem. Vi kendte dog udmærket virkningerne af disse drikke fra vore hjemlige samfund. Der var ingen mangel på fulde folk til nogle fester og baller. Men at det skulle være en nødvendig betingelse for at kunne more sig eller endda at blive vel anset, det faldt os ikke ind.

Vi havde hørt om, at de gamle vikinger var ret fordrukne, og vi vidste, at danskerne ikke er særlig ædruelige.

I Agtrup skulle vi selvfølgelig prøves på dette punkt. De fleste fester gik efter køreplanen: Først den alvorlige del uden spiritus. Så kom den muntre afdeling, hvor man forventede mere og mere munterhed ved hjælp af alkohol. Man sang en mængde viser, jo mere højrøstet og jo længere, des bedre havde festen været. Glassene skulle helst tømmes, fyldes og tømmes i en uendelighed. Vi vænnede os hurtigt til denne køreplan og fandt selv ud af, hvor mange eller få glas vi ville tømme. Man så en overgang noget skævt til os, noget med "skik følge eller land fly". Efter denne overgangsperiode blev det naturligt for vore festdeltagere, at godkende vor form. Men nogle mente trods alt, at vi var nogle selvgode tørvetrillere, der lagde en dæmper på den lystige stemning. Det måtte vi så leve med.

Dansk skole i den tyske kommuneskole 1946-1948

Da jeg blev ansat i juli 1945 var der tilmeldt 14 børn. Jeg spurgte derfor med ikke ringe nysgerrighed Jens Andresen om børnetallet nu i april 1946. Efter at have talt de sidste tilmeldelser sammen blev det til 52. "Så kan vi ikke være i den lille forsamlingsstue hos Hans Albert Christiansen", var min kommentar. Så fik jeg at vide, at vi havde fået det ene af kommuneskolens tre klasseværelser stillet til rådighed. En malermester Jens Jensen havde vist så stor interesse for dette nye, at han havde fundet maling frem og malet klasseværelset tip top. Duborg skolen leverede nogle gode, brugte gammeldags tomands skoleborde med faste bænke. De ydre forhold for den danske skole i Agtrup tegnede godt.

Toiletterne var af den gamle type: de var i en lille bygning for sig med en stor muret beholder under. Den blev med passende mellemrum tømt af en taknemmelig bonde. Det var absolut ikke et lugtfrit sted.

Min første opgave i skolens tjeneste var at cykle rundt til alle de tilmeldte børns hjem. Her løb man så lige ind i egnens sprogskitteproblemer. Med næsten alle forældre kunne jeg uden videre tale dansk. Men der var ikke mange af de tilmeldte børn, der mestrede dette sprog.

Så samlede jeg de største af børnene i skolestuen for at lære dem nogle danske sange til brug ved den officielle indvielsesfest den 28. april 1946.

Når man vil skrive om begivenheder, der foregik for næsten 50 år siden, dukker der naturligvis problemer op: Meget er gået i glemmebogen. Og der findes noget, der hedder erindringsforskydning. Heldigvis har jeg to skoleprotokoller, der for størstedelen er skrevet af mig selv. Og der findes udklip fra Flensborg Avis, der på omtrent to sider berettede om denne store begivenhed, indvielsesfesten. Til alles forundring var en dansk skole langt vest for Flensborg ved at tage form. Over 200 personer deltog i denne for Agtrup så enestående skoleindvielse.

Husmand og arbejdsmand Hans Albert Christiansen fra Tætvang havde mellem de to store krige fået indrettet en lille dansk forsamlingsstue.

Der havde man selv under nazidiktaturet holdt danske møder. Skønt H.A. Christiansen nu var højt oppe i årene, ledede han mødet. Alle egnens fire sprog blev benyttet. Rigsdansk var så absolut det dårligst kendte. Skolebørnene sang med lys i øjnene de nylig lærte danske sange, bl.a. "Jeg elsker de grønne lunde" og "Ole sad på en knold og sang". De fortalte mig siden, at de ikke havde forstået meget af teksterne.

Der var også mødt en hel flok kollegaer fra Danmark, der ligesom jeg endelig havde fået engelsk visum. De ville indsnuse lidt af dette ukendte nye, som de jo også skulle i kast med.

Mødet blev indledt på højt plan med en andagt, som pastor Martin Nørgaard fra Flensborg stod for. Så var der taler af Skoleforeningens formand grosserer Cornelius Hansen, Flensborg, af Bernhard Hansen, der kunne fortælle om oplevelser fra egnen, bl.a. oplevelser fra Tætvang, og han mindedes de danske skoleønsker netop i Agtrup lige efter første verdenskrig. Skoleråd Johansen, Nibøl, fortalte levende og varmt med udgangspunktet i fabeln om de to geder, der mødtes på en bro. Ingen ville vige – og de faldt begge to i vandet. Der blev bragt hilsner og gode ønsker fra Jens Andresen, Maren Sørensen og ikke mindst Niels Kjems, der ligesom Gustav Lindstrøm havde haft vandrelærerens mange ople-

To billeder af de 52 nybegyndere i dansk skole 1946.

velser på egnen. Mange hilsner kom fra venner, der ikke kunne være til stede. Flensborg-Avis-redaktør L. P. Christensen sluttede talerrækken med strejflys over egnens sprog- og sindelagsforhold. Til sidst kunne en bevæget Hans Albert Christiansen slutte mødet, som han betegnede som det største og mest betydningsfulde, der var holdt på egnen.

Den første tid måtte jeg selv klare undervisningen af de 52 børn. Men dengang skulle en lærer have mindst 36 katedertimer – og nogle overtimer så man stort på. Det gjaldt både arbejdsgiver og arbejdstager. Børnene blev delt i store og små. Og så begyndte undervisningen. Børnene var ivrige, det både undrede og glædede mig. Jeg underviste i alle fag på dansk og fik hjælp udefra til tyskundervisningen. Typisk for den tids stemning blandt de dansksindede var, at forældrene slet ikke var interesserede i denne tyskundervisning. Interessen vågnede først senere igen.

Der dukkede masser af ukendte problemer op. Lus og fnat og store sociale mangler i nogle hjem. Det kunne vor mangeårige trofaste hjælper, hjemmesygeplejerske Dagmar Gammelgaard, fortælle meget om. Hun fik rigeligt at gøre, da hun skulle stå til rådighed for et stort område med Læk som fast tilholdssted. Vi har haft utallige besøg og ture sammen ud til betrængte hjem. Det er imidlertid en hel historie for sig, en lang historie endda, som jeg ikke vil skrive. En historie om hjælp i nød, om mange gode råd, om aldrig svigtende offervilje, men også om sammenstød, som vi heldigvis glemmer.

Bespisning af skolebørn var et andet ekstra problem de første år. Der skulle smøres madder og laves drikke. Det blev ordnet hjemme i vort lille køkken. Min kone Anne spillede her som mange andre steder en meget vigtig rolle. Da madderne senere blev afløst af havregryn, kunne det nok være, at køkkenet så noget blakket ud efter en sådan omgang vejen og skovlen havregryn. Levertran var et godt vitaminrigt tilskud for alle børn. Men smagen var jo ikke så eftertragtet. Alligevel forsøgte vi at hælde en skefuld af den ildsmagende, sunde væske i børnene hver dag. Om ikke andet, så har det efterladt et noget blandet skoleminde.

På vor dårlige legeplads, som var fælles med den tyske skole, var der ingen problemer af betydning. Der var godt nok omtrent 200 børn i den tyske afdeling. Mindst halvdelen var flygtningebørn. Der var stor lærermangel, da næsten alle lærerne i nazitiden havde været tvangsindlagte som "Parteigenossen", d.v.s. som medlemmer af NS-partiet. De var derfor sat fra bestillingen. Man manglede skolemateriale i uhyggelig grad: de gamle, af naziideologien prægede skolebøger duede naturligvis ikke, papir og kridt var mangelvarer. Jeg hjalp undertiden min tyske kollega

med lidt kridt, men vi skulle selv spare. At han alene skulle klare så mange børn med så lidt, kunne nok give stof til eftertanke.

Vi kunne ikke nå at få skolebørnene på sommerferie i Danmark sommeren 1946. Som trøst arrangerede vi en tur til Danevirke. Det blev en uforglemmelig tur for alle deltagerne. Kun de store børn var med. Vi skulle nemlig vandre to dage, overnatte to gange og så ville Dansk Skoleforening sørge for bus fra Jaruplund over Dannevirke og hjem den sidste dag. Turen fik et ekstra løft, fordi vi netop havde fået en lærer mere til Agtrup. Anna Glarbo dumpede her lige ned i nogle af de nye aktiviteter, som det danske skolevæsen syd for grænsen var så rig på. Hun tog fat med glæde og energi. Og skønt hun ikke var hos os ret længe, efterlod hun uforglemmelige, gode minder – ikke mindst hos min kone og mig.

Vi traskede af sted i fint sommervejr. Efter nogle timer var der nogle af de mindste, der ikke kunne mere, mente de selv. Men vi overvandt altid "det døde punkt" og nåede frem til Jens Lund og Christine på Skovlund Mark. Han var kommet helskindet hjem fra krigen. Vi fik god mad, legede, blev underholdt og sov på høløftet. Næste dag gik det videre til Jaruplund danske skole, hvor Sig Kristensen var leder. Her gik legen med ligesindede børn. Men der var dog lidt sproglige forskelle. Det var længe siden det sønderjyske havde været almindeligt i Jaruplund. Her sov vi i en halmlade. Næste dag fortsatte vi til Slesvig og Danevirke, hvor vi havde den enestående oplevelse at se den pansergrav, som var gravet lige syd for volden. Vi kunne derfor på et langt stykke se den del af Valdemarsmuren, der ellers ligger under jorden. Selveste Søren Telling fortalte om det gamle danske voldanlæg. Han satte ikke sit lys under en skæppe: Han havde reddet Danevirke ved at henvende sig til "Reichsführer-SS" Himmler, som var interesseret i oldtidsminder, og fik således pansergraven skudt så langt frem, at resterne af den berømte Valdemarsmur blev skånet.

Det var en forunderlig tur i en forunderlig tid, da de næsten fem frygtelige krigsår stadig kastede lange skygger.

Skoleåret 1946-47 gik sin gang. Elevtallene ved alle danske skoler steg og steg. Det danske skolevæsen i Sydslesvig med Bernhard Hansen i spidsen kunne slet ikke følge med. Når man læser Skoleforeningens årsskrifter 1947-48 giver de et slående vidnesbyrd om den enorme omstilling, som Tysklands to tabte storkrige havde bevirket. Hvert hjem og hvert sogn havde dystre minder: De mange mindelunde og mindesmærker over faldne unge mænd på Europas slagmærker. For blot at næv-

ne ét synligt tegn på disse triste minder. Der var kun gået 80 år siden landsdelen var blevet frarøvet det fredelige danske monarki. Mange havde hørt forældre og bedsteforældre fortælle om den tid. Nu kunne det være nok, mente flere og flere. Man rettede igen sit blik mod nord, men stirrede mod en lukket grænse.

Et par tal fra disse år taler deres tydelige sprog:

1945	450 elever i	9 danske skoler i	Sydslesvig.
1946	5.400 elever i	36 danske skoler.	
1947	9.500 elever i	59 danske skoler.	
1948	14.500 elever i	60 danske skoler.	

Tallene kunne have været endnu større, hvis ikke englænderne, der jo havde ansvaret for Sydslesvig, og de slesvig-holstenske myndigheder og de vanskelige efterkrigsforhold havde slået solide bremses i. I 1955 nåede man op på 89 danske skoler samt mange skoleønsker, der aldrig blev opfyldt.

I vor lille afdeling i Agtrup gik skolearbejdet fantastisk. Ét klasseværelse til 72 elever, to lærerkræfter samt en deltidslærer til tysk. Vi fik en overgang et lille rum i et af kroerne. Ikke godt, men bedre end ingenting. Nu kunne vi begge to undervise om formiddagen. Krogæsterne forstyrrede os ikke. Det var mest kulden og manglen på skolemøbler, der generede os. Altså manglen på varme og skolehygge.

Mange skoler måtte lukke i den hårde vinter 1946-47. Man frøs i skolerne, man frøs i hjemmene, man frøs på arbejdspladserne, man frøs simpelthen alle vegne. Der var for lidt brændsel, for lidt varmt tøj, og den elektriske strøm forsvandt hver eneste aften. Der herskede virkelig nød alle steder. Ved gode venners og Skoleforeningens hjælp klarede vi skærene nogenlunde både hjemme på Holm og i skolen. Mærkelig nok glemmer man sådanne ubehagelige oplevelser. Jeg husker dog nogle besøg hos mine danske kollegaer i Læk. Pastor Carl Wilhelm Dam, sygeplejerske Dagmar Gammelgaard og flere andre boede dengang på den tyske højskole. De frøs og frøs.

Julen 1946 havde vi så den store oplevelse at indføre den danske form for juletræsfest. Der var hundrede børn om eftermiddagen. De lærte at gå, ikke løbe omkring det store, pyntede juletræ. Og for første gang sang de nogle af vore mange smukke julesange. Julemandens ankomst med poser nikkede man mere genkendende til. Men der var en mærkelig angst for denne "Kinken" hos mange af de mindste. Børnene havde ind-

studeret det lange amatørteater-stykke "Moster Lappebuds". Det var for-
bavsende, som de mestrede denne form for underholdning.

Om aftenen var salen igen fyldt op. Nu var det de voksnes tur til at
lære lidt om dansk jul.

Et kæmpehold var på sommerferie i Danmark 1947. De kom hjem
med mange lyse minder og mange jyske dialekter. De sydslesvigske
børns ferierejser til Danmark var og er et vigtigt led i mindretalsarbejdet.
Det bliver organiseret og gennemført af de tusind frivillige i Danmark,
først og fremmest af de mange hjem, der åbner døren til familien i hele
fire uger sommer efter sommer for en dreng eller pige fra Sydslesvig.

Fire elever, Gerda Nissen, Jenny Oechsle, Carl August Knudsen og

*De første elever fra Agtrup danske Skole, som blev konfirmeret på dansk i Læk sogne-
kirke 1947.*

Johannes Nissen, blev konfirmeret på dansk i Læk sognekirke 1947. Det var nok så enestående dengang: en dansk konfirmation i en tysk sognekirke. Det er en af grundene til, at jeg husker navnene så tydeligt. En anden grund er, at disse fire havde formået at lære dansk så utrolig hurtigt. Drengene kunne endog fortsætte på Duborg skolen. Begge blev senere uddannet til lærere i Danmark. C.A. Knudsen havnede på Fyn i Odense området. Vi har derfor ikke haft så meget med ham at gøre. Johannes Nissen blev derimod en meget dygtig medarbejder ved mindretalsskolen. Han og hans kone Hedvig udfoldede et omfattende dansk arbejde i vor naboskole i Tinningsted. Vi havde et nært samarbejde med dem, der var fastelavnsmøder, skiftevis i Tinningsted og Agtrup, sportsskole, fælles udflugter til Oland i vadehavet, fælles lejrskoleophold og fester med amatørteater o.s.v. o.s.v. Meget sorte skyer lå tungt over det

Den såkaldte "nye skole" i Agtrup kommunale skolevæsen. Her havde vi til huse de første 2 1/2 år. Den gamle stråttækte skolebygning samt vor fælles legeplads med den tyske kommuneskole skimtes til højre. Bodil Kjersgaard havde, som så mange andre af os nordfra, meget at bestille, både i skolen og med andre danske tiltag. (Sommeren 1948).

tyske samfund i disse første år efter Tysklands nederlag. Økonomiske problemer, sult og mangel på alle områder tærede på hele samfundet. Pessimismen bredte sig. Staten var firedelt og folket splittet. Hvis der fandtes fremtidsudsigter, så skjulte de sig godt. Netop under disse mørke skygger for det tyske, var vi danske meget optimistiske: Vi havde store drømme om Sydslesvigs danske fremtid.

Det skulle imidlertid komme til at gå anderledes.

Baraktiden 1949-1956

Vi nærmede os en kritisk tid i begyndelsen af 1948. Der var ved at slippe damp ud af en gryde, der længe havde kogt. Og det kom ikke bag os. Den tyske skole havde alt for lidt plads med alle de flygtningebørn, der fyldte ekstra. Vi modtog besked om at finde et andet sted.

Vi fik travlt. Men husk: fortidens modvilje mod det danske havde stadig tag i de fleste grundejere i landsbyen. Der var grunde nok, dog ingen turde sælge til en dansk skole. Hvad ville de andre grundejere sige?

Endelig fik vi en dansk statsborger, en optant Peter Jepsen, til at afstå det allernødvendigste stykke jord lige uden for byen. Det var en græsmark ved vejen, der gik de fire kilometer til Læk forbi Agtrups smukke mølle med bare to vinger. Peter Jepsens fader var på dansk alderdomshjem i Tønder. Han kunne godt bruge lidt danske kroner. Peter Jepsen blev således vor gode nabo, al den tid han levede. Han led frygteligt af astma, der slog ham ud. Vore børn kom meget på hans gård og legede med hans to piger.

Så var det bare at få gang i arbejdet. Den største hindring var Skoleforeningens mangel på den nye Deutsche Mark. Pengereformen den 21. juni 1948 begyndte med 40 DM per voksen person. Alligevel lykkedes det Skoleforeningen at få en af de tyske barakker fra den store flygtningelejr i Oksbøl i Vestjylland flyttet til et lagerrum ved Agtrup Mølle. Det var i sommerferien. I de mange timer, jeg tilbragte med at ordne disse barakdele, var Heinrich "Møller" en ivrig tilskuer og samtalepartner. Han var gammel og havde oplevet meget. Han talte selvfølgelig alle egnens sprog ubesværet og fortalte mig på fineste sønderjysk, at han kunne have købt en herregård i Nordslesvig engang – og så havde han jo sikkert været dansksindet. Skolebørnene havde jeg flere gange på besøg hos ham i møllen. Det elskede han og fortalte om spøgelse og mange andre spændende ting fra sit lange liv.

Næste vigtige punkt var at finde vand på grunden: Uden vand ingen skole. Der var nemlig ikke mulighed for vandværksvand. Altså fik vi et par gode vandvisere med pilekvist til at vise vand. Den ene var vor ven

malermester Jens Jensen. Vi gravede på et passende sted og fandt vand i ca. 6 m dybde.

Så skulle der laves tegning og søges om godkendelse af samme i Nibøl. Det lykkedes også at få en god sammensætning af de mange ens byggeklodser, som en barak består af. Da vi foreløbig ikke kunne få penge fra Skoleforeningen, måtte vi i gang uden penge, d.v.s. med frivillig arbejdskraft. Det gik fantastisk godt. Folk stillede med hestevogne og kørte mange læs grus til støbning af fundament og kælder samt til opmurering af tre skorstene. Frivillige hjælpere kørte sand med hestevogn helt fra Bramsted ca. ti kilometer fra byggepladsen. Man gravede ud til fundamenter og støbte dem, man gravede en kælder ud med håndkraft, og man slæbte alle barakdelene over på pladsen og hjalp med opstillingen. Og man overtog en dengang meget vigtig og tidskrævende opgave: Der måtte organiseres vagttjeneste døgnet rundt i byggeperioden, ellers forsvandt alt af værdi lige så stille.

Jeg havde kun elektriker Hans Knudsen og August Christiansen, der var både murer, tømrer og snedker, på lønningslisten. Min broder Folmer lånte mig nogle tusind kroner, som jeg vekslede til det dobbelte antal DM i Flensborg. Da Skoleforeningen senere fik mere styr på de mange nye skolers økonomiske krav, blev disse udlæg godtgjort.

Nybygningen på den åbne mark bliver langsomt til skole, forsamlingshus og bolig.

Det var en ejendommelig oplevelse at være med til at forvandle en græsmark til en skole, en bolig, en have og en lege- og sportsplads. Navnlig de mange planter var os en daglig glæde. Barakken og planterne blev så vel fungerende, at de er der endnu. De fleste skolebarakker er ellers væk og erstattet af murede bygninger. Men barakken er tør, varm og hyggelig at bo i, og den bruges stadig. Den månedlige danske gudstjeneste holdes stadig i Agtrups tidligere skolebarak.

Den 12. oktober 1948 kunne vi fejre rejsegilde med masser af deltagere. Vi fik mange kranser. Og vi kunne forlade den tyske skole før jul og begynde undervisningen i barakskolens to klasseværelser. Hvilken rigdom!

Den 5. januar 1949 flyttede vi selv ind i barakkens 80 kvadratmeter store bolig. En vidunderlig oplevelse for alle danske i vor kreds, børn som voksne. Nu havde Agtrup skole endelig egne rammer, gode rammer endda. To klasserum, der kunne slås sammen til en sal. Nu kunne vi også holde vore egne fester. Boligen var bygget sammen med skolen, så vi kunne bruge vort køkken til disse fester. Jo, mine kollegaer var skam misundelige, dem, der endnu ventede på selvstændige bygninger.

Der blev holdt stor indvielsesfest den 6. marts 1949 med taler af Gustav Lindstrøm, Niels Kjems, Bernhard Hansen, fadderskabsgæster fra Sønderjysk Forening i Vinderup og Omegn og vor gode ven Jens Andresen. Børnene optrådte selvfølgelig. Flensborg Avis havde igen en hel side om begivenheden.

Indvielsesfesten var faktisk en slags afslutning på de første 2-3 år af Agtrup danske skoles historie. Det var nok det ejendommeligste tidsrum, vi oplevede overhovedet. Og det gjaldt ikke bare Agtrup, men det danske skolevæsen i Sydslesvig som helhed: De politiske forhold blev langsomt mere barske. Alt håb om grænseflytning var efterhånden manet grundigt i jorden af det politiske flertal i Danmark. Syd for den dansk-tyske grænse var der indledt en helt ny udvikling: den britiske militærregering havde den 23. august 1946 opløst den gamle preussiske stat, dens provins Schleswig-Holstein blev på samme dag et "land" i den britiske besættelseszone. Landet Slesvig-Holsten med en egen landdag og egen regering i Kiel var en historisk nyskabelse, der medførte en ny, demokratisk fremtid for alt tysk i dette "land". Befolkningen begyndte at komme sig over den voldsomme bølge af danske tilkendegivelser fra den første efterkrigstid. Denne danske bølge havde ikke alene overrasket mange i Danmark, men var også kommet helt bag den tysksindede befolkning. Efter den første verdenskrigs blodbad havde kun ganske få

Agtrup danske skolebarak set fra luften.

sydslesvigere vendt sig mod nord. Og i tidsrummet mellem den første og anden verdenskrig var det danske mindretal i de landlige egne så lille og svagt, at man næsten kan se bort fra det. Kun i byen Flensborg og nærmeste omegn havde et standhaftigt dansk mindretal markeret sig og modstået nazidiktaturets pres i dette "1000-års-riges" tolv år.

Efter at landet Schleswig-Holstein var blevet til, gik de tysksindede mere og mere målbevidst til modoffensiv. Og hvad værre var, i Danmark gik modstanderne mod en grænseflytning ligeså målbevidst frem mod danskhedsbølgen syd for grænsen. Mange troede nemlig, at sindelagskiftet fra tysk til dansk ikke ville holde ret længe. Det lå dybt i mange danskere, også i min familie, at man havde fået nok af tysk indflydelse både i 1864 og i hele perioden derefter. Man ønskede ikke et stort tysk mindretal inden for landets grænser. Et mindretal, der måske hurtigt blev til et flertal. Derfor var man villig til at støtte det danske arbejde i selve Sydslesvig, men man ønskede ikke at flytte grænsen mod syd. Denne holdning har præget dansk politik efter 1945. Min elskelige radikale morbror kunne ikke tåle at være i stue sammen med os, når vi drøftede Sydslesvig. Han blev dog senere mere afdæmpet.

Forspildte muligheder

Mit syn på Sydslesvigs fremtid efter 1945 indbyder til et lille kik i det historiske bakspejl angående landet mellem Kongeå og Ejder.

Først var rivegildet om det danske Sønderjylland, som var en del af kongeriget, et rivegilde mellem kongsemner i 1200-tallet. Kampens resultat var det danske hertugdømme Slesvig. Så overtog de holstenske grever og adelen det ofte blodige arbejde med at forbinde Holsten og Slesvig med hinanden og trække kongeågrænsen skarpere op, for at løsne Slesvig fra Kongeriget. Efter 1721 blev hele Sønderjylland styret fra København. Det måtte da give nye tider og nye danske muligheder. Men nej, kongen søgte at fastholde det danske monarki som en rummelig statsdannelse, der beherskede det halve af Nordeuropa fra Elben til Nordkap. Statsstyrelsen tog ikke småligt hensyn til folkesprogene. Det gjorde man ingen steder i verden. Norge og alle øerne i Atlanten blev styret på dansk. Fra Kongeåen blev så resten sydpå styret på tysk, også Ærø.

Efter den franske revolution og Napoleons europabrand vågnede nationalfølelserne langsomt på kontinentet. Den unge friser Uwe Jens Lornsen fra Kejtum, dengang kongens embedsmand i København, mente at tiden var inde til en dansk og slesvig-holstensk dobbelstat under konge-hertugens overhøjhed. Det var i 1830. Han var for tidligt ude. Chr. Paulsen fra et tysktalende, helstatspatriotisk hjem i Flensborg opdagede samtidig, at egentlig burde de dansktalende dele af Slesvig styres på dansk. Også han fik megen modgang. Der måtte ikke rokkes ved de hævdvundne stærke forbindelser mellem hertugdømmerne. Og det gjaldt ikke mindst sprogligt.

De fleste kender den barske udvikling, hvor stridens æble var Sønderjylland. Bismarck greb, som bekendt, æblet i 1864 og Preussens stormagtsdrømme begyndte at tage form. Efter det vellykkede første slag gik det så fra krig til krig, den ene værre end den anden, til man nåede den afgrund, mange stormagter før eller siden ender i. Da Tyskland var uden enhver magt i 1945, skar sejrherrene nogle ordentlige stykker af mod øst til Polen. Det var en slags erstatning for de mange uhyrligheder, som Det tredje rige havde begået mod dette land. Mærkeligt nok krævede Danmark ikke resten af Bismarcks rov tilbage ved denne gunstige lejlighed. Resten var halvdelen af Sønderjylland: Sydslesvig. Grundene er ligetil: Dels havde genforeningen af Nordslesvig mildnet kravet. Dels havde Danmark ikke betalt tilnærmelsesvis så meget i form af under-

trykkelse og lidelse under besættelsen som landene østpå. Og endelig læger tiden nogenlunde alle sår. Mange havde glemt ydmygelsen fra 1864.

Jeg tror, at langt de fleste af dem, der efter 1945 overtog et arbejde i Sydslesvig, delte mit syn på sagen.

De første år efter Tysklands nederlag var i sandhed enestående for Sydslesvig: Aldrig før havde landet oplevet en sådan oversvømmelse af fremmede, aldrig før var usikkerhed om fremtiden så stor, og aldrig før fandtes der så mange ønsker om dansk skoleundervisning. Følgende lille statistik fra Skoleforeningens årsskrift 1948-49 taler for sig selv:

I Flensborg by var 64% af de hjemmehørende børn tilmeldt dansk skole, i Slesvig 42%, i Tønning 51%, i Frederiksstad 57%, i Lyksborg 60% og i Harreslev 70%.

De unge strømmede til Danmark på de frie skoler i tusindtal. Særlig betydning fik de mange unge, der søgte en læreruddannelse i Danmark og senere vendte tilbage til mindretallets lærerhungrende skolevæsen.

Vi lærere med dansk pas kom til Sydslesvig netop med den optimistiske ånd over hele vort virke: Måske et dansk Sydslesvig ad åre!

Skolens historie 1949-1956

Først en hyldest til de lærerinder, der de første år til 1951 udførte et krævende arbejde hos os. Det var ikke bare skolearbejdet, der blev vel udført, der var også meget andet dansk foreningsaktivitet, som disse dygtige medarbejdere lagde kræfter i. Navnlig Anna Glarbo, Bodil Kjersgaard og Inger Pedersen satte deres spor. Vi blev også familiemæssigt knyttet stærkt til disse tre fremragende undervisere.

I 1948 fik vi en meget betydningsfuld hjælp til den lille landsbyskoles undervisning. Sydslesvigere, der var godt hjemme i det tyske sprog, overtog tyskundervisningen. En sådan lærer måtte betjene flere små skoler, så det kunne blive både besværligt og noget ensformet. Hannelore Pahl var vor første meget dygtige vandrelærer i tysk. Vi satte stor pris på hende, og det gjorde børnene også. Bodo Daetz afløste hende i 1951. Det var netop det år, hvor børnetallet ikke længere kunne bære to lærerkræfter. Derefter var skolen for én lærer med den brede vifte: 9 årgange med alle fag undtagen tysk. Men jeg følte mig ikke som noget særligt. Omtrent 36 andre danske skoler i Sydslesvig skulle løse samme brede, men spændende opgave.

Det var netop for os ensomme undervisere, at tysklærerens mange

På dette skolebillede fra foråret 1950 ses vore vandrelærere i tysk Hannelore Pahl og Inger Pedersen.

ugentlige besøg var en stor opmuntring. Ikke mindst samtalerne og samværet med disse kollegaer har haft uvurderlig betydning. Bodo Daetz, Gerhard Reimers og Willi Petersen kom til at stå os personligt nær.

Ved en fest i Agtrup skole havde Knud Levsen, en af vore gamle elever, der læste på Tønder seminarium, en kammerat med. Han hed Willi Petersen og var fra Egerneførde. Vi anede ikke dengang, at det skulle blive optakten til utallige timers samarbejde og samvær. Foruden tyskundervisningen, som Willi Petersen senere stod for i Agtrup, fik vi meget med hinanden at gøre på mange andre områder: Vi har været på lejrskole sammen, var på mange ture sammen med skolebørnene ude i naturen, helt til Fyn eller på vadehavstur til Oland. Vi mødtes på naturhistoriske weekendkurser rundt i Sydslesvig helt fra Ejdersted til List på Sild og ovre i det smukke Angel. Seminarielærer Thomsen fra Tønder var altid fuld af energi, så vi måtte ofte ud før solopgang for at høre fuglene vågne. I ungdomsforeningen havde vi et nært samarbejde om håndbold og anden sport. Ja, og sådan kunne jeg blive ved.

Vi var opvokset i helt forskellige tidsaldre og miljøer. Han var født i 1942 og kom, som allerede nævnt, fra Egernførde. Jeg, født i 1914, stammer fra Midtjylland. Han var mig langt overlegen i forståelsen af og det rigtige tag på de sydslesvigske børn. På den anden side kunne han aflure mig et og andet typisk dansk. Jeg mener, vort samarbejde var et godt eksempel på, at netop vekselvirkningen mellem sydslesvigerne og rigsdanskerne kan være så værdifuld. Vi kan hele tiden og alle vegne give hinanden noget og lære af hinanden.

Tilbage til skolebyggeriet. Vore rammer blev lidt efter lidt forbedrede. Vi fik bygget et udhus med toiletter til børnene. Toilethuset blev såmænd bygget af firkantede cementblokke hugget ud af startbanen på Læks forhenværende militærflyveplads. Tyskland skulle jo aldrig mere have et flyvevåben! Troede man. Vi fik muret en halvstensmur om barakken samtidig med, at vi fik tilbygget en lille lærerindebolig. Det blev efterhånden en dejlig varm og tør bygning med ikke mindre end tre skorste-
ne og syv kakkelovne. Der var dog visse svagheder, viste det sig: En nat med storm røg nogle tagplader af. Min kone og jeg måtte midt om natten op på taget for at fastgøre nabopladerne. Rygtet fløj straks ud over Sydslesvig med forunderlig fart om, hvorledes jeg havde siddet hele natten i piskende storm og holdt på taget.

Vi burde have tænkt os bedre om efter denne advarsel. Den 24. oktober 1949 fløj hele taget af med undtagelse af det nordvendte. Børnene var i skolen, min kone og jeg var til sølvbryllup i Danmark. Heldigvis kom kun et par høns til skade. Vore selvhjulpne venner havde fået taget op igen og sømmet det godt fast, da vi dagen efter kom hjem. Godt nok regnede det ned i sengene til os den følgende nat, men også det fik vi ordnet.

Skoleforeningen opførte et sløjdlokale, der senere kunne bruges som scene ved en eventuel gymnastiksal. Og en sommerferie blev alle kakkelovne smidt ud til fordel for centralvarme. De ydre rammer blev efterhånden udmærkede.

Skolearbejdet, det daglige med indlæring, orientering og opdragelse skred roligt frem time efter time, uge efter uge, år efter år. Dette arbejde var selvfølgelig skolens vigtigste funktion. Men når man vil kalde disse tusinder af timer frem i erindringen og skrive om dem, så kniber det. Beskrivelsen vil blive alt for ensformig, ja kedelig. Det er højdepunkterne, det, der er anderledes end det daglige skolearbejde, der huskes. Lejrskoleophold, weekendture, udflugter, børnefester, idrætsstævner, egne amatørteaterstykker o.s.v. har fæstnet sig i ens erindring.

Fødselsdag eller anden festlig stund i skolestuen. Skolens "Mor" er hovedperson.

I de første ti år havde vi hvert år en såkaldt "eksamen" eller forældre-dag. Det var efter dansk mønster en dag, hvor alle forældre blev indbudt til at høre på, hvad deres poter kunne i tysk, dansk, regning, historie, geografi o.s.v. De skriftlige præstationer var lagt frem. Der var udstillinger af de fine ting fra håndarbejde og sløjd. Gymnastikopvisning og kaffebord var rosinen i pølseenden. Forældrene kunne få et godt indtryk af skolens arbejde i det afvigte år. Forudsætningen for, at disse forældredage blev vellykkede var, at forældrene mødte op og viste interesse. Men forældrene svigtede i de senere år. Og det var vist en af grundene til, at disse for lærerne nok så besværlige "eksaminer" lige så stille gled ud. Tiderne skiftede, og skolens undervisningsform var under stadig forandring.

Det var i januar 1953 at budskabet om en ulykke med døden til følge nåede os. En af vore gamle elever, Egon Hansen fra Tætvang, der på den tid tjente i Ballum, var ved sit arbejde kørt ihjel. – De to yderpoler i vort liv, livets opståen og livets afslutning, er lige uforståelige og lige ufattelige for tanken. Kun troen kan hjælpe. Vi kan vænne os til med glæde at hilse et nyt menneske velkommen. Og vi kan vænne os til med sorg at sige farvel til et menneske, der har levet et langt liv. Men vi kan aldrig

*Egon Hansen.
Han blev kun sytten år gammel.*

vænne os til eller forstå, når døden indhenter et menneske som barn eller ung. Egon Hansens død gjorde stærkt indtryk på alle os i skolen og hele kredsen. Sorgens skygge faldt naturligvis mest over hjemmet. Alle, uanset nationalitet, mærkede skyggens kolde ånde.

Lejrskoleophold

Skoleforeningen fik tidligt en lejrskole stillet til rådighed på Holmsland Klit. Den blev kaldt "Vesterled". Senere fik Bernhard Hansen oprettet endnu en lejrskole for de sydslesvigske børn i Rendbjerg på Broager land. Fremragende steder til at tilbringe en uges samvær med skolebørnene nat og dag. Vi var altid sammen med andre skolehold. Der var alle lejrskolens gøremål: Op, vask, rengøring, spisning, flaghejsning, morgensang, ture, opgaver, boldspil, omegnens seværdigheder og havet. Vi oplevede regn og blæst og solskin, kulde og varme, lidt sygdom, mindre uheld, små stridigheder, venskaber, lidt hjemlængsel, glæde ved afrejsen hjemmefra og ved hjemkomsten. Undervisningen blev ikke forsømt. Der blev skrevet rapporter og tegnet. Og der blev sunget meget. Mange fine underholdningsaftener med børnene som hovedaktører satte kulør på lejrskolelivet. Ved denne undervisningsform kom vi børnene helt anderledes ind på livet end derhjemme.

En anden slags lejrskole har vi ligeledes haft megen glæde og udbytte af. Det var en uges ophold et eller andet sted i Danmark, hvor en kreds

I Vesterled lejrskole sammen med Tinningsted. Vi cyklede ofte, var ofte ved havet og nød naturlivet på Holmsland Klit.

af hjem åbnede dørene for vore skolebørn. Vi fik i 1949 forbindelse med Vinderup og omegns Grænseforening. Det blev vor fadderskabsforbindelse gennem mange år. Nu kalder man denne form for kontakt med det mere velklingende navn "venskabsforbindelse". For kredsen af danskere i Agtrup udviklede den sig til en lang række gensidige, varmhjertede og udbytterige besøg, som både børn og voksne tog del i. Ikke mindre end tolv gange i årenes løb har vi haft den slags lejrskoleophold på den naturskønne nordvestjyske egn omkring Flynder Sø og Sevel og Hjerl Hede. Mange, mange hjem stillede spisebord, seng og hjemmets varme gæstfrihed til rådighed.

Første gang, det var i 1950, var vi i Sevel. Gårdejer Marinus Søndergaard og hans energiske kone ordnede alt det praktiske med indkvartering o.s.v. Det var under dette besøg vi mødte en person, som vi senere fik meget med at gøre i Sydslesvig – og det ikke bare i Agtrup. Det var præsten i Trandum Ingemann Christensen. Han satte sig først som præst fra og med 1956 i Egernførde og derefter fra 1970 til 1979 som dansk

I Rustrup Skov, hvor min elskelige morbroder Laus viser rundt. Skønt stor skeptiker i grænsespørgsmålet var han glad for besøget fra Sydslesvig.

provst i Flensborg mange gode spor i det vanskelige sydslesvigske kirkeliv.

Frilandsmuseet "Hjerl Hede" var ligeledes vort fadderskab. Vi var altid velkomne gæster der uden betaling. Vi husker også med taknemmelighed rutebilejer Chr. Nielsen. Han og hans kone gik varmt ind for sydslesvigsagen. Han gav os mange gratis ture i sin bus. Vi var f.eks. ved Vesterhavet på tur til Salling og Mors, til Mønsted og Viborg. Men ellers lånte vi cykler til ture, og vi lånte klasseværelser på skolen – for der skulle også holdes skole. Det vigtigste udbytte var sikkert vore børns samvær med jævnaldrende i hjemmene. Ikke mindst sprogligt gav det et fint løft. Men var oplevelsen gensidig? Mærkeligt nok er det netop de yngre slægtled i Danmark, der nu synes at have mistet interessen for det sydslesvigske. De er åbenbart så ophængt i mange andre problemer og har så mange andre interesser, at mindretalsspørgsmålet syd for grænsen lider druknedøden.

Min kones søster Bet var gift med landmand, sognefoged og sognerådsformand Ejnar Sørensen i Jersie ved Køge. Også dér åbnede hjemmene sig for vore skolebørn, første gang i 1951. Og her var der sandelig noget at opleve. Højdepunktet var turen til København. Vi var på Christiansborg, både under og over jorden. Vi kikkede ind i Det kongelige Teater, Carlsberg, Zoologisk Have, Tivoli o.s.v. Besøget gentog sig flere gange. Hver gang viste beboerne i Jersie deres store offervilje: Det gav både udgifter og meget ekstra besvær at huse et eller to sydslesvigske skolebørn i en hel uge. Men også på Sjælland var man dengang optaget af det nye røre lige syd for grænsen.

Her følger en lille oversigt over vore lejrskoleophold: 1947 Kollund Vandrehjem, 1950 Sevel, 1951 Jersie, 1952 Ejsing, 1953 Hanbjerg, 1954 Them, 1955 Ryde, 1956 Jersie, 1957 Herrup, 1958 Bornholm, 1959 Sahl, 1960 Them og Sejling, 1961 Rønbjerg, 1962 Jersie, 1963 Bornholm, 1964 Sevel, 1965 Vesterled, 1967 Herrup, 1968 Bornholm, 1969 Rendbjerg, 1970 Mogenstrup, 1971 Jersie, 1972 Vesterled. De sidste ni år blev alle lejrskoler organiseret i samarbejde med Læk.

Da vi var på min hjemegn omkring Them i 1954 oplevede vore 18 fladlandsboere fra Tinningsted og Agtrup de midtjyske bakker, skove og søer. Jeg har et billede fra Rustrupskovene, hvor min elskelige, radikale morbroder, der ikke tålte at høre om grænsespørgsmålet, viste rundt i sin egen skov med smil på hele ansigtet, til trods for at ungerne alle var fra Sydslesvig.

Weekendture

Af andre højdepunkter i skolelivet må nævnes den årlige weekendtur. Ud fra devisen Lær din hjemstavn at kende ved selvsyn prøvede vi gennem alle årene at cykle hjemmefra en fredag eller lørdag, tage mad og måske telte med, selv bikse maden sammen og overnatte et eller andet sted – og så hjem igen søndag. Vi vekslede mellem vestkysten og østkysten og mellem nord og syd for grænsen.

Det blev til ture til Dannevirke, Slesvig, Lyksborg og Holnæs, til Kollund og Rønshoved over Flensborg. Vi cyklede til Dagebøl og tog til Amrum og Før. Vi besøgte vor gamle elev Ellen i Nr. Sejerslev, på denne tur kom vi over Tønder, Gallehus, Højer og Rudbøl. Kun en eneste gang måtte vi på grund af dårligt vejr bruge biler, og da nåede vi også helt til Husum og Tønning.

Vor første tur, det var i 1949, blev uforglemmelig. Moderen til en af vore elever boede midt på Før. Vi cyklede til færgeren i Dagebøl og sejlede til Før. I Alkersum lavede vi mad og spiste. Hvad var det for et mærkeligt sprog, vi hørte? Vore skolebørn var ellers hjemme i mange sprog, men øfrisisk kunne de ikke klare – bortset fra Magda. Det var hendes

Weekendtur med telt. Vi cyklede langs Dannevirke fra Hollingsted til halvkredsvolden ved Hedeby.

mor, der boede på Før. Tidligt næste morgen op til morgenvask, spisning og lidt mad med til turen. Vi cyklede til øens vestkyst og fortsatte til fods gennem vadehavet til Amrum. Ebbevejen var afmærket, og vi kom fint over til nabøen. Vejret var strålende, men vandet kom, og vi måtte vente i tolv timer på lavvandet, inden vi kunne starte hjemturen. Vi prøvede at gå i god tid, men måtte pænt vende om og vente til vi kunne komme gennem de vandfyldte lave steder. Det var en flok trætte og sultne børn, der henimod midnat endelig nåede Alkersum. Næste dag så vi på Før inden færgen sejlede. Vi så den berømte mindesten over Frederik VI. Det er vist den eneste mindesten med dansk indskrift i Sydslesvig – bortset fra mindesmærker over faldne danske soldater. På stenen står: Frederik den Sjette gjæstede Øen Aaret MDCCCXXIV. Stenen bevare hans Navn. Hjerterne hans Minde. Den danske indskrift skyldes, at Vesterland Før var kongerigsk enklave før 1864.

De årlige børnefester

Og så var der de årlige børnefester. Der skulle bruges nogle penge, som børnene selv havde samlet ind. Et større forberedelsesarbejde gik forud. Cykler skulle pyntes. Der skulle være så mange konkurrencer som muligt; opfindsomheden var stor. Ofte var der tid til en fornøjelig håndbold- eller langboldkamp med de voksne. Børnene havde indøvet sange og sketcher til underholdning. En festlig dag, men anstrengende for både børn og voksne.

Allerede i 1947 stablede de danske skoler i Sydtønder amt et fællestævne på benene i Læk. Ved den tyske højskole, hvor den danske skole holdt til dengang, var der plads til både boldspil og gymnastik samt lidt idræt. Hvordan de nyoprettede danske skoler dengang under de vanskelige forhold har fået fragtet 400-500 børn til Læk er mig stadig en gåde. Men efter Flensborg Avis var der et drengehold og et pigehold på hver omtrent 120 deltagere, der viste et gymnastikprogram. Og man kan læse om håndboldkampe og konkurrencer i spring, løb og kast. Som rosinen i pølseenden opførte børnene fra Læk amatørteater.

Dette stævne blev optakten til den lange tradition med gymnastik-, bold- og idrætsstævner, som de fleste skolebørn hvert år glædede sig til. Andre kredse i Sydslesvig arrangerede lignende stævner. Som en lille gulerod kunne vi sende de bedste idrætsbørn til et afsluttende stævne i Flensborg, hvor de så kunne måle deres kræfter med kammerater fra alle danske skoler i hele Sydslesvig.

Det var i 1951, hvor vi ved Sydthønder amts idrætsstævne i Læk erobrede hele ni diplomer. Vi var revnefærdige af stolthed.

Et forsøg

Der blev startet FDF-arbejde rundt om i Sydslesvig. Det ville vi også prøve. 15 raske drenge mødte op en gang om ugen uden for skoletiden. Bodil Kjersgaard startede med pigespejdere. Men hvad skulle vi lave? Jeg var blank på det område og søgte råd hos kollegaer, der kendte til den slags arbejde. Men dér gabte jeg over mere, end jeg kunne sluge. Vi nåede at være med til den store FDF-landslejr ved Marselisborg 1947. Det var en stor oplevelse for både mine drenge og mig selv. Men jeg måtte med beklagelse lade dette fine børnearbejde dø hen.

Ferieophold i Danmark

Et andet betydningsfuldt tiltag -for at bruge et godt nordisk ord- var børnenes ferieophold i Danmark. Det blev i disse første hektiske år et meget stort foretagende. Der var en masse mennesker både nord og syd for grænsen, der brugte en stor del af både arbejds- og fritiden med at for-

berede disse ophold: Feriepladser skulle findes, navne af tusindvis af børn med en række vigtige oplysninger skulle sendes frem og tilbage. Man skulle jo gerne kende børnenes alder og køn. Hvis man f. eks. kun skrev "Anke", vidste de fleste i Danmark ikke, at det var et pigenavn. Der skulle organiseres lange tog hos DSB og lange fællespaslister for at kunne komme over den næsten lukkede grænse. Nogle af de små unger var grædefærdige, når de så endelig skulle rejse hjemmefra første gang. Andre glædede sig vildt og havde lys i øjnene, når de skulle gense et hjem, som havde vundet deres hjerte ved tidligere ophold. Og så var der alle de små og store uundgåelige problemer, der opstår, hvor mennesker mødes.

Vi måtte op midt om natten, for ferietoget gik de første år fra Flensborg. Ifølge Skoleforeningens årsskrift 1945-47 blev der sendt 8 000 ferie børn med tog til Danmark kl. 06.12. Det var mange tog og mange morgener. Hvorledes vi kom til Flensborg, er gået i glemmebogen. En stor oplevelse var det også for os lærere både at være med ved afskeds-scenerne – og når børnene glade vendte hjem igen. Nogle år kørte vester-egnens ferietog fra Nibøl, og i en periode var Tønder udgangsstedet for vore ferietransporter. Det har været et kæmpearbejde for de mange tusind danske hjem, der således påtog sig et stort økonomisk, pædagogisk og undertiden utaknemmeligt arbejde med disse små fremtidshåb for den sydslesvigske danskhed. I efterkrigsårene var det for mange af børnene et socialt løft og en massiv sproglig påvirkning. Vi har ofte måttet smile, når vi hørte alle mulige dialekter hos de hjemvendte poder.

Undertiden kunne forskellen på de sociale forhold være så store, at der måtte gribes ind. Det måtte vi f. eks., da vi fra et godt, velkendt land-bohjem fik besked om, at ferie barnet græd og græd. En stor pige måtte hentes hjem til de vante dårlige sociale forhold.

Dansk Sundhedstjeneste

En vigtig institution for os var Dansk Sundhedstjeneste i Flensborg. Den greb hjælpende ind i vor tilværelse, når det gjaldt børnenes sundhed. Bekæmpelsen af tuberkulose og børnelammelse stod højt på listen i de første år. Tænderne skulle kontrolleres. Og der var regelmæssige lægeundersøgelser i skolen også af småbørn. Dagmar Gammelgaard kom fra Læk for at prøve syn og hørelse. Hun var hele egnens højt værdsatte danske sygeplejerske. Nogle børn var måske lidt bange for hende, men hun

Dansk Sundhedstjeneste på et af sine regelmæssige besøg i Agtrup danske skole.

hjælp. Det gjaldt også de voksne og vor lille familie i Agtrup skolebarak. Alle har trukket meget på hendes råd og hjælp. Ved mindre ting var en telefonsamtale tilstrækkelig. Når det drejede sig om alvorlige sygdomme, kom også lægehjælp eller sygehusophold på tale. Her var det navnlig Sundhedstjenestens læge dr. Balle, som hjalp, især når de sorte sygdomsskyer trak op – eller når en fødsel var under opsejling. Vi var naturligvis forsikret i den tyske sygekasse og har haft megen hjælp af tyske læger. Men vejen til de danske sygehuse gik over Dansk Sundhedstjeneste.

Ikke mindst i de første år efter krigen var Dansk Sundhedstjeneste en hjælp, der varmede og lyste op i et forarmet samfund under genopbygning.

Fnat, lus og lopper

Der fandtes også tilfælde, hvor vi måtte klare os ved egen indsats. Der var f. eks. en evig tilbagevendende kamp mod fnat, lus og lopper. Her en lille, typisk historie fra 1947: En fattig familie med mange børn i den danske skole måtte have lidt ekstrahjælp. Dagmar Gammelgaard og jeg kikkede ind. Vi havde ikke set noget værre før. I al denne snavsede elen-

dighed trivedes fnat, lus og lopper fint. Om manden allerede var kommet tilbage fra krig og russisk fangenskab, kan jeg ikke huske. Børnene blev beordret til vask hos min kone. Alt tøjet af i en fart og børnene i en balje med varmt vand. Det gamle tøj med samt alt utøj blev omgående brændt. Børnene fik nyt brugt tøj fra Danmark. En ulden sweater, syntes Anne, var for god til at blive brændt. Den fik en ordentlig omgang varm sæbevask med håndkraft. Alligevel sprang der en loppe efter at sweateren havde været i tørretromlen. – Et par dage senere opsøgte moderen os. Hun ville have de gamle laser igen.

Det nationale sindelag

Den følgende begivenhed afspejler noget, som grænselandet er særlig plaget af. Den 2. maj 1954 meddelte landmand Carl Siwertsen, at hans børn skulle i tysk skole. Denne Carl Siwertsen var ikke en hvem som helst. Hans fader, Chr. Siwertsen, var en kendt personlighed blandt egnens danske. Sønnen havde fået en højere uddannelse og havde været professionel soldat, inden Hitler kom til magten. Han havde fået nok af nazismen og gik stærkt ind for vor danske sag. Vor familie havde besøgt hjemmet på Kalleshave mange gange. Vi havde gennemgået Claus Eskildsens "Grænselære" med stor interesse. Carl Siwertsen var et ivrigt medlem af vort danske sangkor, og han havde desuden spillet i vort amatørteater. De personlige kontakter til denne familie var meget gode. Så det gjorde ondt hos alle kredsens danske.

Her oplevede vi det fortysskede grænselands vilkår. Hos nogle sejrer trods alt egnens dominerende tyskhed over danskhedens historiske ret. Vi var nået frem til de tider, hvor der kunne udøves pres i det skjulte fra tysk side. Det drejede sig om "Programm Nord", som blev sat i gang i 1953, et egnsudviklingsprogram, som i Sydtønder amt omfattede 110.000 hektar jord. Programmet følte fra sydslesvigsk dansk side som en trussel, da nogle tusind flygtninge skulle bosættes langs den dansk-tyske grænse. Landsregeringen i Kiel ønskede ved hjælp af dette Program Nord at stabilisere de økonomiske, sociale og grænsepolitiske forhold i vort kriseramte område. Hjemmehørende familier kunne ligeledes overtage en af de nyoprettede gårde: I dette tilfælde så man på det nationale sindelag – og dermed også på børnenes skolegang. Det gjorde man naturligvis i det skjulte. Vi tog børnenes udmeldelse til efterretning, men afbrød ikke kontakten til familien. Vi kom stadig som gæster i hjemmet.

Vi oplevede utallige eksempler på nationalt sindelagsskifte. Det var til begge sider, fra tysk til dansk og fra dansk til tysk. Det kunne være en hel familie, men det kunne også være enkelte medlemmer af en familie. Hvor ofte drøftede vi ikke, om en familie, der sendte børnene i den danske skole, gjorde det af nationale motiver. Var det måske bare utilfredshed med den tyske skole? Eller var det, fordi man ville sende børnene i en god sprogskole, hvor de kunne lære tysk og dansk? Heldigvis måtte vi ikke efterprøve eller bestride forældrenes valg. En grundig orientering om skolens nationale grundlag og formål var vi derimod forpligtet til.

Vi har heller aldrig kunnet forudsige, hvilket nationale ståsted vore elever ville vælge som voksne. Der går stadig en lille strøm fra dansk til tysk og omvendt. Vi oplevede endog familier, der kom fra Danmark og blev ivrigt tysksindede – og tyskere fra helt andre egne i Tyskland, der blev ligeså ivrige danske. Mange familier er nationalt delte med far og mor i hver sin lejr – for ikke at tale om søskende. Endelig findes der en gruppe, der aldrig lægger sig fast. De er danske blandt danske og tyske blandt tyskere. Det er også en bevidst holdning.

En runde på to kirkegårde, den i Burkal og den i Ladelund, giver et tydeligt og tankevækkende indtryk af sindelagsgrænsen. Skønt kun 15 km skiller de to kirkegårde, er der kun få gravsten med tysk tekst i Burkal, mens det er vanskeligt at finde danske ord på gravstenene i Ladelund. Gamle beretninger afslører imidlertid, at daglidagens sprog var det samme sønderjysk begge steder. Landskabet, personnavne, stednavne, måden at leve på, spise, drikke, bygge huse, drive landbrug og håndværk var til forveksling ens. Man hørte jo også under samme amt i Tønder. Men der fandtes én afgørende forskel: kirkesproget var tysk i Ladelund og dansk i Burkal: Præsten og læreren, skolesproget fulgte nemlig kirkesproget, kom til at præge den nationale udvikling.

Nedgang i elevtallet *Den lille skoles eksistens trues*

Børnetallet faldt støt fra 1948. År efter år oplevede vi nedgang, og det ret voldsomt til 1956. Da var vi havnet på 22 elever. Det blev vor største psykiske belastning. Vi havde tre hovedargumenter til at trøste os med.

Første og største grund var uden tvivl, at genforeningshåbet med Danmark var blevet manet grundigt i jorden. Grænsen lå fast! Dernæst var de store årgange sluppet op. Alle skoler, også de tyske, havde vigende elev-

tal. Endelig var der den kendte strukturudvikling, som overalt i Vesteuropa affolkede landområderne.

Men vi små skoler var også plaget af en fjerde mulig årsag: Var vor skole for lille til virkelig at give en tidssvarende alsidig undervisning? Denne teori blev kraftigt imødegået af de kredse, der stod bag vor lille skole. Og vi undervisere i de mange små sydslesvigske skoler blev bakket meget kraftigt op af de danske foreninger med Skoleforeningen i spidsen. Man var fuldstændig klar over de små skolers betydning for alt dansk arbejde i Sydslesvig.

Både i Danmark og i Tyskland blev netop i disse år tusindvis af små skoler slået sammen til større centralskoler. Mottoet var: "Alt stort er bedre – og jo større desto bedre". Det har dog senere vist sig, at ikke alle forældre var af samme mening. Den lille skole kom igen ind på scenen. Så længe man kunne holde en lille dansk skole oven vande, var der en daglig dansk flamme, der lyste i et ellers tysk domineret samfund.

Den lille skole kom ofte til at virke meget hjemlig og dermed børnevenlig. Man kunne lugte søde lugte, når min kone Anne bagte. Og der kunne vanke en kage. Eller: når et af børnene trængte til et plaster eller til trøst på anden måde, så ind til "mor", skolens mor. Engang i mellem, når der var en festlig lejlighed, tog vi hele flokken ind i stuen til lidt hyg-

Fuld drøn på i skolehaven. Navnlige om foråret og i høsttiden var interessen sprudlende.

ge. I vor have blev der tegnet. Jo, den lille skole kunne give noget, som var uden for den større skoles rækkevidde.

Vi havde fantastisk frie hænder i den lille skole. Karaktergivning én gang i skoleforløbet, nemlig på afgangsbeviset, som den tyske lovgivning krævede det. Vi kunne selv lægge vort skoleskema med det fastsatte antal timer for hvert fag. Skoleskemaet skulle så godkendes af Skoleforeningen. Vi kunne tage på skovtur eller på besøg hos en naboskole, når vi syntes, at det ville berige vore børn. En overgang havde vi endda skolehaver på frivilligt grundlag.

Det danske skolevæsen havde en tilsynsførende fra den slesvig-holstenske landsregering i Kiel. Han besøgte os kun én gang, snakkede dansk med børnene, fik en kop kaffe og tog så til den næste danske skole.

Skoleforeningen i Flensborg havde ligeledes en tilsynsførende. Men han kom for at hjælpe os med råd og dåd. Vi kunne drøfte problemer bl.a. af bygningsmæssig art. Ved disse besøg fik børnene også et forfriskende pust af en anden person end den daglige lærer. Navnlig husker jeg den senere distriktsskoleinspektør Dirk Dirks' spændende fortællinger fra hans barndoms skole i Nordslesvig under preussertiden. Han var en fremragende personlighed, der havde oplevet de store forandringer fra preussertiden over weimartiden og nazitiden til efterkrigstidens uforudsete vækst i mindretallets "planteskole". Og når lærer og senere vice-skoledirektør Hans Meng besøgte os, hørte børnene om hans mange oplevelser som dansk i Flensborg før, under og efter krigen.

Der er to personer, som havde ekstra meget med vor skole at gøre. Og vi satte stor pris på dem. Vandrelærer Niels Kjems, Harreslev, var en overgang rådgiver for Skoleforeningens omfattende skolebyggeri. Følgende lille træk fortæller lidt om hans sparsommelighed på Skoleforeningens vegne. Denne forening var jo altid i pengenød. Historien fortæller også noget om en svunden tid i vort lille hjørne af den store verden. Vi skulle have indrettet toilet i vor nye barak til privat brug. Vi mente, at et "træk og slip" var en naturlig ting. "Nej", sagde Kjems, "det går ikke, så vil alle danske skoler forlange det samme." Vi betalte så selv for denne "luksus". Men ellers var han den mest uselviske hjælper. Han lavede en fremragende kombimaskine til vor sløjdsal. Han havde selv konstrueret maskinen, og den kunne både dreje, save og bore. Den blev imidlertid senere underkendt af myndighederne og måtte flyttes til et andet rum. Jeg fik den, og den arbejder stadig upåklageligt i mit private værksted.

I 1949 oprettede Skoleforeningen en byggeafdeling. Helmut Leck-

band var endelig sluppet fra fire års russisk krigsfangenskab, og i 1950 blev han ansat ved Skoleforeningens nye afdeling. Mange, mange gange besøgte han os for at drøfte vore problemer. Så kom vore stadig tilbagevendende ønsker om udbedring af mangler på bordet: Forsatsvinduer, maling, oliefyrr, reparationer o.s.v. o.s.v. Men også han måtte tage hensyn til Skoleforeningens evige pengemangel. Han gjorde alt for at hjælpe de små skoler – og vi satte ham meget højt.

De små skolars undervisning var god. Vi sendte mange elever til videregående uddannelse, også til gymnasiet. Og vore elever klarede sig fint på grund af den større selvstændighed, de havde lært i den lille skole. Flere hold og grupper arbejdede samtidig i samme klasse, uden at lade sig afspore af hinanden. De lærte en selvstændighed og koncentration, som den store skole med de mange klasser og mange adspredelser ikke kunne give dem.

Agtrup skoles første ti år randt ud i 1956. Dagen skulle ikke forbigås i tavshed, selvom fremtiden tegnede alt andet end lys for skolens selvstændighed. Et længe næret ønske om en lille sal til fest og gymnastik gik samtidig i opfyldelse. Vore venner omkring Vinnerup havde samlet ind, og den danske stat gav det manglende beløb. Salen blev bygget, og sløjdrummet kunne fungere som en rummelig scene. Vi oplevede et stort fremskridt for vort arbejde. I dag bruges det hele under navn af "Forsamlingshus".

På tiårsdagen var den nye sal fyldt til sidste plads. Der var mange gæster. Talerne blev holdt af Skoleforeningens formand L.P. Christensen, skoledirektør Bernhard Hansen og pastor Carl Wilhelm Dam samt repræsentanter fra fadderskabet i Vinderup og Skodborg. Mange overbragte hilsner og lykønskninger. Naboskolerne og vor gamle vandre-lærer Niels Kjems havde heller ikke glemt os. Mødet blev styret af forældrerådets formand Hans Peter Christiansen, søn af Hans Albert Christiansen, der havde ledet indvielsesmødet ti år tidligere. Han var på grund af alder ikke til stede, men fik en hilsen. Hans Detlev Andresen takkede Danmark for al den støtte, mindretallet fik, og han takkede især vennerne omkring Vinnerup. Flensborg Avis havde igen næsten en side med et fyldigt referat.

Det var en fin jubilæumsfest, en afslutning på et succesrigt skolearbejde i ti år – og samtidig optakten til 16 vanskelige år.

De vigende elevtal satte punktum for mange mindretalsskoler. Fra 89 skoler i 1955 gik tallet ned til 53 i 1992. Det var barske vilkår. En lille trøst var og er, at børnehavernes antal steg fra 13 til 64 i samme tidsrum.

Seksten års kamp for selvstændighed 1956-1972

De følgende 16 år blev en kamp for selvstændighed, som vi desværre tabte. Nåede vi under ti elever, faldt de tyske tilskud væk. Desuden ved enhver, at der mangler noget ret så afgørende i en skole, når børnene ikke har jævnaldrende til fælles arbejde og leg.

Kamp er nok ikke et helt dækkende ord for det, der skete i årene efter 1956. Skolearbejdet gik jo med normal lyst og besvær. Der var rutinearbejde og højtidsstunder, også det er helt normalt. Der var bare det med de vigende børnetal, der hele tiden kastede mørke skygger.

Opmuntring og varme ønsker for arbejdet var der heldigvis ingen mangel på. Først fra forældrekredsens side, så fra de danske foreninger med Skoleforeningen i spidsen og dernæst fra de mange, mange venner i Danmark. Men tiden var de små skoler imod. Den stærke strukturforandring i hele den vestlige verden var, som før antydte, vor største lyse-slukker. Det blev lettere og lettere at transportere børnene til større og større skoleenheder med flere og flere faglærere og faglokaler.

Dernæst undergik det vesttyske samfund efter 1948 en så uforudset og stærk økonomisk udvikling, at den fik det meget sigende navn "Wirtschaftswunder". Den blev fulgt op af vesttyskernes demokratisering og i maj 1949 af etableringen af "Forbundsrepublikken". Forholdene i landsbyen Agtrup afspejlede udviklingen i det vesttyske samfund.

Landsbysamfundets udvikling

I vore første år i Agtrup fandtes der endnu et fattighus. Alle har vist hørt om denne elendige sidste udvej for en kommunes sociale tabere. Der er altid nogle, der bliver slået ud af sygdom eller andre forskyldte eller uforskyldte ulykker. Så trådte familien til. Men nogle havde ikke dette sikkerhedsnet. De havnede på fattiggården. "Armenhaus" kaldte man det i Sydslesvig. Da kommunens andre borgere måtte betale, sørgede man

for, at disse fattige ikke førte nogen luksustilværelse. Fattighuset blev dog hurtigt afviklet. Men familierne måtte stadig sørge for de gamle og for handicappede børn. Var det bydende nødvendigt at sende et familie-medlem på institution, så måtte familien betale, så længe der var noget at betale med. I takt med at de økonomiske forhold blev bedre og bedre i Vesttyskland, forbedredes også disse triste sociale forhold.

De store forandringer kom i 1953-54 med det allerede nævnte "Programm Nord" med sin omfattende indsats ved digebygning, landindvinding, afvanding, dræning, læbeplantning, vejbygning, elektrificering og andre tiltag til forbedring af infrastrukturen. Man begyndte langs den dansk-tyske grænse og arbejdede sig langsomt sydpå. Med statsstøtte og dygtig planlægning blev forholdene på landet forandret til ukendelighed. Bønderne blev sammenkaldt til mange møder for at forhandle sig til en bedre arrondering af gårdenes jord. Den blev samlet omkring selve gården. Nogle landsbyer fik jord tilovers. På disse afsides liggende marker blev der bygget nye gårde, og enkelte landmænd fra landsbyen flyttede ud til de nye gårde. Markveje blev gjort i stand og undertiden endda asfalteret. Vandløb blev rettet ud og uddybet. Vandlidende marker blev drænet. Der plantedes hegn i massevis og næsten alle forsømte gårde fik bygget nye udhuse og boliger. Omtrent 7 000 nye familier fik deres udkomme enten som landbrugere eller landarbejdere. Ved hjælp af dette store egnsudviklingsprogram, som strakte sig over ti år, gav den slesvigholstenske landsregering det under krigen vanrøgtede Sydtønder amt et nyt udseende.

Netop i vor tid i Agtrup holdt den tekniske revolution med traktor og malkemaskine sit indtog i landbruget. Fra at være det mest arbejdsgivende erhverv blev landbruget til et kapital- og maskinkrævende erhverv for de få. Følgen var arbejdsløshed for mange, men også, at nye erhverv fandt vejen ud til landsbyen. Agtrup var efter 1945 en åben bondeby med mange tomme tofter mellem gader og huse. Man rugede over disse åbne marker i selve landsbyen. Al nybygning skete i udkanterne. Først sent begyndte man at bebygge tofterne midt i byen.

Læks militærflyveplads, der efter krigen var blevet dømt til at blive afviklet, blev ved Forbundsrepublikkens genoprustning udbygget og udviklede sig til hele egnens største arbejdsplads. Der oprettedes depoter for både flyvepladsen og "Bundeswehr". Og der blev bygget en mængde huse til befalingsmænd, officerer, piloter og et talrigt civilt personale. Læk voksede, og det økonomiske opsving kom også til Agtrup kommune.

Økonomisk, teknisk, politisk og kulturelt skete der så uhyre meget i disse år, "at det kneb at få sjælen med", som kineserne siger. Fjernsynet kom, flytrafikken holdt sit indtog, og de mange påvirkninger fra USA var ikke til at overse. Alle skulle have bil, fjernsyn eller råd til store rejser. Og alle skulle have højere eksamen.

Men vi arbejdede støt videre efter bedste evne.

Bornholmerture

I 1958 fik vi stabledet en bornholmertur på benene. Den fortjener en lille omtale.

Fire skoleledere med koner fandt sammen: Annelise og Ernst Meyer fra Medelby, Gudrun og Jørgen Møller fra Bramsted, Hedvig og Johannes Nissen fra Tinningsted samt Anne og jeg fra Agtrup. Det var ikke så ligetil, da Skoleforeningen ikke kunne give tilskud. Vi fik fri lejrskolerejse gennem De Danske Statsbaner. Opholdet skulle gøres så billigt som muligt. Derfor tog vore koner med, de skulle sørge for tilberedelsen af den daglige kost. Et stort arbejde med alle de mange indkøb samt madlavningen og brøds møringen.

Fra vor berømte selvhjulpne tur til Bornholm. Vore koner sørgede for mad til alle – og det var mange.

Turen blev en uforglemmelig oplevelse. Sejlturen til Bornholm om natten på et skib fyldt med larmende og sovende lejrskolebørn fra alle egne af Danmark. Og så klippeøens helt anderledes natur for vore slettelandets børn. Der var Hammershus' kæmperuin, rokkesten og lejrlivet. Vi fire lærerpar nød samværet – og det stærke indtryk, som det første besøg på Bornholm altid giver.

En aften i Gudhjem fortalte vor lejrskolelærer levende om tiden efter kapitulationen, da øen blev bombet og besat af russerne. En russer stjal en cykel. Den bestjålne udpegede manden, og denne blev omgående skudt. Efter den episode anmeldte man ikke den slags småting. Lejrskolelæreren fortalte også om de titusinder af flygtninge fra Tyskland, som kom til Bornholm under tysk besættelse. Men de blev straks sendt videre af deres egne soldater.

Hjemturen gik over København, hvor vi var i Tivoli om aftenen, inden toget kørte kl. 12. Sovende børn skulle vækkes til færgen, men de faldt straks i søvn igen, da de var kommet om bord og var næsten ikke til at vække igen til toget. Men lysvågner var de, da vi endelig nærmede os den flade hjemlige Tønder egn.

I 1963 havde vi igen en fin bornholmertur. Denne gang med normal forplejning. Vi fulgtes ad på rejsen af Tinningsted og Medelby. 1968 fik nye barneøjne igen "Østersøens perle" at se. Denne gang var vi sammen med Læk og Tinningsted.

Tinningsted bliver nævnt gang på gang. Det er nu ikke så mærkeligt. De to personer, der stod for det enestående danske skolearbejde i vor naboby, stammede fra Agtrup. Det var Hedvig og Johannes Nissen. Derfor var vore skoleelever utallige gange på gensidige besøg. Det var kun en lille tur gennem Karlum skov. Ikke bare på skolens område blev der knyttet stærke bånd mellem de to landsbyer, men også på mange områder i det danske foreningsliv. Privat kom vi ligeledes til at stå hinanden nær og har meget at takke disse vore unge venner for.

Strøtanker om skolelivet og småglimt

Seksten år i den lille skoles klasseværelse. Hvad huskes? Nye små seksårige skolebørns spørgende øjne, der både kunne gemme lidt glæde over at være nået så vidt – og lidt bange anelser. De begynder et nyt afsnit af deres liv. Vi prøver at gøre begyndelsen så tryk og festlig som muligt.

Tiden går. Der fejres fødselsdagsfester, der synges, leges, skrives, for-

tælles, regnes, spilles bold, drilles, grædes, grines – og en skønne dag skal man så konfirmeres og udskrives. Sidste dag i skolen er ligeså skelsættende som første. Nu begynder ungdomsårene, igen et nyt livsafsnit.

I ni skoleår er barnesindet blevet præget af tre hovedgrupper: hjemmet, skolen og familien, naboer, legekammerater samt landsbysamfundet. Hvem af dem, der har sat de dybeste præg, viser sig først, når barnet viger for at blive ung, voksen og selvstændig.

Billedet med sædemanden er ofte brugt om disse underfulde veje, ad hvilke det ene slægtled videregiver åndelige og sjælelige værdier til det næste slægtled. Skolens undervisere sår deres ord, det ligner sæden. Noget gror, meget glemmes. I hjemmet foregår det samme. Uden for hjemmet og skolen modtager barnesindet også store mængder af ord. Ordene kan harmonere, eller de kan skygge for hinanden. Først den voksne afslører, hvad der spirede og groede og gav baggrund for den bestandige vælgen og vragen, som livet kræver. I dette spil har hjemmet den største indflydelse i langt de fleste tilfælde.

Vi mindes festlige stunder fra deltagelse i konfirmationsfester og bryllupper. Og vi mindes glade stunder, når gamle elever fik nye verdensborgere. Og ikke mindst mindes vi, når mødre og fædre, der selv havde gået hos os i skolen, kom med deres børn til indskoling. Så var næste generation på vej. Vi var en slags bedsteforældre.

Når jeg ser på et skolebillede fra disse år, så ser jeg et spejlbillede af grænselandets forunderlige vilkår: Nogle er flyttet til andre egne af Sydslesvig, nogle bor i Danmark eller er taget sydpå. Mange bor stadig i Agtrup, flere af dem er dansksindede, men nogle har lagt afstand til det danske. Der er det altså andres sædekorn, andres åndelige ord, der har slået rod og er vokset. Det kan endog være en søskendeflok, der har delt sig nationalt, skønt man skulle tro, at de havde været under samme indflydelse.

Udviklingen inden for skolevæsnet efter Anden verdenskrig har selvfølgelig også kastet vor lille skolebåd i Agtrup ud i oprørte vande en gang i mellem. Vi fik en retsskrivningsreform i Danmark 1948. De store bogstaver for navneord gled ud. Og det gamle dobbelt aa blev erstattet af bolde å, efter nordisk forbillede. Det var på høje tid.

Den korporlige afstraffelse blev afskaffet i skolen. Et stort fremskridt syntes de fleste. Ikke alle, heller ikke alle forældre kunne finde ud af, hvorledes disciplinen kunne overleve uden dette ældgamle, "probate" middel. Utallige er de historier fra både hjem og skole, der omtaler kløene, man fik som barn. Ikke mindst hørte vi mange historier fra de overfyldte tyske skoleklasser, hvor man syntes, at en lærer ikke duede, når

han ikke kunne give uartige unger en ordentlig omgang, så det kunne mærkes. Men hvem led mest under denne milde tortur? De tunge og mest forsagte børn.

Vi lærere måtte af og til på skolebænk, når nye ting trængte sig på. Timetallet for lærernes undervisning blev kraftigt nedsat. Vi kom efterhånden ned fra 36 til 27 katedertimer. Alt andet arbejde i forbindelse med skoleundervisningen blev så regnet til 13 timer om ugen. På den måde havde vi 40 ugentlige arbejdstimer som alle andre. Det var dengang, nu er også det forandret.

Vort danske skolevæsen skulle hele tiden prøve at forene de danske traditioner og kravene fra den slesvig-holstenske lovgivning. Det kneb ofte. Et af problemerne var, at den tyske skole delte klasserne efter 4. skoleår. Det lykkedes den danske skole at få delingen udskudt to år. Men så røg de bedst begavede børn som regel til en højere skole i Flensborg, når forældrene ønskede det. En ny skygge blev dermed kastet over alle de mindre skoler.

Efter de ni år i vor skole ønskede mange et skoleophold på de frie kostskoler i Danmark. Her er tallene fra min tid i Agtrup: 34 på efterskole og lige så mange på højskole. Desuden afsluttede 9 Agtrup-børn deres uddannelse på en fagskole, 8 på et seminarium og et par på et universitet.

25 års jubilæet den 30. april 1971

De seksten år med de mange undervisningstimer, de mange skolefester og de mange lejrskoler og ture svandt hen. Små børn blev store børn og blev voksne. Lærerfamilien i Agtrup skolebarak måtte også lade tidens tromle afsætte sine mærker. Selvfølgelig var der mørke mærker iblandt, men en rigdom af gode oplevelser dominerer mine erindringer fra disse seksten år.

Og så kom milepælen: 25 års jubilæet, som samtidig blev en slags punktum for den selvstændige lille skole. Den 30. april 1971 holdt vi igen en stor fest med mange talere og optræden.

Selveste Niels Kjems holdt hovedtalen. Han var den person, der sammen med Gustav Lindstrøm kendte egnens danske udvikling bedst. Navnlig fra tiden før 1945. I flere årtier havde han trodset vind og vejr og dårlige veje på cykel og på motorcykel for at nå ud til de mange danske hjem. Han havde undervist børn og voksne. I Agtrup var det dog Gustav Lindstrøm, der havde været den første vandrelærer. Jeg viste lys-

billeder fra de mange hensvundne skoleår. Forhenværende skoledirektør Bernhard Hansen sendte fra Fåborg en lang artikel til Flensborg Avis i dagens anledning. Også han kendte forholdene fra tiden efter første verdenskrig og havde optrådt i det lille forsamlingslokale på Tætvang. Det burde egentlig have været 50 års jubilæum, skrev han. Allerede i 1920 anmodede Hans Albert Christiansen, Tætvang, om oprettelse af en dansk skole. Men ansøgningen kom i syltekrukken i Berlin. Først i 1936 blev den hevet op igen. Efter 16 år lå landet imidlertid anderledes. Skønt mange børn var fra Agtrup, blev Ladelund skolens hjemsted.

Bernhard Hansen skrev også til Læk danske skoles jubilæum og skildrede, hvorledes alt dansk arbejde i Læk dengang måtte foregå næsten skjult, mens Agtrup var mere danskvenlig. Afstemningstallene fra 1920 havde vist, at der i Læk kommune var 9% og i Agtrup kommune 25% danske stemmer.

Som ved indvielsesfesten og 10 års jubilæet var der fuldt hus. Der var gæster fra venskabskredsen og naboskoler. Der blev afleveret mange hilsener, og omtalen i Flensborg Avis var fyldig. Alligevel manglede der noget: Alle holdt sig til minderne! Skyggen hed fremtiden. Skolens selvstændighed var allerede forhandlet bort.

Samarbejdsperioden med Læk 1972 -1981

Samarbejdet med Læk danske skole blev nødvendigt, da vi i Agtrup ellers var kommet under de 10 elever, der sikrede et tysk tilskud. I Læk, hvor vi talte 67 Læk- og 9 Agtrup-elever i september 1972, var man nødt til at bruge ulovlige lokaler til undervisning af mangel på plads.

Det blev ni gode år. De blev dog helt anderledes for mig og selvfølgelig også for børnene fra Agtrup end tiden før. Børnene fik mange jævnaldrende – og ikke kun fra samme landsby, og de fik mange lærere at lytte til. Jeg kunne nu vælge nogle fag ud – og kunne tillade mig at blive syg en dag eller bytte mig til en fridag eller fritime. Der kunne drøftes mange ting med kollegaer og i fællesskab findes gode løsninger. Det var på mange måder en stor lettelse, der dog havde sin pris.

Begge skoler beholdt en vis selvstændighed med egne forældreråd og egne skoleprotokoller. Jeg var fortsat den ansvarlige skoleleder for Agtrups skolesøgende – og for skolebarakken. Men alle beslutninger skulle nu tages under hensyntagen til samarbejdet. De mange lærermøder og karakterbøgerne måtte jeg ligeledes se at blive dus med. Takket være nogle fremragende kollegaer i Læk med Grethe og Wilhelm Klüver i spidsen lykkedes det fint.

I Agtrup fik vi pludselig skolens klasseværelser og legeplads fyldt op af herlige friske unger. Noget vi ikke havde prøvet længe. Alene det bevirkede mange varme følelser hos det efterhånden lidt ældre enelærerpår i Agtrup skolebarak. To klasser, som regel 5. og 6. klasse, blev nemlig kørt til Agtrup hver morgen og blev dér undervist i alle fag undtagen gymnastik, svømning, sløjd og husgerning. De følte sig rigtig hjemme i den hyggelige barak og fór ud på legepladsen i hvert frikvarter. Det nære forhold til skolens "mor" Anne viste sig at fortsætte med lidt småkager efter bading, lidt sygeplejehjælp og lidt hjemlig hygge.

Vi undervisere måtte så trille de 4 km mellem Læk og Agtrup mange gange frem og tilbage. Det var den største belastning ved det nye system. Det hjalp med nogle hyggelige kopper kaffe i køkkenet i Agtrup. En for-

del var imidlertid, at de lærere, der kunne og ville, kunne køre med skolens "rugbrød" (VW-transporter).

Vi havde som regel den ene af skolens skolebusser stående i Agtrup. Det var dengang lovligt med almindeligt kørekort at køre den også med skolebørn. Disse uforglemmelige ture mindes jeg stadig! Morgenture ud at samle børn og til Læk. Sommer, efterår, vinter og forår. Hver årstid med sin natur og sine forandringer. Mørke, sol, grønne marker, gylden høst, sne. Men også dårligt vejr med regn og blæst ind i mellem. Også mine faste agtrupbørn elskede disse ture.

Da jeg som sløjdlærer rykkede ind i Læk-skolens ret store sløjdsal, var det ligeledes en positiv oplevelse. Og de mange elever, der senere også omfattede piger, var jo en stor opmuntring. Pigerne kunne sagtens klare både hammer, sav og pensel. De var skam ikke dårligere end drengene.

De to 5. og 6. klasser kunne tage fra i undervisningen, så det måtte fryde enhver lærer. Det gjaldt alle fag, også når man forlangte lidt optræden, foredrag eller sanglege. Alt muligt var disse kvikke hoveder interesseret i. De elskede at synge, at høre om fremmede lande og om de mange spændende personer og hændelser fra historien. At begynde timerne med en sang var lige sagen for sådanne livslystne krudttønder.

Kunne vi bare have beholdt hele flokken et par år længere. Men nej. Her kom den slesvig-holstenske skolelov på tværs. Sjette klasses sidste tid var både for børnene og lærerne langt fra rolig og normal. Børnene skulle indstilles til tre skoleformer. Vi beholdt kun den sidste, den såkaldte hovedskole. Forældrenes ønsker, børnenes evner og lærerens bedømmelse skulle så helst resultere i en enig indstilling. Og så farvel til vore kvikkeste hoveder. Ikke altid var forældrene enige med os. Men de fleste voksne ved dog udmærket, at der er mange andre egenskaber, der tæller end lige netop boglig intelligens.

Der blev en flok tilbage hos os, som enten ikke havde lyst til det boglige – eller som måske var sent udviklet. Vi så aldeles ikke ned på dem. Vi bekendte os alle til den gamle sætning: Vi er alle enestående og kongebørn for Vorherre.

Læk var ikke nogen stor by. Alligevel oplevede jeg i disse ni år det, som kaldes "problembørn". Det er næsten altid børn, der afspejler problemer i deres opvækst hjemme. Der var et par, der aldeles ikke kunne kende forskel på mit og dit. Det gjaldt blot om ikke at blive afsløret. Det var tiltalende, tjenestvillige og legesyge børn som alle andre. En af disse stjal min pung inde i privaten i Agtrup, mens jeg var i Læk og min kone hos købmanden. Jeg kendte hans trang fra sløjdsalen, hvor han frej-

digt tilegnede sig værktøj. Han omkom senere ved en trafikulykke, og vi sørgede over ham.

Skolen afspejler samfundet ganske godt, både det positive og det negative.

Også i Agtrup-Læk-perioden tog vi skolebørnene med ud til livet uden for skolen. Vi var flere gange på den store NATO-flyveplads i Læk, hvor vi blev venligt modtaget og vist rundt. Vi var på Læks eneste "fabrik", det store trykkeri "Clausen & Bosse", på orientering i marsken, på banegården o.s.v. Lejrskoleophold, alene eller sammen med andre skoler, blev heller ikke forsømt. Det var altid pragtfulde, udbytterige uger, hvor forholdet mellem elev og lærer var et ganske andet end til daglig, og hvor man kunne opleve mange mærkelige ting.

Årene rullede. Vi fik bedre pladsforhold i Læk med to nye klasseværelser. Hvert år havde sine store sports-, børne-, jule- og fastelavnshøjester. Der kom besøg fra Danmark, der var teaterforestillinger, fælles gudstjeneste med andre skoler og konfirmander, som kunne være en lidt anstrengende omgang for lærerne, fordi alle konfirmander skulle besøges i løbet af én eftermiddag.

De ni samarbejdsår havde, som allerede nævnt, budt på mange gode ting og oplevelser. Men den mørke skygge over en selvstændig skole i Agtrup var desværre blevet endnu mørkere. Gamle indgroede fordomme spøjte. Agtrup hørte fra gammel tid under Læk kirkesogn med kirke og kirkegård i Læk. Konfirmander måtte derfor gå til præst i Læk. Vi hørte mange beretninger om det lidet venlige forhold mellem de mange i byen Læk og de få fra bondelandsbyen. Lidt af denne "seen ned på hinanden" kunne vi stadig mærke. Ikke blandt vore skolebørn, men i forældrekrederne. I Læk interesserede folk sig ikke meget for at komme til barakskolen i Agtrup. Hvorfor ikke samle hele skolearbejdet under ét tag i Læk og slippe for rodet med de to undervisningssteder? Det var den store kreds, der let overser den mindre kreds' naturlige selvstændighedsfølelse.

Agtrupperne var klemte som en lus mellem to negle. Havde man blot kunnet skrabe børn nok sammen, så ville man gerne have budt en skoleleder og helst et par velkommen til at afløse i barakken. For det fremtidige arbejde ville det have været en stor og indlysende fordel. Men muligheden viste sig ikke, og med året 1981 mistede Agtrup danske skole sin sidste rest af selvstændighed. Skolen blev lagt sammen med Læk. Man brugte dog barakkens klasseværelser, til man fik udvidet tilstrækkeligt ved skolen i Læk.

Og så kom året 1981. En skønne dag, det var den 20. juni, havde jeg min sidste undervisningstime i Læk. Jeg skulle netop den dag en lille tur om til lægen i en fritime. Jeg blev forsinket – og der sad så alle lærerne og eleverne og ventede på hovedpersonen. Det var en overraskelse. Jeg modtog en afskedsgave og et par velvalgte ord. Det var afslutningen på de 9 års samarbejde med Læk danske skole og på 35 års undervisning i den danske skole i Sydslesvig. Hvem ville da ikke mærke vemodige toner i sindet?

Alle de andre danske aktiviteter i Agtrup fortsatte. De fleste var knyttet til den nu afdankede skolebarak, der stadig er en fin bolig for en familie med børn – og disse aktiviteter må derfor få en plads også i denne beretning.

Skolebarakken som centrum for de danske aktiviteter i Agtrup

Sydslesvigsk Forening (SSF)

SSF, på tysk SSV (Südschleswigscher Verein), er den danske kulturelle hovedorganisation i Sydslesvig. Alle dansksindede sydslesvigere burde være medlem af denne organisation, når de aktivt vil deltage i det danske arbejde i Sydslesvig. SSFs rødder kan føres tilbage til den danske politiske og kulturelle organisation Den Slesvigske Forening fra juni 1920. SSF blev nemlig SFs efterfølger på det kulturelle felt den 25. september 1946. Organisationens medlemmer får løbende tilsendt indbydelser til alle danske aktiviteter i skolen og rundt om i Sydslesvig. Det er typisk for de forunderlige nationale forhold i grænselandet, at vi havde medlemmer, der gennem alle årene altid betalte deres medlemskontingent, men aldrig kom til et eneste møde. Og vi kunne regne ud efter hvert valg, at der fandtes folk, der stemte dansk, selvom de ikke var medlemmer af foreningen. Dog så godt som alle aktive i det danske arbejde var medlem af en dansk forening. Som sekretær for SSF gennem alle årene var jeg med til utallige møder både i Agtrup, Nibøl og rundt omkring.

Foreningen stod for en lang række udflugter til Danmark, både til vennerne omkring Vinderup, til Fyn og til spændende steder sydpå. Og det var SSF-medlemmerne, der husede gæsterne, når vi fik fadderskabsbesøg nordfra.

Nogle få gange hoppede vi endda ud på det dybe vand og arrangerede årsmøder. Det blev hver gang meget vellykkede stævner med besøg fra venskabskredsen, med spejderorkester og feststemning. Vort lille private køkken stod på glødende pæle både før, under og efter sådanne store fester i salen. Derfra udgik alt, hvad der skulle fortæres. Uden min kone og en stab af hjælpere fungerede det ikke. Det var imidlertid for stor en mundfuld med årsmøder hvert år. Vore naboskoler i Læk, Tinningsted, Ladelund og Medelby havde dette møde som fast tradition. Agtrupperne og deres rigsdanske venner havde nok at vælge imellem,

Når rutebilejer Chr. Nielsen, Sevel, kom med vore venner fra Vinderup og omegn, var der smil på. Når vore venner tog afsked, kneb mange en tåre. Sådan var det i mange år.

når de ville deltage i det store antal danske årsmødetilbud i Sydslesvig.

Og så var der de store friluftsmøder i Flensborg og andre større byer i Sydslesvig. Lige efter krigen var det nogle kæmpestore forsamlinger på årsmødepladserne. Et par timer tog det for optoget gennem Flensborg at få alle deltagere med fra skibsbroen op på festpladsen. Jeg husker et år, hvor de mange tusinder blev godt gennemblødt af kraftig tordenregn. Et andet år optrådte Sydtønder amts og Flensborg amts skolebørn med folkedans. Jeg ledede opvisningen. Det var et stort forarbejde med megen kørsel – og et meget festligt resultat. Så ofte som muligt havde man skolebørn eller børnehavebørn til at underholde med optrin eller gymnastikopvisning. Det trak forældrene til. For de voksne var disse møder en kærkommen lejlighed til at hilse på og få en lille snak med de mange venner og bekendte, som man ikke traf så ofte.

At være formand for SSF i Agtrup var en ærefuld post, men også tidkrævende. Vi havde i min tid ikke så mange. Hans Detlev Andresen og Nis Peter Carstensen husker jeg bedst. De skulle ofte ud på foreningens vegne til runde fødselsdage og andre større fester i medlemskredsen. Så gjaldt det om at sige et par velvalgte ord.

SSF fortsætter støt sit arbejde også efter at skolen måtte give op.

Sydslesvigsk Vælgerforening (SSV)

SSV, på tysk SSW (Südschleswigscher Wählerverband), er siden august 1948 den politiske forening ved siden af den kulturelle paraplyorganisation SSF. Som danske statsborgere blandede vi os ikke meget i SSVs arbejde. Men vi gav dog en hjælpende hånd af og til og fulgte godt med i, hvad der foregik.

Her berører vi imidlertid et ømt punkt, som alle vi danske statsborgere fik stukket under næsen: Hvor meget bør vi påtage os i det frivillige danske arbejde? På den ene side måtte vi hele tiden passe på ikke at "sætte os på så mange opgaver", at vi skubbede vore sydslesvigske venner i baggrunden. På den anden side forventede man af os, at vi stillede en god del af vor fritid, vore evner og måske også penge i sagens tjeneste, dog uden, som sagt, at stå i vejen for sydslesvigerne. Det var en vanskelig balancegang.

I Vælgerforeningen behøvede vi danske statsborgere ikke at være bange for at sætte os for tungt. Vi havde taleret, men ingen stemmeret. I 35 år med i arbejdet uden én eneste gang at kunne gøre sin indflydelse gældende politisk, det kunne godt ærgre en en gang i mellem. Men det var nu engang prisen for at kunne deltage i det danske arbejde syd for grænsen.

Den danske Landboforening

Her havde jeg faktisk heller ikke noget at komme efter. Men jeg var opvokset på en gård, og jeg havde været landmand til en alder af 25. Jeg havde altså både interesse i og nogen forstand på de ting, som der blev snakket om.

Landboforeningen blev stiftet i 1865, den er en af de ældste danske foreninger i Sydslesvig. Strukturændringerne har netop ramt landbruget meget afgørende. I Slesvig-Holsten faldt beskæftigelsen inden for landbruget stærkt, nemlig fra 273 000 i 1949 til 73 000 i 1989.

Vor konsulent i Sydtønder amt, Harald Holm Jakobsen, kom ligeledes over grænsen lige efter krigen. Han fandt oven i købet en sydslesviger til kone, Ilse hed hun. Efter at børnene var fra hånden tog hun læreruddannelse på Tønder seminarium. Med hende har vi haft et fint samarbejde i Læk-Agtrup skolen.

Hvilken forandring i disse 35 sydslesvigske år! I mit barndomshjem syntes vi, at maskinerne havde næsten fuldendt deres sejrsgang. Man

sæede ikke længere med hånd, man høstede ikke længere med le, man tærskede ikke længere med plejl. Maskiner tog over, og man sparede en masse arbejdskraft og kunne endda gøre arbejdsdagen meget kortere. Og dog var der i min barndom og ungdom stadig arbejde nok og dermed levedmuligheder for det daglige brød for flertallet. Det var som regel et meningsfyldt og sundt liv på en gård. Selv på de mange små husmandsbrug gik det fint. En tommelfingerregel sagde, at jo større en gård, jo dårligere åndelige forhold.

Men så kom traktoren og malkemaskinen. Nu voksede maskinparken. Menneskelig arbejdskraft blev omsat til maskiner i et tempo, så sjælen næsten ikke kunne følge med. Der var meget hårdt og usundt arbejde på landet, men, men. Det er netop den meningsfulde beskæftigelse, nutiden sukker efter i det moderne Vesteuropa. Livskvalitet er det nye ord.

Landboforeningens medlemmer besøgte ofte forsøgsgården i Jydevad, hvor der gennemførtes mange spændende forsøg. Og vi så på vor egne marker og bygninger – og maskiner. Landbrug i Danmark eller tyske forsøgsgårde var målet for foreningens ture. Det kunne altid give den gamle bonde i mig noget at tænke på.

Det gamle bondesamfund i Agtrup fulgte godt med i udviklingen: færre landbrug, flere maskiner, nye bygninger, bedre afvanding og veje var de moderne tiders tegn. Men kvæget holdt man stadig fast ved, man levede jo på vestereggen.

I Agtrup havde vi Peter Andresen. Han var ivrig landmand, opvokset på gården Kallehave. Han måtte med i den modbydelige krig. På Krim mistede han både en hånd og et ben. Alligevel kunne han drive sin gård. Og han stod i mange år i spidsen for arbejdet i Den danske Landboforening både lokalt i Sydtønder amt og i hele Sydslesvig. Min omskoledede landmandssjæl kunne umuligt falde i søvn i Agtrup med en sådan energidstråling i nærheden.

Kvindeforeningen

Jeg er vel næppe den rette til at tegne et billede af denne overordentlig aktive forening. Der var mange sammenkomster med og uden konsulenter. De for enhver generation aktuelle emner mad, syning, tøj og børn samlede altid en interesseret flok ældre og yngre kvinder. Håndarbejde stod højt på listen. Og Kvindeforeningen overtog den vanskelige opgave at arrangere julefesten for de ældre. At hjælpe de gamle, syge og ensomme har altid været Kvindeforeningens hovedopgave. De første efter-

krigsår tog foreningen sig af den besværlige, men meget tiltrængte tøjdeling. Det gav en masse smilende ansigter – og altid nogle fornærmede, der ville have haft noget bedre.

Min kone Anne ofrede megen tid, når det gjaldt Kvindeforeningens arbejde. Og det var der mange i Agtrup, der gjorde. Vi mandfolk blev også budt en gang i mellem og var med til nogle fine udflugter sammen med Læk Kvindeforeningen.

Kvindeforeningen i Agtrup var særlig dygtig til at samarbejde med andre lokalkredse af Den slesvigske Kvindeforening.

Dansk Lærerforening Sydslesvig

Denne lærernes fagforening slugte en hel del af min fritid. Dansk Lærerforening for Sydslesvig var opdelt i "kredse". Sydtønder amts lærerforening var i vore år i Agtrup særdeles aktiv. Der holdtes faglige møder og festlige sammenkomster. Vi foretog udflugter og studieture.

Et møde i Kirkevang i Ladelund står særlig markant i min erindring. Det var vel i 1946, for alle lærerne ved de nyoprettede danske skoler i Sydtønder amt var samlet for at oprette en selvstændig lærerkreds for området. Det var i de få år, da den uventede danske bølge skyllede hen over Sydslesvig. Det var dengang, da lyse forventninger motiverede den flok danske lærere, der var rejst over grænsen for at tjene den danske sag i landet mellem Skelbækken og Ejderen.

Aldrig før eller siden har jeg deltaget i et så opstemt møde – og det uden alkohol. Vi forestillede os en fantastisk udvikling. Fantasien gav os vinger. Men der kom, som bekendt, andre tider.

Lærerkredsen prøvede efter bedste evne at fremme gymnastik, boldspil og fri idræt ved de danske skoler i Sydtønder amt. Det blev til mange sportsstævner som regel i Læk eller Nibøl.

En del år havde jeg fornøjelsen at stå i spidsen for lærerkredsens idrætsudvalg. Og det var virkelig opløftende, når sådan et stævne med hundredvis af energistruttende skolebørn blev afviklet planmæssigt. Regn og dårligt vejr var vor fjende nummer ét.

De sidste mange år valgtes jeg ind i Lærerforeningens hovedstyrelse. Nu var det hele Sydslesvig, som optog mig. Der var lønspørgsmål og masser af pædagogiske ting at drøfte og at organisere. Jeg blev medlem af lejrskoleudvalget. De sydslesvigske lejrskolehjem i Rendbjerg og Vesterled er mig derfor ikke fremmede. Arbejdet skulle hele tiden forbedres. Der skulle laves lejrskolemapper med opgaver. Der skulle forbe-

redes og organiseres kurser. En overgang arrangerede Lærerforeningen pædagogiske weekender på Jaruplund højskole.

Alt i alt: der var mange idérige tiltag. De krævede bare lidt rigelig af min tid. Men jeg fik et godt overblik over hele Sydslesvigs danske skoleforhold. De var dengang – og er det vel endnu – meget forskellige: Ikke bare var der forskellen mellem by og land, men også forskellen mellem øst og vest samt syd og nord. Og der var forskellen mellem at holde gang i en dansk skole, hvor der er langt til naboskolen, og hvor man næsten kan kikke hen til den.

En fagforening er en fagforening, og derfor er den noget ensidig. Alle medlemmer havde en læreruddannelse, alle havde en funktionærstilling i det danske skolevæsen i Sydslesvig. Vi skulle passe på, ikke at lade denne ensidighed skygge for de mange erhvervsbaggrunde i forældre-kredsen. Vi måtte altid huske, at lærerstaben blot var et lille mindretal i mindretallet.

Der blev gennem de 35 år knyttet stærke bånd til mange af disse jævnbjrdige hyrder på skolens stenede marker. Vi havde jo altid meget fagligt til fælles. Navnlig fylder personerne fra kredsen i Sydtønder amt godt op i de gode minders skatkammer hos lærerparret fra Agtrup danske skolebarak. Disse gode private bånd holder stadig.

Den danske Kirke

De første konfirmander i Agtrup danske skole forlangte at blive konfirmeret på dansk. Vi startede -som man gjorde det mange andre steder i Sydslesvig- med at indrette skolens klasseværelse til en lille såkaldt skolestuekirke. Katederet blev alter. Dannebrogskors hang bagved. Det fungerede fint og folk mødte flittigt op. Statsminister Knud Kristensen var en stor sydslesvigven. Da han engang var på besøg syd for grænsen, ønskede han at overvære en sådan skolestuegudstjeneste. Han kom til os med kort varsel, og vi var kun de kirkegængere, der plejede at deltage i vor danske gudstjeneste. Det kneb for statsministeren at klemme sig ind på de faste tomands skolebænke med fast bord. Efter gudstjenesten bød vi på kaffe i vor lille aftægtslejlighed. Vestjyde og bonde, som han var, syntes han yderst veltilfreds. Hans følge var dog lidt mere forbeholdent. Vi kunne nu prale af, at vi havde haft en statsminister på privat besøg. Og det gjorde vi.

Agtrup hørte under Læk danske præstedistrikt. Vor første præst var Carl Wilhelm Røboe Dam fra Bornholm. Han kom til Læk i 1946 og

måtte dengang klare sig med nogle værelser i den tyske højskole i Læk. Han betjente alle de nye danske skoler og skolekirker omkring Læk. Til at begynde med uden bil. Senere fik han et finsk træhus til præstebolig og også en bil.

De tyske præster så i disse første år med stor uvilje på alt dansk kirkeligt arbejde. For dem fandtes der kun ét helligt sprog: det tyske. Og de så i det danske kirkearbejde et nationalt virke, hvis formål var at fordanske et tysk område.

Her må et lille stykke historie ind: I Sønderjydske Aarbøger 1926 kan man læse om et præstemøde i Læk 1839. Præsterne klagede over store sproglige problemer. Befolkningens hverdagssprog var udelukkende sønderjysk – menighederne forstod ikke de tysktalende præster, og det gjorde konfirmanderne heller ikke. Præsternes problemer afslørede det store sproglige gab mellem myndighedernes og befolkningens sprog. Dette gab skulle lukkes. Der var to veje at gå: Befolkningen kunne skifte sprog, en langvarig historie med stor utilfredshed undervejs. Denne vej var man gået i store dele af Sydslesvig. En tilsyneladende meget hurtigere og nemmere måde at løse problemet på var godt kendt fra Nord-slesvig. Præsterne kunne prædike på dansk. Det var netop dette sprogproblem, præsterne i de dansktalende sogne Ladelund, Medelby, Læk, Karlum, Brarup og Sønderløgum drøftede i 1839. Præsten i Medelby, Christian Christiansen, der stammede fra Nordborg/Als, kom med et langt og grundigt indlæg til fordel for den nordslesvigske løsning. Man gav ham ret på dette møde. Men da man samledes igen i 1840 havde alle skiftet mening – undtagen Medelbypræsten. Præsterne slog fast, at “ånds- og følseslivet ikke udviklede sig i det danske sprog”! Chr. Christiansen var en svag mand politisk. Han stak piben ind og kunne derfor blive i embedet alle de bevægede år mellem 1837 og 1869.

Vi fik senere indrettet en udmærket skolestuekirke med døbefond, prædikestol og nummertavle. Og foruden den månedlige gudstjeneste har vi haft barnedåb og vielser i skolekirken, som stadig bliver brugt.

Man har fået bygget en kirke og anlagt en kirkegård fra tysk side i Agrup. Sidst vi var til begravelse i landsbyen, gik vi en lille runde på kirkegården. Det slog os, at det er den kirkegård, hvor vi kender de fleste navne. De første år i Agrup oplevede vi begravelser, som nu hører historien til. Kisten blev stående i huset derhjemme. Præsten kom og holdt begravelsestalen på stedet. Det skulle efter tysk skik helst være en højstemt, bevægende tale, der kunne høres også uden for huset. Hele den afdødes liv og karakter blev gennemgået. Så samledes følget på he-

stevogne. Den afdødes anseelse blev bedømt på antallet af hestevogne i følget. Engang talte vi 52. Kun den nærmeste familie samledes bagefter.

Jeg kom som repræsentant for det daværende Sydtønder amts danske menigheder til at sidde i kirkerådet en årrække. Det gav et udmærket overblik over det danske kirkearbejde i hele Sydslesvig. Jeg undredes over, hvor aktivt dette kirkelige arbejde udviklede sig. Baggrunden er, som bekendt, såre tysk. Kun i Flensborg har der været dansksprogede gudstjenester siden 1588. Og så holdtes der nogle ikke altid særlig vellykkede dansksprogede gudstjenester i Ladelund, Sønderløgum og Medelby. Men da ikke alle præster ligefrem så op til det danske, og da præsternes danskundskaber blev ringere og ringere, gled disse danske gudstjenester ud i begyndelsen af vort århundrede. Da vi havde dansk konfirmation i Læk kirke, var det sikkert aldeles enestående for billederne på væggen at høre rigsdansk.

Kirkerådet mødtes til drøftelse af de utallige problemer, som den danske kirke i Sydslesvig, havde. Vi samledes ikke kun i Flensborg, men også andre steder i Sydslesvig. Der var problemerne med kirkeskatten og med forholdet til den tyske kirke, der dog stadig blev mildnet. Der skulle ansættes nye præster, og der var klager over dit og dat fra menighederne. Et positivt emne var planlægningen af nye præsteboliger og nye danske kirker. At ordne de økonomiske forhold var nok det vanskeligste og mest langsommelige problem: At betale en kirkeskat, som sammenlignet med den øvrige skat ikke synede meget, og som blev opkrævet af det offentlige, det fandt de fleste i sin orden. Men at betale et tilsvarende beløb, som skulle opkræves af en forenings kasserer (efter tysk lov var den Den danske Menighed nemlig en "registreret forening") var de fleste ikke særlig begejstrede for. Og det på trods af, at disse penge gik til vor egen kirke, mens kirkeskatten havnede i den tyske kirke.

Kirkesproget var naturligvis dansk. Tysk blev imidlertid benyttet ved siden af dansk, når der var tysktalende slægtninge til stede, således ved bryllupper, konfirmationer eller begravelser. Men heller ikke dette var uproblematisk: En familie sendte børnene til vor skole, fordi familiefaderen var blevet sur på den tyske lærer. Han var sønderjysktalende og mødte flittigt op til alle vore fester. Efter det yngste barns konfirmation brokkede han sig over, at præsten brugte begge sprog. "Spild af tid", mente han, "da alle udmærket forstår tysk." Vi havde længe haft det på fornemmelsen: Vi så aldrig mere denne familie i vore rækker.

Pastor Dam rejste til sin fødeø Bornholm i 1958. Vi skulle finde en ny

Pastor Paul Tappe holder adventsgudstjeneste i vor lille skolestuekirke.

præst. En underlig fornemmelse således at skulle være med til at bestemme afgørende over en hel families skæbne. Det var Læk-kredsens fire menighedsråd, der skulle indstille og vælge blandt de mange ansøgere. Vi tog til Haderslev for at overvære en gudstjeneste med en ung, ukendt præst. Han hed Paul Tappe og var sydslesviger. Det blev til ansættelse i 1959 og til gensidig glæde de følgende årtier. En glæde, der hos mig forstærkedes af, at han var en af Sydslesvigs egne børn. Min frygt for at tilflyttede rigsdanskere skal sætte sig for tungt gælder ikke mindst det kirkelige arbejde. Desværre er der alt for få sydslesvigere, der vælger præstegerningen.

Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger (SdU)

Arbejdet inden for ungdomsforeningerne sluttede de første 20-25 år det meste af min tid, når det gælder det frivillige virke for Sydslesvigs danskhed uden for skolen.

Jeg ejer en lille protokol med påskriften "Medlemsbog for Agtrup og omegns ungdomsforening". Der står bare 88 navne på de første medlemmer. Så vidt jeg husker, havde vi stiftende generalforsamling i skolen sommeren 1946. Nu skulle der ske noget, og derfor tog vi fat med

ungdommelig energi. Der blev lavet en håndboldbane, og snart havde vi et håndboldhold. Det blev til det lille 7-mandsspil, som man ikke kendte meget til på tysk side. Efter utallige træningsaftener spillede vi talrige venskabskampe både på hjemmebanen og rundt omkring. I de første år kørte vi undertiden i hestevogn, ellers på cykel. Da bilerne blev overkommelige, tog vi langt omkring og lærte således mange dansksindede unge at kende gennem dette fornøjelige, men også krævende spil.

For mig var det en ekstra oplevelse. Jeg startede hjemme i min fødeby Them både som leder og spiller. Jeg kom på førsteholdet i foreningen, men blev så udkonkurreret til andet hold af mine egne lærlinge. Så begyndte jeg min uddannelse på Silkeborg seminarium i 1939 og blev den nye troldmand dér. Vi bankede andre seminariehold sønder og sammen. Men også her sørgede mine lærlinge for at skubbe mig ud på andet hold. I Agtrup gentog det samme sig. Det var helt i orden. Jeg kendte turen. Jeg fik nu bedre tid til at lede og dømme. Den meste tid blev nu brugt som arrangør af turneringer og stævner og til dommeruddannelse.

Ikke alle unge kan spille eller har lyst til at spille håndbold. Gymnastikken var min ungdoms fritidsbeskæftigelse. Min kone havde ligeledes dyrket og ledet megen gymnastik som ung. Vi prøvede. Men gymnastikken ville ikke rigtig fænge hos de unge i Agtrup. Vi måtte give op.

Det gik derimod bedre med amatørteatret, som vi ofrede megen tid på og fik megen glæde af. 18 stykker lykkedes det at få op at stå gennem årene. Det første huskes stadig af mange af deltagerne. Det var Jeppe Åkjærs "Livet på Hegnsgaard". Aktørerne viste store skjulte evner ved at krybe ind i et andet menneskes måde at være på. Vi spillede alle stykker på sønderjysk, så der var ingen vanskeligheder med sproget. Også de mere krævende stykker med de mange sange gik fint, f. eks. "En søndag på Amager" og "Eventyr på fodrejsen". Indøvningen var godt nok tidkrævende, og det kneb ofte at få det hele lært godt nok. Alligevel blev de fleste bidt af opgaven, og der var aldrig vanskeligheder med at få rollerne besat. Vi optrådte rundt om under de mærkeligste forhold. I Bramsteds lille barakskole måtte vi nøjes med et hjørne af et i forvejen lille klasserum. Lige så kneben var pladsen i Glaserkro. Men så kom publikum så meget tættere på spillerne, og det ophævede alle mangler. Vi optrådte i Bredsted, mens den danske skole endnu var i en alt for lille barak. Vi var i Nibøl og Læk. Og så havde vi selvfølgelig besøg af andre amatører, når det kunne lade sig gøre.

Vi havde også folkedans på programmet i mange år. De første år kunne vi samle en stor flok unge og ældre i krosalen. Og der blev gået til

Og vi fik endda det berømte syngespil "Eventyr på fodrejse" op at stå. Carl Sivertsen spillede selve Skriverhans. Og han gjorde det godt.

den. Min kone spillede. Hvis det lod sig gøre, sluttede vi af med en kop kaffe og nogle sange. Senere, da flokken blev for lille, tog vi til stævner både nord og syd for grænsen. Nogle år slog folkedanserne sig sammen for hele Sydtønder amt og samledes rundt om ved de danske skoler. Der udviklede sig et fint samarbejde med folkedansere nord for grænsen og især med folkedanserne i Flensborg under Lotte Schuberts ledelse. Det var også hendes fortjeneste, at vi fik rigtige egnsdragter at optræde i. Nogle af os købte selv disse værdifulde dragter og brugte dem meget. Anne og jeg har dem endnu.

Sportsgrenen bordtennis fyldte også godt op på Agtrup Ungdomsforeningens program. Det er et let og elegant spil, som ikke kræver så megen plads.

Vi havde en række år venskabsforbindelse med Jels og Skodborg ungdomsforeninger. Det blev til nogle udbytterige gensidige besøg. Men forbindelsen gled lige så stille ud, som så meget andet.

Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger var og er den samlende paraplyorganisation for alle danske ungdomsforeninger syd for grænsen.

Hver dansk ungdomsforening i Sydslesvig er en selvstændig forening, men kan søge om optagelse i SdU. Bliver optagelsen godkendt, kan foreningen sende et vist antal sendemænd til SdUs årlige sendemandsmøde afhængig af foreningens medlemstal, og foreningen kan deltage i de turneringer, kurser og stævner, som SdU arrangerer.

Geografisk set var SdU inddelt i hovedkredse med hver sin egen styrelse og eget regnskab samt eget sendemandsmøde. Hovedkredsens formænd dannede SdUs hovedstyrelse. Desuden valgte Spejderkorpserne, FDF/FPF og Fritidshjemmene repræsentanter til hovedstyrelsen. På SdUs årlige sendemandsmøde, foreningens højeste myndighed, valgtes formand, to næstformænd og udvalgsformænd. På min tid fandtes der følgende udvalg: Fodboldudvalget, idrætsudvalget, gymnastikudvalget og kulturudvalget.

Grunden til at jeg beskriver dette nok så udførligt er, at jeg fik ikke så lidt at gøre i hovedstyrelses- og udvalgsarbejdet. Først kom jeg i hovedstyrelsen som formand for Sydtønder amts hovedkreds. Vi havde i disse år nogle meget velbesøgte nytårsstævner med taler, gudstjenester og dans. I Nibøl eller Læk mødte unge og ældre fra hele hovedkredsen. Der var foredrag og fællesspisning af medbragt mad, vi gik til gudstjeneste i nærmeste sognekirke, og så samledes vi til den fornøjelige del om aftenen med dans og måske endda med nogle folkedanse ind i mellem. Hovedkredsen arrangerede desuden boldstævner, turneringer og folkedanssemøder. Ja, det var dengang.

Senere var jeg så letsindig at lade mig vælge til formand for SdUs idrætsudvalg. Denne del af det frivillige danske arbejde bragte mig meget rundt i hele Sydslesvig og gav desuden mange kontakter til Sønderjysk Idrætsforening, SI, nord for grænsen.

SdU havde sit kontor, Dansk Ungdomssekretariat, i Flensborg. Det blev styret dygtigt af Franz Wingender til 1963. Hans efterfølger blev den ligeså energiske Karl Kring. Kontoret flyttede lidt rundt fra Søndergårdender til Stuhrs Allee og "Hjemmet" i Mariegade for til sidst at havne ved "Idrætshallen" i Moltkesgade.

Utallige møder blev holdt, utallige notater skrevet ned, og der blev tømt utallige kopper kaffe. At få parkeret bilen var et konstant problem. Og man prøvede at blive færdig med dagsordenen, således at det ikke blev alt for sent. Indbydelser skulle planlægges, møder med SI om gensidig deltagelse i turneringer og stævner forberedes. Der skulle udformes regler og findes dommere og ledere. Tilskud skulle fordeles. Og der skulle tages stilling til klager.

En medarbejder på Ungdomssekretariatet havde jeg særlig meget med at gøre. Det var Lorenz Lorenzen, han sled i det på trods af en slem sukkersyge. Jeg beundrede ham meget. Hvor mange timer har vi ikke siddet sammen og udarbejdet planer for det vidt spredte idrætslige arbejde i Sydslesvig. Vi har siddet på sportspladsen i Læk ved de store håndboldstævner, hvor han ikke skånede sig selv. Han var ofte med hjemme i Agtrup i en kaffe- eller spisepause. Jeg fik desværre aldrig besøgt ham og hans familie i Flensborg. Når et eller andet glippede, en eller anden ikke fik skrevet, det han burde, så udfyldte Lorenz Lorenzen hullet. Han kendte den store organisation SdU som få og tjente den både i arbejdstiden og i mange, mange fritimer trods den stærkt hæmmende sygdom.

I 1963 gik Sønderjysk Idrætsforening og SdU sammen om et stort såkaldt "100 års jubilæum": SI blev 60 år og SdU 40. Alle sejl blev sat til for at få en god og alsidig fest. Idrætsskolen i Sønderborg dannede den fortræffelige ramme. SI var i alle idrætsgrene langt talrigere repræsenteret end os. Og de var fremragende til at organisere. De syntes heller ikke at lide så meget under den plage, der altid er frivilligt ungdomsarbejdes største: Mangel på gode ledere. På ét punkt var vi dog langt overlegne. Vi var gode til at sætte en både lødig og fornøjelig underholdningsaften på benene.

Hele stævnet blev et stort og fremragende eksempel på fælles dansk samarbejde hen over grænsen.

Netop ved disse mange fællesmøder var der et spørgsmål, som hele tiden stak sit uhyggelige hoved frem, og det gør det stadig: Spøgelsets navn er sprogproblemet.

Det er netop Nordslesvig, der gennem århundreder har holdt på det danske sprog, den sønderjyske dialekt, trods tysk administrationsprog før Christian 8.s sprogforordning af 14. maj 1840. Under præsidentstyret efter 1864 prøvede man endog helt at udrydde det danske sprog ved at forbyde det i skolerne. Sønderjyderne i Nordslesvig forstod deres danske sprogs værdi. Mange af vore venner nordfra står derfor uforstående over for sydslesvigernes brugen af tysk eller plattysk. Kritikken kan f.eks. lyde således: "I kalder jer danske, men vi hører kun tysk. Det forstår vi ikke." "Hvorledes kan en person eller et helt hold påstå, at de er dansksindede, når de ikke engang nord for grænsen forsøger at tale dansk? Mange har endog gået i dansk skole og kan sproget udmærket." Vore sydslesvigske unge bliver ofte meget sure, når de således bliver kaldt tyskere.

Jeg har et dobbelt forhold til dette sprogs spørgsmål. I Danmark under-

streger jeg igen og igen, at sprog og sindelag ikke falder sammen. Til mine tysktalende, dansksindede venner har piben en anden lyd: "Hvorfor bruger du ikke dansk noget mere? Et sprog skal bruges, ellers glemmer man det!" Jeg talte stædig dansk ved alle danske møder, ved alle sportskampe, ved alle sammentræf med gamle elever fra danske skoler og selvfølgelig med mine egne elever i skolen. Når nogen brokkede sig eller svarede på tysk, så lød det prompte: "Se så at få noget mere øvelse i at snakke dansk."

Det stemmer, at sindelaget ikke altid får udtryk i sproget. Men sproget viser alligevel en slags "vindretning", som antyder sindelaget. Et ungt menneske i Nordslesvig, der ikke ønsker at bruge tysk hverken mundligt eller skriftligt, ville man ikke opfatte som tysksindet. Det samme med modsat fortegn må unge sydslesvigere også regne med.

Alle vi, der kom nordfra til det danske arbejde, måtte skynde os at blive to- eller flersprogede. Kun nogle få blev lige så ivrige til at benytte tysk alle vegne, også på skolens legeplads, som de hjemmehørende. De er nok blevet påvirket af sprogspøgelset!

Tilskyndet af KFUM-sekretær G. P. Knudsen havde pastor H. F. Petersen købt den gamle kongelige jagtgård Christianslyst ved Sønderbrarup i Angel. Men den stærkt forsømte gård blev en økonomisk belastning for ham. Her kom så SdU ind i billedet. SdUs forretningsudvalg så her en mulighed for forskellig kursusvirksomhed – og den 1. november 1952 skete den notarielle overdragelse af Christianslyst til SdU. Og hvilket herligt samlingssted er den forhen forsømte jagtgård blevet til! Der blev bygget om og der blev bygget til, således at vi kunne samles til kurser og overnatte i sovesale og færdes i stedets skønne omgivelser. For Sydtønder amt lå Christianslyst noget langt borte, men vi lærte at finde frem ad Angels krogede veje. Folkedanskurser, dommerkurser, hovedbestyrelsesmøder, ledermøder og ikke mindst sendemandsmøder fandt sted i det skønne kursuscenter med Christian 7.s kongelige monogram på stuehuset. Der kom mange lejrskoler fra Danmark samt gæster nordfra, der var på studieture i Sydslesvig.

Det mest betydningsfulde projekt, som jeg gennem de mange hovedbestyrelsesmøder var med til at forhandle på plads, var Idrætshallen i Flensborg. Allerede i 1952 dukkede de første ideer frem; de blev vendt og drejet og lagt hen. Den første ansøgning til de bevilgende myndigheder blev sendt afsted i efteråret 1958. Og så tavshed igen indtil august 1960. De bevilgende myndigheder forkastede vort billige forslag og byggede stort og kønt. Grundstenen blev lagt i september 1965, statsmi-

nister Jens Otto Krag havde lige tid til flyve til Sydslesvig for at mure en sten ind. Indvielsen den 28. september 1967 blev også holdt på et højt plan med arveprins Knud og arveprinsesse Caroline-Mathilde som gæster. Det danske navn Idrætshallen blev hurtigt kendt og skattet af alle -både danske og tyske- i Flensburg. Hallen blev benyttet utrolig meget. Selv tyskerne kom og kommer der, når lejligheden bød eller byder sig. Nu har Flensburg en stor hal til afvikling af håndbold, badminton, tennis gymnastik og boksning samt koncerter. Og skulle der være regnvejr den første søndag i juni måned, de danske sydslesvigeres årsmødedag, så flyttes årsmødet fra idrætspladsen ved Frueskoven til Idrætshallen i Moltkesgade.

Der blev også dyrket folkedans inden for SdU. I 1962 modtog SdU en indbydelse fra Finland til de finske ungdomsforeningers store folkedanserstævne. Indbydelsen gik videre til vor lille folkedanserafdeling i Syd-tønder amt. Vi havde en mester på klaveret. Han var lærer ved Nibøl danske skole og var utrolig tjenstvillig, når der skulle spilles ved en eller anden lejlighed, også på kirkeorgel. Det var Hans Jørgen Henningsen, som desuden er kendt som en fremragende amatørskuespiller og regissør. Vi spillede i skolestuen i Agtrup de udvalgte danske folkedanse ind på bånd, siden vi ikke kunne være sikker på klaver alle steder. Valborg og Hans Andersen, der dengang residerede i Stedesands nedlagte danske skole, skulle ledsage os og stå for kassen.

Det blev en fantastisk tur: Sovevogn gennem Sverige, sejltur til Helsingfors, indkvartering på det olympiske stadion. I Finland stødte vi straks mod sprogmuren. Heldigvis kendte finnerne til problemet, så vi havde en pragtfuld tolk med på hele turen. Hun talte godt nok finlands-svensk, men det lød meget hjemligt deroppe. Og så var hun på fornavn med os alle. Vi blev i det hele taget i den grad forkælet, man vidste ikke, hvor godt man skulle gøre det for os. Hvor vi kom i de sydslesvigske folkedragter, var pressefotograferne på pletten, og næste dag kunne vi se os selv i avisen.

I Lahti blev det store stævne afholdt. 4 000 finske folkedansere gik først i optog gennem byen. Når vi kom forbi med Dannebrog, klappede alle. Så skulle vor lille kvadrille på otte personer vise, hvad vi kunne. Vi fyldte ikke meget midt på pladsen med tusinder af tilskuere. Båndet blev lagt på, og vi startede, men så forsvandt musikken fra højttaleren. En stor radiosendermast havde blandet sig. Heldigvis var der en dygtig violin-spiller fra Helsingfors, der kunne tage over og spille efter noderne.

Vi var ved den russiske grænse på det Karelske Næs. Der var sovjet-

ske vagttårne, vi måtte ikke fotografere. Bag grænsen så vi Finlands gamle tabte landsdel – og lod en lille tanke gå til Danmarks tabte landsdel.

Ved afskeden fik vi alle en rød rose, og måske en og anden kneb en tåre. Turen var en enestående oplevelse.

Disse ca. tyve år i SdUs tjeneste gav et enestående bredt kendskab til alle Sydslesvigs egne, de gav venskab og samarbejde med utallige personer. Vemodigt var det at forlade skuden på grund af alder. Men selvfølgelig følger jeg stadig sejladsen. SdUs stolte skude sejler videre med stadig fornyede og yngre kræfter om bord. Dygtigt og målbevidst manøvrerer de gennem problemer skabt af sprog, økonomi og ledermangel.

Danske institutioner, der betød noget for vort arbejde i Agtrup og nogle særlige tiltag

Danske foreningers og institutioners betydning, deres "vægtfylde" for mindretallet, må endelig ikke sammenlignes med længden af mine små erindringsafsnit. Jeg beretter mest om det, jeg har brugt mest fritid på og som har interesseret mig mest.

Flensborg Avis

Da det danske skriftsprog i området mellem den dansk-tyske grænse og Ejderen gennem århundreder er blevet syltet langt ned i det ukendte, findes der mange gode danske sydslesvigere, der ikke kan eller vil læse denne fortræffelige daglige budbringer. Og dog kan mindretallet ikke undvære Flensborg Avis. Den bliver læst både nord og syd for grænsen. Vi fandt altid tid til at læse dette dagblad, som er enestående blandt alle danske aviser.

Når en sydslesviger bliver sur på et eller andet, f. eks. på for megen rigsdansk bedreviden om sydslesvigske forhold, så fik vedkommende afløb i Flensborg Avis. Og hvergang tyskerne trådte på danske tæer, så det gjorde ondt, så var igen Flensborg Avis det bedste sted at råbe op. Men de mange læserbreve, der ellers er et glimrende læsestof, var undertiden noget trættende. Især når de samme argumenter blev gentaget flere gange. Og det kunne for ofte ske, at en eller anden blev så forarget over et eller andet i "Avis", at den pågældende ikke kunne finde på andet end at true med at opsiges bladet. Flensborg Avis er imidlertid meget andet end læserbreve. Avisens indhold rummer ud over det lokale stof også beretninger om danske og tyske politiske og kulturelle forhold og især om det sydslesvigsk/danske forenings- og institutionsliv i alle dets mangfoldige afskygninger. Netop dette stof gør, at "Avisen" er uund-

værlig for alle sydslesvigere, der vil deltage i det brede danske virke i Sydslesvig. Flensborg Avis har været og vil fortsat være en af danskhedens sværvægttere: En oplyser, en daglig budbringer og netop på grund af mange skarpe læserbreve et spillevende dagblad.

Der fandtes nok ikke overvældende mange Avis-læsere i Agtrup. Her gjorde det sig gældende, at vi levede og arbejdede i et tysk samfund med dets kæmpestore udbud af tyske bøger, dag- og ugeblade. Læsning af dansk var og er en fritidsbeskæftigelse, hvor kun lysten – og den særlige interesse for mindretallet – driver værket. Desuden var skridtet fra sønderjysk hverdagssprog til rigsdansk skriftsprog vel for stort for mange.

Det danske biblioteksvæsen

Heller ikke så nær alle mindretallets medlemmer læser danske bøger, selvom det bliver flere og flere med tiden.

De fleste danske skoler har en lille afdeling med biblioteks-bøger. Bogbussen fra Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig i Flensborg kommer regelmæssigt og skifter bogbestanden ud. De læselystne børn og voksne kunne dengang som i dag få deres større eller mindre læsebehov dækket. Det var imidlertid ikke uvæsentligt, at den danske bog holdt sit indtog i det sønderjysktalende Sydtønder amt, som i dag er den nordlige del af Nordfrisland amt.

På Skovlund Mark hos Jens Lund i 1936 kom Frederik Mommsen med et beskedent udvalg af danske bøger fra Flensborghus Bogsamling. Han kørte rundt til mange dansksindede hjem uden for Flensborg med sin lille personbil godt læsset med bøger. Det begyndte ganske småt med besøg hos private, der ønskede at læse en dansk bog. Og hvor de havde lært at læse dansk, var hvergang en lille historie for sig. Samtidig fik Fr. Mommsen sig en lille snak om tidens problemer. Han blev en overodentlig kendt person i mindretallet – og fik en utrolig viden om de mange hjem.

Efter 1945 sprængtes alle rammer. Det danske bibliotek i Flensburg lå ikke på den lade side. Der blev anbragt små bogsamlinger ved de danske skoler, og man sørgede for regelmæssig udskiftning af bogbestanden. Og så fik man bogbussen i gang. I Agtrup blev den lille bogsamling mest benyttet af skolebørn, som det selvfølgelig var de fleste steder. Vi havde dog de første år en ældre herre, som var storforbruger af danske bøger. Han læste en utrolig mængde af dansk litteratur. Men langsomt holdt han

op og er sikkert gået tilbage til de bjerge af tysk litteratur, der før havde mættet hans læsehunger.

Utallige er de hyggelige besøg, vi har haft af Kirsten Fabricius, når hun midt i skoletiden kom rullende ind på skolepladsen med den store bogbus. Børnene fik så lov til selv at bytte til nye bøger. Jeg fandt noget til os selv. Vort motto var: Er hesten tørstig, finder den selv vandtruget. Er den ikke tørstig, hjælper det ikke at lokke den til truget.

Sangkor i Agtrup

I de første fem år havde den danske kreds i Agtrup megen fornøjelse og glæde af den herlige fritidsbeskæftigelse at synge i kor. Både min kone og jeg havde gjort det før. Nu skulle vi indøve og prøve at få korsangen til at klinge godt. Anne indøvede damerne, jeg mandfolkene. Vi havde skønne øveaftener. Koret kunne bruges til alle mulige fester. Vi sang på runde fødselsdager og møder. Vi underholdt på ture i Danmark og til sangerstævner.

Men en skønne dag måtte vi indstille dette festlige arbejde. Der var for få sangere. Nogle faldt fra, og der kom ikke nye til. Vi ville egentlig have prøvet igen, men der var så mange andre opgaver. Vi kom aldrig i gang igen.

Elverhøj

I 1959 gik lærerkredsen for Sydtønder amt for første og eneste gang sammen om et større projekt. Det var det berømte teaterstykke "Elverhøj", vi kastede os ud i som friluftspil. Indsatsen viste sig at blive temmelig omfattende og tidkrævende. Orkestret fik vi fra Nordslesvig, et dygtigt amatørorkester. De mange gamle dragter lånte vi fra Det Kongelige Teater. Uden den dygtige instruktør Arne Aabenhus fra Gråsten var det nok ikke gået. De fine sætstykker med hus o.s.v. sørgede Arne Hou for.

Så var der alle de krævende roller. Ernst Meyer i Medelby klarede selve kong Christian 4. med stor indlevelsesevne. Og det viste sig, at alle de tørvetrillere af kollegaer, som man troede at kende, blev helt ukendelige i deres nye roller. Vi havde desuden dygtige amatørskuespillere med, der ikke var lærere. Jeg overtog en lille birolle. Det var første og sidste gang, jeg prøvede at stå på scenen. Jeg opdagede hurtigt, at der ikke var gået nogen stor skuespiller tabt i mig.

Hele Sydtønder amts lærerkreds stod bag arbejdet med det berømte stykke "Elverhøj".

Vi skulle lære menuet. Det tog tid. Der skulle indøves børnedans og elverpigedans og lægges tåge ud. Også det tog tid. Endelig kunne vi optræde med hele det komplicerede apparat. Vi spillede i Læk og i Bylderup samt på Christianslyst. Jeg skal love for, at vi alle var trætte efter sådan en stor teateraften. Men en uforglemmelig oplevelse var disse mange timers arbejde på det berømte stykke med den fine musik.

Tilfældet ville, at Det Kongelige Teater netop samme sommer opførte stykket i Flensborg. Vi amatører måtte korse os over, hvor meget disse professionelle folk springer over, og hvor stærkt de hænger på suffløren. De kørte på rutine meget af tiden. – Så kan vi lærere grunde over, hvor meget vi kører på rutine i vor undervisning.

Bylderup

En eller anden havde fået den gode idé, at danske kredse i Sydtønder amt burde knytte nærmere forbindelse med kredse lige nord for grænsen. De danske kredse fra det gamle Tønder amt fra før 1920 skulle finde sammen igen. Disse nye gamle forbindelser viste sig at blive ganske virksomme.

Agtrup fik anvist Bylderup, og det kom til at virke fint. Vi sendte hinanden programmer over planlagte møder og anden underholdning. Det blev til mange gensidige besøg. Der var velkomstmil, når der trillede en flok fra Bylderup ind på skolepladsen. Det gav vore hjemlige møder og fester et dejligt løft. Mange gange tog vi, der var en mindre flok, over grænsen til Bylderup. Vor horisont blev udvidet. De forstod at feste i Bylderup. Dér var de i flertal, mens det var et mindretalsarbejde hos os. Vi lærte af hinanden.

På møderne i Bylderup hørte vi kendte danske personligheder holde foredrag. Engang var det Aksel Larsen. En fremragende fortæller, der den aften talte om noget helt andet end politik. Og vi hørte ministeren P. Nyboe Andersen, der også var en personlighed af format.

Bylderup var aktiv. De fik bygget idrætshal meget tidligt. Vore danske håndboldspillere fra Sydtønder amt, både de unge og børnene, benyttede denne hal mange gange. Så den er jeg godt dus med. Engang var vi derovre med skolebørn til en lille turnering i indefodbold. Vi blev overrasket af så megen sne, at vi næsten ikke kunne komme hjem igen.

Vi fra Agtrup kunne dog ikke undgå nogle vemodige tanker, når vi deltog i afstemningsfesten, hvor ældre ofte med lys i øjnene fortalte om den for dem lykkelige afstemningsdag den 10. februar 1920. Vore ældre havde jo andre minder om den 14. marts samme år.

Forbindelsen med vore nordlige naboer omkring Bylderup gav mange gode opløftende bidrag til vor nationale kappestrid syd for grænsen. Forbindelsen fungerer stadig.

Privatlivet i vort hjem i Agtrup skolebarak

Anne og jeg så på billeder fra gamle dage. Skulle det gå efter mængden af billeder, ville de følgende afsnit komme til at fylde alt for meget. Og dog er vort hjem og vort liv med vore egne børn så vigtig en del af historien om Agtrup danske skole, at der må lidt med her. Ikke for langt, trods de mange billeder.

Af vore fire børn var den ældste ikke fyldt år, da vi kom til Agtrup i april 1946. Den yngste så verdens lys 1950. Simpel regning viser, at vor yngste var 31, da vi forlod skolen 1981. Og vi var blevet bedsteforældre seks gange.

Altså var den herlige barak i Agtrup vore børns hjem i alle de 35 år. Ikke alene forældre og børn havde et sted, som de kaldte "hjemme", men også vore forældre, søskende og hele familien betragtede besøgene hos os i Agtrup som "hjemme hos jer".

Årene med småbørn

Ægtepar, der velsignes med småbørn, kender og husker fint denne første periode. Den er enestående besværlig og samtidig fyldt med ligeså enestående skønne oplevelser: Han/hun kan smile, kravle, gå, kan begynde at sige noget, elsker historier. Så er der fødselsdage, julefester, ture til stranden o.s.v., o.s.v.

Rammerne i vor barakskole var meget børnevenlige. Næsten hver dag en masse spændende skolebørn at lege med i frikvartererne. Af og til fik man lov til at gå ind i klassen for at overvære en fortælle- eller sangtime, forudsat man sad musestille. Og en fødselsdagsfest i klassen var lige sagen. Skolebørnene kappedes om at få fat i disse små lærerbørn inde fra privaten. Ikke så underligt, at vore børn så hen til den rigtige skolealder med utålmodighed.

Småbørnsårene svinder umærkeligt. Besværet med gråd, trøst, renlighed, kræsenhed, ikke sove, hvad skal vi gøre? ikke løbe ud på vejen!

o.s.v. afløses af andre problemer. For forældrene en nok så besværlig tid, men en periode, hvor man hele tiden undres over, hvad sådan et lille nyt væsen udvikler sig til på så kort tid. Selvstændige karaktertræk, selvstændige interesser – og mangler på interesser. Her som så ofte i livet savnede vi det tabte, da småbørnene blev skolebørn

Vore børns skoletid i Agtrup

For vore børn blev overgangen fra småbarn til skolebarn ikke så voldsom. De havde smugtrænet, således gled tiden og udviklingen de ni pligtige skoleår uden store problemer. For os forældre var det utroligt rige år med glæder og bekymringer. Børnene kan komme galt afsted, udsættes for indflydelse af dårlige kammerater eller kan blive drillet for meget.

En bekymring havde vi fælles med alle skolens forældre: Var skolen for lille? Det blev den i hvert fald, og det kunne vi ikke gøre noget ved. Undervisningsmæssigt var vi ikke så ængstelige, men børnene manglede jævnaldrende kammerater. Dette minus opvejedes noget ved at børnene fik gode kontakter med jævnaldrende børn fra den tyske skole. Og det var absolut ingen fejl. Ligeledes havde børnene i de små skoler meget mere med andre aldersklasser at gøre end i de store skoler, og det udvidede deres horisont. De lærte at regne de yngre for noget og ikke at overvurdere de ældre.

I klasseværelset gav det en ekstra opløftende følelse at have egne børn på skolebænken. Skønt at være på skoleture, hvor ens egne unger også snakkede med. Dejligt at have boldspil- og gymnastikhold, hvor vore egne unger var med til både træning, kampene, opvisningen og drøftelsen bagefter. Men en lille bekymring med hensyn til at behandle dem og de andre ens lurede altid. Måske vore egne børn en gang i mellem følte, at far var lidt for forsigtig på det punkt.

Netop i denne skolebarnsperiode var tiden inde til herlige familieture uden for skoletiden. Kortere cykelture eller udflugter sammen med andre familier hører med til de smukkeste minder fra dengang. En sådan skovtur med familierne fra Kalleshave havde vi engang på hestevogn. Vognen var fyldt til sidste plads. Der var mad og drikke til store og små. Kæmpestor var fornøjelsen, da vi fandt ud af, at Anne havde glemt kaffekopperne hjemme i skolen.

Da vi fik bil, gik det rigtigt løs. Mest gik turen til stranden enten ved Flensborg Fjord eller ved den lunefulde vestkyst med ebbe og flod. Lidt senere proppede vi folkevognen med telt, bord, stole, soveposer, tøj og

madvarer samt fire børn og to voksne. På disse ferierejser nåede vi at opleve såvel landene med bjergene og historiske byer i syd som Sveriges og Norges storslåede natur i nord. En enkelt gang var vi endda i England, hvor vi oplevede venstrekørsel og alt det andet sære, som englænderne elsker at værne om.

Vel havde forventningerne altid været store forud for rejsen, men glæden ved gensynet med Møllen i Agtrup og at kunne udbryde et "hjemme igen!" var hver gang turens lykkelige punktum.

Vi beholdt vore børn i skolen alle ni år. Den videregående uddannelse indhentede de så senere i Danmark. Om det var rigtigt, kan diskuteres. 1964 vinkede den sidste af flokken farvel til undervisningen i skolebarakken.

Børnene forlader hjemmet

Der sad nu ikke længere så mange ved de daglige måltider. Ja, vi blev efterhånden helt ene to. Men så var de prompte hjemme i weekender og ferier, huset blev sat på den anden ende. Andre unge fulgte ofte med. Der lød kritiske meninger om mangt og meget. Der var meget nyt at fortælle, men vi forældre blev nu også holdt udenfor lige så meget. Var der bal i kroen "Bürgerbräu", så skulle man være med. Var der håndbold, blev man aktiv der også. Sløjdsalen blev flittigt benyttet. Havde børnene gæster med fra Danmark, så vistest de rundt for at opleve lidt af Sydslesvigs ejendommeligheder.

Som soldat i Tønder og Ringsted kom Søren hjem til Agtrup så ofte og så længe som muligt. Ole og Arne, der var på skole i Tønder, havde det ligeledes med at stikke over grænsen tit og ofte for at nyde lidt hjemlig hygge. Hanne havde f. eks. en fra Norge, en fra Sverige og en fra Libanon med hjem fra Sønderborg Idrætsskole. De skulle se det mærkelige danske land, som lå i Tyskland.

Langsomt skabtes fastere forbindelser nordpå. Vi havde jo gerne set sådanne forbindelser med sydslesvigere, men havde selvsagt ikke indflydelse på dette felt. Børnene blev mere og mere selvstændige, en efter en løste sig fra barndomshjemmet. De dukkede op med kærester. Afventende, forventningsfuld nysgerrighed på begge sider. Næste træk i udviklingen var bryllupper og gensidige besøg af svigerforældre. Og så kunne sidste periode for lærerparret i Agtrup danske skolebarak begynde: Børnebørmenes.

Børnebørnenes periode

1970 begyndte miraklernes tid at gentage sig for os. Ethvert menneskes ankomst til vor syndige, men forunderlige jord er et uforklarligt under.

Det gik slag i slag med disse børnebørns opdukken på scenen de sidste ti år, vi virkede på Agtrup skole. Når børnebørnene var på ferie, mindede mangt og meget om vore første år på stedet. Og dog var det helt anderledes.

Også de nye børn i Agtrup skole var en slags børnebørn. En af forældrene eller måske dem begge havde jeg haft på dagligt besøg i deres ni år lange skoletid. Den gamle forestilling gentog sig. Vore små nysgerrige børnebørn på ferie var meget interesserede i det spændende skolemiljø. Og skolebørnene ville gerne være sammen med gæsterne fra en anden verden.

Tidsrummet faldt nogenlunde sammen med samarbejdsperioden med Læk. Derfor var forholdene lidt anderledes end dengang, vore børn var på skolen. Vi manglede de mindste og de største skolebørn. Til gengæld havde vi klasserne fulde og vældigt leben på legepladsen i hvert frikvarter. Og så var der også mulighed for en lille bustur.

Det er imidlertid indlysende, at Agtrup danske skole ikke i samme grad fylder op i vore børnebørns erindringer som i vore egne børns.

Forbindelsen med den øvrige familie og med egnens folk

Mine forældre besøgte os ofte, mens de endnu levede. Annes far døde allerede 1940. Hendes mor nåede heller ikke over den vanskelige grænse før hun døde i 1948.

Det var noget helt ukendt og skræmmende, da mine forældre første gang nogensinde skulle have pas og rejse ud af landet, selvom jeg fulgte dem helt fra Padborg over Flensborg til Agtrup. Toget var ramponeret, snavset, et stort rum med al bagagen i midten og bænke rundt om. Jeg var på en tur med min far til Kiel. Byen så ud som en ruinhob mange steder. Vi kunne ikke købe noget af værdi, ikke engang en kop kaffe.

Det ældre slægtled var nogle rigtige hjemmeføddinger, de drømte ikke om at rejse ud af landet. Kun et par af min kones familie på Mors, en faster og en farbror, besøgte os. Dog tog min gamle elskelige moster Astrid endelig mod til sig og anskaffede sig et pas til denne farlige rejse

Jenny var en af skolens første danske konfirmander, og hun kom med skolens første "barnebarn".

ud af Danmark. Det var til vort sølvbryllup i 1969. Hun var meget skuffet over, at man ikke engang ville se hendes pas ved grænsen.

Vore søskende derimod mødte prompte op til fødselsdage, sommerbesøg og lignende. Det var med børn, overnatninger og ivrig interesse for det danske mindretalsarbejde.

Søskendebørnene elskede at bo hos os i en lille ferie. De følte sig rigtig hjemme hos os og var navnlig optaget af alt det med skolen. Det var derfor ikke overraskende, at stemningen var høj, da vore børn havde indbudt til fætter- og kusinetræf i Agtrup i både 1990 og 1991. Man mindedes gamle dage og følte sig stadig hjemme i skolebarakken.

Det er ikke muligt at nævne alle personlige kontakter, vi havde med både egnens folk og personer ud over hele landsdelen. Nogle familier var vi dog knyttet til med særlig solide bånd. Vi besøgte hinanden gensidigt til fødselsdage og andre festlige lejligheder og fulgte hinandens glæder og sorger i dagligdagen samt på hjemmefronten. Det var Hedvig og Hans Detlev Andresen, Edith og Peter Andresen og Marie og August Cordsen fra vort eget slægtled. Senere kom det næste slægtled til med Erna og Arne Møller og Inger Merete og Frederik Hansen.

Mange navne kan skrives på denne liste over gode venner i Agtrup. For eksempel Nis Peter og Ella Carstensen, Levsens, Kunsts, Oechsles o.s.v. o.s.v. Med vore naboer havde vi altid et godt forhold uanset nationale holdninger. Det emne lod vi bare ligge.

Der var altid en lang række af kollegaer ved andre danske skoler, som vi selvfølgelig havde meget samarbejde med også privat.

Hedvig og Johannes Nissen var vi på telttur med rundt i det mitdjske. De var begge fra Agtrup, så vi havde forbindelserne helt tilbage til de første mærkværdige efterkrigsår. Vi beundrede deres store indsats for mindretallet. Gennem medgang og modgang har vi fulgt hinanden med åbent sind gennem snart mange år.

Anna og Jørgen Petersen i Ladelund har ligeledes fyldt nogle gode sider i mindebogen. Ikke mindst på grund af nogle meget spændende ture ud i den store verden: Tunesien, Leningrad, Moskva, Grækenland og særlig Israel, det mærkeligste sted af dem alle.

Annelise og Ernst Meyer er kommet til at stå os endnu mere nær, efter at vi flyttede fra Agtrup. Utallige gange har vi overnattet hos dem, når vi besøgte det østlige Sydslesvig. Grete og Arne Hou var det faste holdepunkt der langt ude vestpå. Omtrent jævnaldrende med os og med et kuld unger i reden, der var omtrent jævnaldrende med vores, det måtte give meget fælles i privatlivet.

Og så var der de tre familier i Læk. Ni års tæt samarbejde i skolen medførte, at disse familier også udfyldte en stor plads i vort privatliv: Klüvers, Willi Petersens og Johann Mikkelsens.

Det er et skråplan, jeg nu er havnet på: Der var jo mange, mange flere familier og personer, der betød meget for os og burde nævnes. Vi var rigtig groet fast og blevet sønderjyder syd for grænsen. Og det er ikke så sært efter 35 års voksengerning, livsgerning om man vil, i Sydslesvig.

Vore børn voksede op som sønderjyder. Men som unge fik de uddannelse i Danmark – og er alle gledet fra at være sønderjyder til at være midtjyder eller fynboer. Her spillede den pige eller den dreng, de fandt, selvfølgelig en afgørende rolle. Det var børnene, der indirekte påvirkede os til at bosætte os på min hjemegn, hvor størstedelen af min familie stadig bor. Men vi hænger fast i vor sønderjyske fortid med de 35 bedste arbejdsår i Agtrup danske skolebarak. Det må bilen så lide under. For vi skal syd for grænsen både i tide og utide.

Motorisering

Selv at blive motoriseret var aldrig indgået i mine fremtidsdrømme hverken som barn eller som ung. Heller ikke de første år i Agtrup. Men de mange besværlige ture til Flensborg, en 30-40 km hver vej, blev efterhånden en belastning. Mange gange måtte jeg cykle til byen efter skoletid. Der var så meget, der skulle ordnes. Man skulle til Skoleforeningen på Duborg-skolen, så rundt til forretninger på strøget, til sidst ud på banegården for at komme med sidste tog vestpå. Der blev skrevet en seddel med navn på, og seddelen blev bundet på cyklen. Man slæbte selv cyklen helt over til toget og afleverede den der. Det gik udmærket. Men man så og hørte dog om andre, der kom noget nemmere om ved den megen farten rundt også om aftenen. Derfor var en motorcykel måske ikke at foragte.

I 1950 tog jeg til Flensborg og købte en lille Triumph. Jeg hoppede på bagsædet, blev kørt uden for byen – byttede så plads og kørte lidt frem og tilbage. Efter betaling tog jeg så chancen og kørte til Agtrup uden nummerplade eller kørekort. Dagen efter fik jeg kørekort samt en lille bog med færdselsregler i af byens flinke "vagtmeister". Alt gratis. Nummerpladen fik jeg også uden vanskeligheder i Nibøl.

To år kørte jeg og hele familien utallige ture på dette modbydelige færdselsmiddel. Efter at have fået en lidt større og mere moderne BMW kunne jeg have det halve af familien med både foran og bagved. Men vi

frøs næsten altid. Og den mindste regnbyge – fy, fy. Endda værre blev det, når vinteren sendte dejlig sne og is på kørebanen. Efter to års tvivlsom fornøjelse blev den tohjulede byttet med en brugt folkevogn købt hos Andresen i Nibøl. Han havde en kørelærer, så undervisning til kørekort til bil var med i handlen. Foruden den teoretiske undervisning i Vestre skulle jeg lære at køre i Nibøl. Efter to timers praktisk undervisning ville kørelæreren ikke mere. Jeg havde jo øvelse i trafikken fra motorcyklen. Prøven gik også fint. Jeg fik kørekortet til bil næsten gratis. Det var dengang.

Som mange andre tekniske fremskridt har den motoriserede samfærdsel gjort livet helt anderledes. Om det så har givet os mere livskvalitet er en anden sag. Anne og jeg mindes endnu med blandede følelser rejserne fra Skodborg til Agtrup dengang før motoriseringen. Det tog hele dagen, og vi var dødtrætte, både vore små skrighalse og vi selv, inden vi endelig kom hjem.

Bilen blev flittigt brugt både til skolebørn og til foreningsarbejdet med udgangspunkt i Agtrup danske skole. Undertiden blev der proppet et helt håndboldhold skolebørn i blikdåsen. Det var dog kun en overgang. Sener fik vi mere rummelige transportmidler.

Vi var alle glade for denne VW-blikdåse, der kunne rumme et helt håndboldhold skolebørn.

Lidt om sproget i Agtrup

Agtrup kommune var i tiden efter krigen, som allerede nævnt, i en sproglig overgangsperiode. Og i dag er der ikke langt, før sprogskiftet har nået den dansk-tyske grænse. Derefter tales sønderjysk og frisisk kun af dem, der bevidst holder disse sprog i hævd.

De følgende sproglige oplevelser er typiske for mange egne langs grænsen:

Vi havde en cykelhandler og tankpasser, der altid svarede mig på højtysk. Jeg blev derfor forundret, da jeg det sidste år i Agtrup kom til at overvære en samtale på det fineste sønderjysk: Cykelhandleren talte med en anden mand, der også var fra Ladelundegnen.

Vi havde en borgmester, der altid talte venligt og ubesværet med mig på Agtrups gamle sønderjyske folkemål. Men han modarbejdede målbevidst alt dansk sådan i det skjulte. Han lagde pres på forældre, for at få børnene ud af vor skole, når familien havde brug for borgmesterens hjælp.

Til festlige sammenkomster vidste man nøjagtigt, hvem der beherskede hvilke sprog. Så gjaldt det om at blive bænket rigtigt ved bordet, for man skulle ofte sidde flere timer samme sted. Og så gik snakken ubesværet på højtysk, plattysk, sønderjysk og lidt rigsdansk. Nogle steder i det frisiske var sønderjysk erstattet af frisisk. Der var meget faste sprogvaner. Derfor var det ikke sjældent, at to tysksindede talte sønderjysk sammen, mens to dansksindede brugte enten høj- eller plattysk. Og det uanset at man beherskede begge sprog lige godt.

Når Søren kom ud til familien Brodersens lille gård for at forlyste sig med dyr og planter og have det rart med den jævnaldrende dreng Nico, så oplevede han sprogskiftet umiddelbart: Han talte sønderjysk med manden og konen, men da de kun talte plattysk med deres børn, så klarede han også uden vanskelighed dette sprog. Børnene forstod sønderjysk, men da det ikke krævedes, at de talte det, så kunne de heller ikke tale det, undtagen de selv fik lyst til at bruge sønderjysk – eller de havnede et sted, hvor de blev nødt til at tale landets gamle danske folkemål.

Men kom børnene aldrig til at tale forældrenes sønderjysk – så var sprogskiftet fuldbåret.

Disse brogede sprogforhold lykkedes det Søren at få grundigt belyst i 1973, da han skrev sit speciale i faget dansk. Hans afhandling “Dansk eller tysk? En undersøgelse af sprogforholdene i en flersproget sydslesvigske kommune” blev i 1975 udgivet af Studiefællesskabet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig

Midtjyde bliver sønderjyde

Den læser, der synes, at den forhenværende skoleleders private forhistorie ikke kommer Agtrup danske skoles historie ved, skal bare slutte her. Men han går glip af at lære mine motiver til at optage en gerning i Sydslesvig at kende.

Min kone og jeg har lige genopfrisket de fine skildringer i “Barn og ung i Sydslesvig”, som Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig udgav i 1986. Den tanke slog mig, at disse beretninger gengiver minder fra hjemmets, skolens og lærepladseners påvirkning. De fleste af fortællerne slutter netop der, hvor den pågældende begynder på den voksnes livsværk. Det livsafsnit, som disse sydslesvigere fortæller om, er det afsnit, jeg ikke til nu har berørt. Det bør indhentes. Min følgende beretning kunne man derfor kalde “Barn og ung i Midtjylland, på Fyn og i Sønderjylland”.

Jeg så verdens lys første gang 1914. Lykkehjulet slap mig ud på en lille gård udstykket fra gården “Rygesminde” i Them. Gården er opkaldt efter lægen Immanuel Christian Valdemar Quintus Ryge (Flensborg 1813 – København 1891), som i 1840'erne var distriktslæge i Them. Og derfra stammer vort mellemnavn Ryge. Den lille landsby Them har selveste H.C. Andersen gjort kendt ved at nævne den flere gange i historien “Ib og lille Christine”. Det var et stort, tyndt befolket sogn med hele ni små skoler. De var alle enklassede undtagen i Them, hvor vi havde en bygning og en lærerinde til de små. De store børn havde til huse et andet sted ligeledes med en enkelt lærer.

Tre brødre var ældre og en søster og en broder yngre. Kan man tænke sig et mere alsidigt barndoms miljø? I hvert fald er minderne lyse fra dette landbohjem, hvor vi tidligt fik passende pligter, hvor vi altid havde nogen at lege med, og hvor vi så op til en far og en mor som de bedste i verden. Vi var tosprogede, som de fleste danskere var det dengang. Man talte og hørte næsten udelukkende den jyske dialekt. Men man hørte alligevel så meget rigsdansk, at det ikke voldte besvær. Og højt-læsning, som fyldte meget i vor tidlige barndom, var jo også på dette sprog.

Mit barndomshjem "Stenbrogaard". Bakker, moser, sten, dyr, mager jord. Men barndomstidens dyrebare minder er der også.

Et sådant lille, beskedent landbrug kunne dengang give føde og klæde til en ret stor familie. Vi syntes, vi levede godt og savnede ikke noget. Måske vi dog syntes, at der var lidt længe mellem noget nyt tøj. Jeg fik f. eks. mit første sæt nyt tøj til min konfirmation. Indtil da havde jeg arvet fra de store brødre.

Man sammenligner altid ens levestandard med dem, man lever iblandt. Og vi så mange, der havde det meget småt. Vi havde således også en Povl Busk, der forvandlede sten til brød, sommer og vinter. Vi beundrede hans kunst, men kunne nok se, at det gav mere surt slid end penge.

Både min far og min mor havde været på højskole, og det prægede hele deres børneopdragelse. Vi sang meget og blev altid ledet til de fritidsbeskæftigelser, som de mente, var gode. Denne grundtvigske påvirkning fulgte os op gennem de unge år. Ikke ved tvang, men med kærlig rådgivning voksede vi op. Selvfølgelig lavede vi også gale streger og måtte gøre mange bitre erfaringer. Jo, vi lærte som alle andre, at det onde og det mørke er uløseligt knyttet til menneskelivet.

Vor skolegang tyngede ikke særlig meget. Det var hver anden dag året

rundt, 18 timer i ugen og én underviser. Færdig efter syv år. Det var ingen alsidig uddannelse, derfor blev mange landbobørn sendt på efterskole. Det blev vi også. Men først måtte jeg et år ud at tjene, som det hed. Det var en god plads hos en husmand, hvor vi dyrkede hede op, hvor vi såede med håndkraft og høstede med le. Rigtig gammeldags. Det var i den hårde vinter 1929. Alle gårde skulle stille med snekastere. Jeg var ude at kaste sne fjorten dage i træk. Hver gang vi var færdige med vort stykke, så røg det fuldt igen. Men jeg kunne bedre li dette arbejde end at stå i laden og med plejl banke kornet fri for kerner. Samme vinter gik jeg over sneen til gymnastik i Them.

Så fulgte opholdet på Jebjerg Ungdomsskole. Det var for mig noget af et eventyr. Alt hvad vi dér havde mulighed for at lære! Navnlig holdt jeg meget af sløjdsalen, som vi også måtte bruge i vor fritid. Mange af de dengang fremstillede ting har jeg endnu.

Derefter gik det slag i slag med forskellige pladser ved landbruget. Indimellem var jeg hjemme. Løselig sammentælling giver cirka ti forskellige pladser, ingen over et år. Jeg lærte altså mange forskellige senge, familieforhold og madvaner at kende. Ung som jeg var, sugede jeg alt til mig, ikke bare det faglige, men alt muligt andet både på gårdene og udenfor dem.

På en gård i Brædstrup var jeg en sommer sammen med min fætter Rasmus. Vi havde været meget op og ned ad hinanden igennem hele barndommen. Vi to attenårige krudttønder drev faktisk gården den sommer og fattede samtidig rundt til alt muligt. Vi var til gymnastik, til ålefiskeri på Ring Sø. Vi tog til møder og stævner og baller og engang imellem i kirke. Det var i 1932 lige under de trange depressionsår med megen politisk uro.

Så kom et år med noget ganske andet. Selv sproget kneb det med at forstå i begyndelsen. Det var en gård i Langtved ved Kerteminde. Den blev drevet af Niels Bjørn og hans to søstre. Deres gamle elskelige mor var også i huset. Et fint landbrug med bygninger i bindingsværk over hele linien. Det tog fjorten dage hvert forår at male hele gården op. Stiv lerjord, tung at arbejde i. Hvilken frugtbarhed, hvilken blomsterduft om foråret, hvilke smilende og venlige mennesker – ikke mindst pigerne. Der var meget nyt for en midtjyde at lære. Der var mange søndagsture med familien Bjørns i deres egen bil rundt til alt muligt: Fyns Hoved, Kerteminde valgmenighed, Ryslinge Højskole, Odense o.s.v. Der var aftenskole, gymnastik i forsamlingshuset, folkedans. Jo, fynboerne er et vågent folkefærd.

Vinteren 1934-35 blev Rønshoved Højskole mit livs midtpunkt. Skolen var dengang en ombygget bondegård med en enkelt tilbygning. Her mødte jeg så 1920-grænsen for første gang.

Som barn havde vi sunget "Fra Ejderens strøm til Skagens hvide banker, den jyske halvø krummer sig mod nord". Vi havde hørt om genforeningen. Min far havde endog cyklet til den store genforeningsfest på Dybbøl. Sønderjylland havde stemt sig hjem. Først på Rønshoved Højskole fik jeg kendskab til den større halvdel af Sønderjylland, der ikke kom hjem. Hele Sønderjylland var blevet røvet og opslugt af en stormagt i 1864. Og hverken stormagten eller Danmark huskede, at det sydlige Sønderjylland ligeledes var tyvstjålet og retfærdigvis burde leveres tilbage – og det uden videre. Kært barn har mange navne. De fleste kalder nu området Tyskland eller Slesvig-Holsten. Mange kalder det Sydslesvig, andre den tabte del af Sønderjylland.

At der findes noget dansk dernede, har mange hørt om og set. Der er Ejderen med Uffe-sagnet, der er Danevirke med endnu flere sagn i sit kølvand, og endelig er der Sønderjyllands største by: Flensborg. Byen var engang Danmarks næststørste. Dronning Margrete byggede borg dér. Flensborg har altid haft store skjulte danske sympatier og havde dansk flertal i 1867. Skønt tyskheden satte alle sejl til for at få det danske sindelag kvalt, lykkedes det ikke.

At komme til at bo ved den skønne Flensborg Fjord var også nyt. Og det var nyt at komme på ture til Sydslesvig og møde den på det tidspunkt så dominerende tyskhed og den ukuelige lille flok dansksindede.

Men navnlig var det nyt at møde en personlighed som forstanderen på Rønshoved Højskole, Aage Møller. Han prægede os alle ved sin tro, sine skarpe holdninger og sin store evne til at bruge ordets magt. Ganske vist skulle vi netop i den tid passe på med denne "ordets magt". Et par mestre i denne kunst var ved at forføre millioner: Mussolini og Hitler. Ordets magt er forunderlig. Den kan overføre holdninger til andre, så disse holdninger bliver en tro, en urokkelig tro, således at mennesker kommer til at ofre alt på troens alter, også livet. Men Hitlers ord fandt ingen grund på højskolen ved Flensborg Fjord.

Vi var ikke mange elever dengang i vinteren 1934-35, der lyttede til Aage Møllers inspirerende ord. Mit ungdommelige sind sugede til sig som aldrig før.

Sommeren 1935 fortsatte oplevelserne ved Flensborg Fjord i Kollund lige nord for grænsen. Gårdens ejer, Hans Schmidt, stammede fra Øster Lindet og var en mand med udsyn og mange interesser. Han var åbenlys

fritænker. Han kunne fortælle spændende ting fra sit ophold som kejser Wilhelms garder. Der var mange hjemmetyskere i Kollund dengang. For at styrke danskheden var Hans Schmidt flyttet fra det ideelle hjørne på Rødding-egnen til Flensborg Fjord. De danske foreninger var meget aktive, der var sangkor og folkedans. Vi tog ud til mange stævner og møder. Jeg hørte endda Kaj Munk i Løgum Kloster.

Efter et frinummer til militæret og en cykeltur gennem Sverige og Norge havnede jeg så i august 1936 i Sydslesvig, på Østerby Mark, som ligger mellem Valsbøl og Medelby. Det var hos Marius og Margrethe Lorenzen, nygifte og lykkelige. Udsigterne var ellers alt andet end lyse. Det gjaldt både hjemmefronten med at skulle leve af et så lille husmandssted med dårlig jord og det meget gammeldags udstyr og de storpolitiske forhold, der var præget af nazidiktaturets ensretning. Dog trods alt: Vi hyggede os og havde god tid til at snakke. Et par uger gik det godt. Men en dag da vi havde været i Jarlund mose, som grænsede op til den danske grænse, havde politiet været på gården. Jeg blev smidt ud af landet, da Marius ikke kunne få arbejdstilladelse til mig.

Marius Lorenzen var blandt de mange danske sydslesvigere, der ofrede livet i en krig, der absolut ikke var deres.

Jens Lund, Skovlund Mark, fangede mig, inden jeg forlod Det stor-tyske Riges grund. Vi blev enige om et års tjeneste fra november, forudsat han fik arbejdstilladelse til mig. Da Søren Linding i Frøslev netop manglede en fodermester, var jeg hos ham til november måned.

Frøslev var noget særligt. Landsbyen hørte før 1920 under Hanved kirkesogn – og burde derfor være tysksindet, da kirkesproget altid havde været tysk. Men befolkningen modstod den tyske påvirkning og holdt fast på det danske. Kromanden i Frøslev, Karsten Thomsen (1837-89), forfattede værdifulde digte og sange på det sønderjyske folkemål. De synges den dag i dag.

Det var hårdt for mine stakkels arme at malke så meget, som jeg skulle i Frøslev. Ellers var dette korte ophold en oplevelse mere i det sønderjyske. En dag kom jeg drivende med alle køerne gennem Frøslevs gade. En fin bil måtte standse så længe, jeg hilste høfligt med en god dag og en hånd til hovedet. Bagefter så jeg på nummerpladen, at det var selve kronprinseparret fra Gråsten Slot, jeg havde hilst så skødesløst på.

Jens Lund og Christine på Skovlund Mark havde alt i orden til november 1936. Sikken et år hos dem! Der var tre små børn og to store familier, Lunds i Medelby og Jepsens i Valsbøl. Det var danske familier, der formåede at trodse den massive fortykning. Det danske mindretal hav-

de på dette tidspunkt fået fastslået en hel del rettigheder, men alligevel blev mindretallets medlemmer presset og ugleset på alle leder og kanter. Jeg som dansk statsborger mærkede ikke denne ringeagt.

Det lykkedes at besøge mange af de små danske kredse i landsdelen, og der foregik faktisk en hel del i Ladelund, Jaruplund og helt ned til Tønning. Til byerne Flensborg og Slesvig kom jeg ikke så ofte. Dog besøgte jeg et par teaterforestillinger i Flensborg. Rejsen blev foretaget på cykel. Man kunne dengang cykle gennem Flensborgs hovedgade, der var fyldt med evig hilsende soldater. Hvis man ikke vidste bedre, skulle man tro, at byen aldrig havde tilhørt det danske rige.

De kredse i Sydslesvig, jeg færdedes i, var danske. Sønderjysk var deres almindelige talesprog, også med børnene. Nogle af de dansksindede, jeg mødte, havde været på efterskole og højskole i Danmark. Selvom de i deres barndom kun havde gået på tysk skole, mestrede de også rigsdansk, både det talte og det skrevne.

Valsbøl var vort faste mødested. Der tronedes Maren Sørensen. Hun lå ikke på den lade side. Hun gik meget op i gudstjenester. Jeg forstod hende udmærket. Vi var grundtvigsk påvirkede begge to. Og var det ikke netop det manglende danske kirkesprog og forsømmelsen af det danske sprog i det hele taget, der havde været danskhedens ulykke i Sydslesvig? Niels Kjems kom der regelmæssigt. Han satte altid noget i gang, både sløjd, gymnastik og amatørteater.

Vi havde fremragende fester – trods SAs larmende marcheren forbi ude på landevejen. Hvad ville denne brunklædte naziorganisations legen militær engang ende med? Den sydslesvigske danskheds fremtid så dengang mildest talt sort ud. Mange unge, der havde været i Danmark til en uddannelse, kom ikke tilbage. Nogle forsvandt til USA. NS-diktaturet tiltrak ikke.

Jens Lund var meget aktiv. Han havde endog været i Finland for at arbejde ved landbruget. Så vi masede på. Vi byggede til stalden, lavede selv cementsten og stråtag. En aften kom vi hjem i en forrygende storm. Vi kunne høre, at vor vindmølle oppe på taget var løbet løbsk. Der var ikke andet at gøre end at kravle op i den livsfarlige, løbske mølle for at få den drejet af vinden. Jens klarede også det.

Fra Skovlund Mark med de mange oplevelser om danskhedens kår i vort gamle tabte stykke land kom jeg til Askov Højskole i 1937. Uden at det var planlagt, blev det begyndelsen til omskolingens lange vanskelige periode. På Askov Højskole mødte vi en lang række personligheder med J.Th. Arnfred i spidsen. Der var 300 elever fra hele landet, karle og piger,

kvinder og mænd om man vil. Den politiske spænding i verden var tiltagende. Der var de to yderpunkter: kommunismen og nazismen, og så var der demokratierne. Disse demokratier syntes på dette tidspunkt at bruge al tiden til snak. Så bølgerne gik højt på Askov. Demokratiet var i krise. Der var for mange afstemninger, for mange mindretal at tage hensyn til. Det var problemer, som man ordnede hurtigt og effektivt i Italien, Tyskland og Sovjetunionen. Alligevel kunne de fleste elever og alle lærerne på Askov ikke gå ind for diktaturet. Der var noget rivende galt ved den brutale undertrykkelse, der var forudsætningen for denne styreformens effektivitet. Disse diktaturer mindede for stærkt om de mange tyranner, verdenshistorien kan berette så meget om.

Så modnede tanken om omskoling til lærer. Et halvt år mere på Askov året efter blev brugt til forberedelse til optagelse på Silkeborg Seminarium. Det var igen et herligt og udbytterigt ophold blandt de mange unge og de mange fremragende lærere. Og så gik jeg ellers i gang med at lappe på min mangelfulde folkeskoledannelse.

Der gik mange overvejelser forud for denne omskoling. Jeg følte, at jeg var blevet rigelig gammel. Jeg var fuldtud uddannet til landbruget. Jeg kunne omgås heste, grise, køer og får. Jeg kunne svinge en le, pløje en lige fure, tynde roer, malke og alt det, man dengang forlangte af en landmand. Men alt dette talte aldeles ikke ved eksamensbordet. Så den første optagelsesprøve tabte jeg med glans! Nej, her gjaldt det helt andre evner, der nu skulle optrænes. Man måtte træne sig at læse – og navnlig at huske det læste. Man måtte lære at fortælle tydeligt og fængslende, og det både mundtligt og skriftligt. Der skulle læres en masse regning, skrivning – og så den vanskelige pædagogik. De fem omskolingsår var samtidig med verdenskrigens rasen. Krigen og Danmarks skæbne optog os selvsagt meget. Men hvilken afgrund til forskel har disse fem år ikke været, når man sammenligner vore oplevelser og problemer, med den skæbne, som de unge blev udsat for, der i samme alder som soldat spildte fire, fem eller endda flere år på den forbandede krig.

Vi var ikke så få på seminarier, der ligesom jeg kom fra et erhverv og var lidt for gamle til skolebænken. Vi måtte anstrenge os meget mere end vore yngre kammerater. Meget kunne vi indhente, men visse færdigheder skal indøves i en tidligere alder, for rigtigt at fungere. Det gjaldt f. eks. violinspil. Alle skulle prøve. Jeg øvede flittigt, men det kom dog aldrig til at fungere hurtigt nok. Og med at bruge kæften var det også så som så. Til gymnastik og sport derimod havde jeg lært reaktionerne på det rigtige tidspunkt.

Nå, de fem studieår var gode, frugtbare år med mange gode kammerater og mange dygtige lærere. Vi kommer stadig regelmæssigt sammen fra klassen og mindes disse gyldne, lidt sene ungdomsår trods krig og mangel på så meget. Vi blev f. eks. smidt ud af seminariets bygninger af tyskerne. Vi kunne ikke tænke på at køre i bil. Tobak, kaffe, sydfrugter og en mængde varer kunne vanskeligt skaffes. Tyskerne var en bestandig trussel, for vi var med i meget illegalt arbejde og ønskede dem ad helvede til. Det danske sammenhold blev derfor stærk. Vi kunne samle tusinder, bare vi sang nogle danske sange. Og den engelske radio eller den svenske skulle vi alle høre så ofte som muligt.

Endelig kom dagen, hvor alle eksaminer og prøver var overstået med beskedne resultater. Vi kunne fejre afskeden med studieårene på den traditionelle måde med fest hele natten og sejltur til Himmelbjerget om morgenen o.s.v. Vi spredtes derefter for alle vinde.

Et nyt afsnit af min tilværelse begyndte. Jeg har dog lidt endnu at tilføje, før jeg kan fortælle, hvordan midtjyden blev til sønderjyde. Det er de to år fra sommeren 1944 til april 1946, der må have en kort beskrivelse. Min kone Anne er det vigtigste emne at omtale nu. Uden hende var det hele ikke gået – eller det var blevet noget ganske andet. Min kones forældre er fra Mors og Viborgeggen. De flyttede syd for Kongeåen til Skodborg i 1919. Hun er altså opvokset som sønderjyde, men har ikke oplevet det tyske samfunds barske påvirkning.

Vi blev gift i oktober 1944 i Skodborg. Det var et bryllup under krigens skygge uden det store med dans o.s.v., men med en masse sang. Vi kom til at bo en tre-fire steder i de første to år. Først på et børnehjem ved Horsens, så i Hesselbo i det vestjyske, hvor vi oplevede befrielsen. Søren blev født i Gram 1945. Vi var nogle måneder først i Mellerup ved Ager-skov, så i Roager ved Ribe. Alle disse korte vikariater var gode at få forstand af for en lærer. Men det var ikke dette evige flytteri, vi stiledede efter.

Vi fulgte med i Flensborg Avis på grund af mine år syd for grænsen. Vi læste så om de uventede mange skoleønsker i sommeren 1945 og søgte og fik ansættelse. Men englænderne tog sig god tid med at give os tilladelsen til at rejse over grænsen. Efter ni måneder modtog vi så endelig indrejsetilladelsen. Nu kunne vi starte det forunderlige hjem- og skoleliv, alt det spændende foreningsarbejde og indholdsrige samliv med venner i Sydslesvig. Det blev til de 35 år, der gjorde os til sønderjyder i den tabte del af Sønderjylland.

Pensionistårene her i Laven ved Himmelbjerget har ikke meget med Agtrup at gøre – skulle man tro. Det har de nu alligevel. Utallige er de

usynlige bånd, der stadig knytter os til skolebarakken i Agtrup, til dette steds beboere og til de mange venner rundt i grænselandet, som vi har delt arbejde, glæder og skuffelser med.

Vi har et fint forhold til vore jævnaldrende her på stedet. Vi kan snakke om minder fra gamle dage. Med de yngre er berøringsfladen kun begrænset. Med dem kan vi snakke om tidens små og store begivenheder. Men kun med min familie har vi de levende minder fra årene 1946-1981. Derfor suser vi sydpå så mange gange. Og der kommer så mange sydslesvigere og kikker ind til os her i vor lille, smukke rede over for Himmelbjerget. Selvom vi måske, som vi tit har drøftet, havde fået en mere aktiv pensionisttilværelse i grænselandet, så blev det altså i det midtjyske, vi havnede.

Set med sønderjyske øjne har vi måske svigtet lidt, men vi er dog med til at knytte vor gamle, tabte landsdel stærkere til Jylland, til Danmark. Disse bånd er livsvigtige.

Vi er glade for at bo her og er fyldt af taknemmelighed over de 35 år i Agtrup.

Afslutning

Mitdjyden, der blev sønderjyde, sidder nu i 1993 og ser ud af vinduet mod syd. Han ser i overført betydning over Himmelbjerget, Kongeåen og afstemningsgrænsen fra 1920. Den gamle fædrelandssang "Der er et land, dets sted er højt mod nord" af C. J. Boye forfølger ham igen med sætningen "Fra Ejderens strøm til Skagens hvide banker, den jyske halvø krummer sig mod nord." Derfor ser han forbi Agrup, forbi Flensborg og Danevirke helt til Ejderen. Det indre blik glider hen over landet og videre til Holsten og standser først ved Altona og Elben. Det sete fremkalder nogle personlige betragtninger.

Hvorfor går sprog- og sindelagsgrænsen midt i det jyske og danske Sønderjylland? Svaret er vist almindelig kendt: Tysk sprog i forvaltningen siden 1300-tallet, tysk kirke- og skolesprog i Sydslesvig siden reformationen samt tysk som førende handelssprog siden middelalderen, d.v.s. embedsmænd, præster og lærere har fortysket Sydslesvig sprogligt. Indvandringen af holstensk adel samt købmænd og håndværkere sydfra fremmede denne fortyskningsproces. Dertil kommer tradition og vane, det man kalder de mange hundrede års hævd. Sprogforholdene måtte naturligvis smitte af på menneskenes åndelige og politiske holdninger, og i det 19. århundrede, da den danske helstatspatriotisme forsvandt, prægede udviklingen også det nationale sindelag: de fleste sydslesvigere blev tysksindede.

Hvem der har været helte eller skurke i denne historiske proces, vil jeg overlade til historikernes mange modstridende fortolkninger. Jeg tager til efterretning, at forholdene i det nuværende grænseland er, som de er, lige kommet ud af den historiske mølles store kværn.

Når man bor i landsdelen eller er på rundrejse i Sydslesvig, vil man lægge mærke til, at familienavne og mennesketyper ligner dem, man møder i Danmark. De fleste person- og stednavne mellem grænsen og Danevirke virker hjemlige, mens de mange fortyskede stednavne irriterer.

Vi er stadig nogle stykker, der husker den vældige flygtningebølge,

der lige efter krigen skyllede hen over Sydslesvig. Det var ikke den normale langsomme udveksling af individer, der altid har fundet sted. Nej, befolkningstallet blev mange steder fordoblet i løbet af mindre end et år. Hvor blev de af, disse mange tusinde mennesker fra de forhenværende østtyske, i dag russiske og polske områder eller fra den dengang russisk besatte "østzone", der senere blev til DDR? I nutidens Sydslesvig falder de ikke i øjnene. Man hører næsten aldrig om dem. Men når man kikker i en telefonbog eller går en runde på en kirkegård, så møder vi de fremmed klingende navne. I Agtrup har vi f. eks. navnet Franziska Waloszczyk.

I hverdagen lægger man ikke længere mærke til disse mennesker fra de tidligere tyske provinser mod øst. De "hjemstavnsfordrevne", især deres børn og børnebørn, er faldet godt ind i landsdelens rytme og måde at være på. Det store flygtningeproblem fra 1945-50 er forsvundet. Flygtningenes efterkommere er blevet assimileret, de er i dag en naturlig del af det sydslesvigske samfund.

I min tid i Agtrup var der flygtninge, der ikke drømte om bare at snakke med en dansker. Men der fandtes også mange, som kom i skolen til både det ene og det andet. Nogle blev endda optaget af den danske kultur og væremåde og lærte sproget. Oftest var det blandede ægteskaber, der var løsningen på sådanne nationale "gåder".

For at beskrive det nuværende danske arbejde i Sydslesvig vil jeg bruge et billede: Vi tænker os en stats kultur (kirke, skoler, retsvæsen, det politiske apparat) som træer, både store og små. Løvet på disse træer er sproget. I Holsten vokser der således en tæt skov af tyske træer, der findes næsten ikke et dansk træ. Det tyske hertugdømmes mange hundrede års tilknytning til det danske monarki har ikke haft nogen virkning på træbestanden. Sydslesvig er ligeledes tæt beplantet med tyske træer og nu næsten alle med tysk løv. Men der er kommet ikke så få lunde og små beplantninger med danske træer. Det kniber bare gevaldigt at få det rigtige løv på disse træer. Flensborg havde en ikke ubetydelig skov af danske træer, der kunne modstå skyggen fra de tyske træer. Men også her havde mange træer den svaghed, at løvet blev tysk.

Mellem de to verdenskrige blev der sat et plantearbejde i gang også uden for Flensborg. Lige efter anden verdenskrig tænkte op mod halvdelen af Sydslesvigs hjemmehørende befolkning, at nu blev den tyske skov vist ryddet. Nu gjaldt det om at få plantet mange danske træer. Der blev sendt bud til Danmark efter danske "gartnere". Ja, vi danske gart-

nerfolk blev bedt om at hjælpe, og vi kom for at plante danske træer. Vi måtte først vænne os til at bo i skyggen af den tyske skov. Der var nok at gøre med at grave plantehuller og plante på livet løs. Vi vidste udmærket, at mange af de danske småtræer ville blive kvalt af de store tyske træers skygge. Langt vigtigere var det dog, at mange af Sydslesvigs egne døtre og sønner også gik i gang med at plante danske træer, de kendte nemlig jordbundsforholdene på stedet, de vidste bedre, hvordan man får lys og luft, således at frøene kunne spire og vokse sig til træer. Jo, sydslesvigerne har store fortrin, når det gælder arbejdet i dette besynderlige "gartneri".

Alle disse såkaldte "gartnere", der er ansat i det danske arbejde i Sydslesvig, har et fælles mål: De skal fremelske så megen interesse for og så megen kærlighed til den danske kultur, at tusinder af hjemlandets egne børn får lyst til at deltage i dette vanskelige danske kulturarbejde.

Et mindretal i Danmark er interesseret i og holder meget af dette danske arbejde i vor gamle, tabte landsdel. Vi er et mindretal, som er smittet med de sønderjyske problemer. Smittet så grundigt, at disse problemer ikke helt er druknet i alle de andre problemer, vi til enhver tid vader rundt i. Vi beundrer og hylder hver eneste sydslesviger, der har valgt at arbejde for dansk sprog og kultur. Vi kan både se og høre, hvordan tysk sprog og kultur er dominerende i Sydslesvig. Netop derfor gælder arbejdet alle grupper i samfundet, børn, unge og voksne. Det gælder for dem at forelske sig i noget dansk, tage det til sig, passe på det, bruge det og føle sig beriget af det. Og når dette sker, det er vi overbeviste om, kan det danske i Sydslesvig klare alle kommende storme. Lad tvivlerne jamre og de ligegyldige sejle deres egen sø.

Vi vil hjælpe, vi vil samarbejde. Vi vil give en hånd med både nord og syd for grænsen. Men til enhver tid er det sydslesvigeren selv, der må gøre det afgørende arbejde, når det gælder om at bevare dansk sprog og kultur samt dansk sindelag i Sydslesvig.

Personregister

- Aabenhus, Arne, 86
Andersen, Hans, 82
Andersen, Poul Nyboe, 88
Andersen, Valborg, 82
Andresen, Edith, 94
Andresen, Frida, 18
Andresen, Hans Detlev, 56, 69, 94
Andresen, Hedvig, 94
Andresen, Jens, 17f, 26, 27, 36,
Andresen, Peter, 71, 94
Arnfred, J. Th., 104
- Bismarck, Otto v., 38
Bjørn, Niels, 101
Boye, C. J., 108
Brodersen, Nico, 97
- Arveprinsesse Caroline-Mathilde, 82
Carstensen, Ella, 94
Carstensen, Nis Peter, 69, 94
Christensen, Ingemann, 44,
Christensen, L. P., 28, 56
Christiansen, August, 35
Christiansen, Christian, 74
Christiansen, Hans Albert, 15, 26f, 28,
56, 63
Christiansen, Hans Peter, 56
Christiansen, Heinrich, 24
Cordsen, August, 94
Cordsen, Marie, 94
- Daetz, Bodo, 39, 40
Dam, Carl Wilhelm Røboe, 30, 56, 73f,
75
Dirks, Dirk, 55
- Eskildsen, Claus, 17, 52
- Fabricius, Kirsten, 86
- Gammelgaard, Dagmar, 28, 30, 50ff
Glarbo, Anna, 29, 39
- Hansen, Bernhard, 15f, 20, 27, 29, 36, 43,
56, 63
Hansen, Cornelius, 27
Hansen, Egon, 42f
Hansen, Frederik, 94
Hansen, Inger Merete, 94
Henningens, Hans Jørgen, 82
Hou, Arne, 86, 94
Hou, Grete, 94
- Jakobsen, Harald Holm, 70
Jensen, Jens, 26, 35
Jepsen, Lorenz, 103f
Jepsen, Peter, 34
Jessen, Boy, 10f,
- Kjems, Niels, 11, 27, 36, 55, 56, 62, 104
Kjersgaard, Bodil, 39, 49
Klüver, Grethe, 64, 95
Klüver, Wilhelm, 64, 95
Arveprins Knud, 82
Knudsen, Carl August, 31f
Knudsen, G. P., 81
Knudsen, Hans, 35
Knudsen, Knud Iver, 9f
Krag, Jens Otto, 82
Kring, Karl, 79
Kristensen, Knud, 73
Kristensen, Sig, 29
- Larsen, Aksel, 88
Leckband, Helmut, 55f

Levsen, Knud, 40, 94
 Linding, Søren, 103
 Lindstrøm, Gustav, 17, 27, 36, 62
 Lorenzen, Lauritz, 22
 Lorenzen, Lorenz, 80
 Lorenzen, Marius, 103
 Lorenzen, Margrethe, 103
 Lund, Christine, 29, 103f
 Lund, Jens, 17, 29, 85, 103

Meng, Hans, 55
 Meyer, Annelise, 59, 94
 Meyer, Ernst, 7, 59, 86, 94
 Meyer, Johannes, 11f
 Mikkelsen, Johann, 95
 Mommsen, Frederik, 85
 Munk, Kaj, 103
 Møller, Arne, 94
 Møller, Erna, 94
 Møller, Gudrun, 59
 Møller, Jørgen, 59
 Møller, Aage, 17, 102

Nielsen, Chr., 46, 69
 Nissen, Gerda, 31
 Nissen, Hedvig, 32, 59, 60, 94
 Nissen, Johannes, 32, 59, 60, 94
 Nørgaard, Martin, 27

Oechsle, Jenny, 31, 93, 94

Oechsle, Sönke, 23
 Ott, Hinrich, 22

Pahl, Hannelore, 39, 40
 Paulsen, Christian, 38
 Pedersen, Inger, 39, 40
 Petersen, Anna, 94
 Petersen, Folmer Ryge, 35
 Petersen, H. F., 81
 Petersen, Johannes, 22
 Petersen, Jørgen, 94
 Petersen, Willi, 40f, 95
 Reimers, Gerhard, 40
 Ryge, Immanuel Christian Valdemar
 Quintus, 99

Schmidt, Hans, 102f
 Schubert, Lotte, 78
 Siwertsen, Carl, 52, 78
 Siwertsen, Chr. 52
 Søndergaard, Marinus, 44
 Sørensen, Ejnar, 46
 Sørensen, Maren, 27, 104

Tappe, Paul, 76
 Telling, Søren, 29
 Thomsen, Karsten, 103

Waloszczyk, Franziska, 109
 Wingender, Franz, 79

STUDIEAFDELINGENS UDGIVELSER

1. Hermann Clausen: Der Aufbau der Demokratie in der Stadt Schleswig nach zwei Weltkriegen. 303 s. 1966. (Udsolgt)
2. H. V. Gregersen: Niels Heldvad 1564-1634. Ein Schleswiger der nordischen Renaissance – ein Bild seines Lebens und seiner Zeit. 272 s. 1967. (Udsolgt)
3. Lorenz Rerup: A. D. Jørgensen. Historiker aus dem schleswigschen Grenzland (1840-1897). 160 s. 1967. (Udsolgt)
4. Vores egne vindver. Ved Poul Kürstein. 192 s. 1967. (Udsolgt)
5. Nørre og Sønder Gøs Herred. Red. af Poul Kürstein. 205 s. 1969. (Udsolgt)
6. Hartwig Schlegelberger: Europa set fra den dansk-tyske grænse. 121 s. 1971.
7. L. S. Ravn: Lærerne under sprogreskripterne 1851-1864. 295 s. 1971. (Udsolgt)
8. Barn i Flensborg 1890-1920. Ved Poul Kürstein. 343 s. 1972 og 1973. (Udsolgt)
9. Helmut Leckband: Krigsfangelazaretten i Tamanskajagaden. 269 s. 1973 og 1974. (Udsolgt)
10. Søren Ryge Petersen: Dansk eller tysk? En undersøgelse af sprogforholdene i en flersproget sydslesvigsk kommune i 1973. 173 s. 1975.
11. Anders Ture Lindstrøm: Landet Slesvig-Holstens politiske historie i hovedtræk 1945-1954. 200 s. 1975.
12. Barn og ung i Flensborg 1920-1945. Red. af Lars Schubert og Johann Runge. 335 s. 1977.
13. Paul Tappe: Det gamle Læk i billeder og tekst. 119 s. 1977. (Udsolgt)
14. Egernførde bys historie. Red. af Harald Jørgensen, Frants Thygesen og O. M. Ole- sen. 291 s. 1980.
15. Jane Bossen/Helge Krempin: Granit i Angel. Romansk stenhuggerkunst i et sydsles- vigsk landskab. 93. s. 1980. - Bogen har fået prædikatet "Godt Bogarbejde 1980". (Udsolgt)
16. Carsten R. Mogensen: Dansk i hagekorsets skygge. Det tredje rige og det danske mindretal i Sydslesvig 1933-1939. 444 s. 1981. (Udsolgt)
17. Johann Runge: Sønderjyden Christian Paulsen. Et slesvigsk levnedsløb. 344 s. 1981. (Udsolgt)
18. Paul Tappe: Det gamle Kær herred i billeder og tekst. 228 s. 1982. (Udsolgt)
19. Franz Wingender: Mit danske liv. Baggrund og grundlag for en tilværelse som dansk i Sydslesvig 1920-1950. 218 s. 1983. (Udsolgt)
20. Franz Wingender: Krigens lænker. Dansk sydslesvigsk dagbog 1933-1944. 211 s. 1984.
21. Lars N. Henningsen: Provinsmatadorer fra 1700-årene. 472 s. 1985. (Udsolgt)
22. Barn og ung i Sydslesvig 1900-1982. 2 bd. Red. af Jørgen Hamre og Johann Run- ge. 510 s. 1986. (Udsolgt)
23. Jane Bossen/Helge Krempin: Helligåndskirken i Flensborg 1386-1986. 108 s. 1986.
24. Bjørn Poulsen: Land-By-Marked. To økonomiske landskaber i 1400-tallets Slesvig. 299 s. 1988. (Udsolgt)
25. Franz Wingender: Modstand i Sydslesvig – før og efter 1945. 207 s. 1988. (Udsolgt)
26. Ole Ventegodt: Redere, rejser og regnskaber. Et par flensborgske partrederiregn- skaber 1783-1812. 258 s. 1989. (Udsolgt)
27. Franz Wingender: Generalsekretær Frederik Petersen. En danskhedens repræsen- tant i Sydslesvig 1923-45. 122 s. 1990. (Udsolgt)

28. Duborg-Skole-elever i krigens år. På korsvej mellem nødvendighed og frivillighed. 152 s. 1990.
29. W. L. Christiansen: Mit brogede politiske liv. 128 s. 1990. (Udsolgt)
30. Hans Schultz Hansen: Danskheden i Sydslesvig 1840-1918 – som folkelig og national bevægelse. 434 s. 1990. (Udsolgt)
31. Lars N. Henningsen og Jørgen Hamre: Dansk biblioteksvirke i Sydslesvig - et bidrag til grænselandets kulturhistorie 1841-1891-1921-1991. 184 s. 1991.
32. W.L. Christiansen: Meine Geschichte der Sozialdemokratischen Partei Flensburg. Sozialdemokraten zwischen Deutsch und Dänisch 1945-1954. 230 s. 1993.
33. Hans Nielsen: Streifzüge durch mein Leben. 219 s. 1994.
34. Gunnar Ryge Petersen: Agtrup danske skole 1946-1981. 1995.

ARKIVSERIEN

1. Lars N. Henningsen: Foreningsarkiver i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. 52 s. 1992.
2. Lars N. Henningsen: Danske Kirkebøger i Sydslesvig. 117 s. 1993.
3. Lars N. Henningsen: Personarkiver i Arkivet ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig. 80 s. 1993.
4. Johannes Christiansen: Familien Rønnenkamp fra Flensburg – en slægtshistorie fra helstatens dage. 128 s. 1994.

Titlerne 20ff er i kommission hos **Padborg Boghandel**, Nørregade 16, DK-6330 Padborg. De resterende ældre titler bestilles hos **Dansk Boghandel**, Nørregade 74, D-24939 Flensburg.

For øvrigt skulle enhver titel – undtagen de udsolgte – kunne bestilles hos Deres egen boghandler.

Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig,
Nørregade 59, D-24939 Flensburg. – Postbox 528, DK-6330 Padborg.

